

Voruta

Nr. 20 (686)

2009 m. spalio 17 d.

Lietuvos istorijos laikraštis

ISSN 1392-0677

Kaina 1 Lt

Šiame numeryje

4

Alvydas BUTKUS

**Lietuva – lenkų
šovinistų poligonas?**

„Vorutos“ skaitytojų dėmesiui

Lietuvos paštuose priimama laikraščio „Voruta“ prenumerata 2009 metams.

Galima „Vorutą“ užsiprenumeruoti ir internetu, adresu: **www.post.lt**

Prenumeratos kaina:

1 mėn.	3,00 Lt
2 mėn.	6,00 Lt

Taip pat galima užsiprenumeruoti ir elektroninį laikraščio „Voruta“ variantą. Reikia atsiųsti prašymą į „Vorutos“ redakciją el. paštu, adresu: vorutosfondas@voruta.lt.

Laikraštis bus išsiųstas el. paštu nurodytu adresu. Kaina kaip ir prenumeratos pašte.

„Vorutos“ redakcija

Lietuvių kalba - konstitucinė vertybė Memorandumas

Gerbiami Lietuvos ir pasaulio lietuviai!

Iš tolimųjų mūsų protėvių, senelių ir tėvų paveldėjome didžią vertybę – gražią, savitą ir vienintelę mūsų saviraiškai tinkamą lietuvių kalbą.

Nepriklausomybės dėka lietuvių kalba įgijo valstybinės kalbos statusą, garantuojanti viso jos paveldo apsaugą ir tautinį jo šiandieninį plėtojimą.

Tačiau šių metų balandžio 23 dieną Lietuvos Respublikos Seime įregistruotas labai pavoingas teisės aktas, pagal kurį į tapačią lietuvių kalbai rašybą siekiama įterpti rašmenų iš visų lotyniškos abėcėlės pagrindu savo raidynus susikūrusių tautų. Ši teisės aktą, jeigu jis būtų priimtas, turėtume vadinti antikonstituciniu, nes prieš dešimtmetį Lietuvos Konstitucinis Teismas paskelbė, jog *konstitucinis valstybinės kalbos statuso įtvirtinimas reiškia, kad lietuvių kalba yra konstitucinė vertybė*. Konstitucinis Teismas pabrėžė: *valstybinė kalba saugo tautos identitetą, integruoja pilietinę tautą, užtikrina tautos suverenumo raišką, valstybės vientisumą ir jos nedalomumą, normalų valstybės ir savivaldybių įstaigų funkcionavimą ir yra svarbi piliečių lygiateisiškumo garantija, nes leidžia visiems piliečiams vienodomis sąlygomis bendrauti su valstybės ir savivaldybių*

įstaigomis. Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad Lietuvos piliečio pasas yra oficialus dokumentas, patvirtinantis, jog *asmens vardas ir pavardė piliečio pase turi būti rašomi valstybine kalba. Kitaip būtų paneigtas konstitucinis valstybinės kalbos statusas*.

Politinis bandymas inicijuoti lietuvių raidyno pakeitimus reikštų visų pirma lenkiškų vardu, pavardžių bei vietovardžių kitatautės rašybos įteisinimą Lietuvos teritorijoje, o savo ruožtu – ir Lietuvos piliečių dezintegraciją bei teritorijos dalybą. Siūlomą teisės aktą galime laikyti beprecedenčiu lietuvių kalbos naikinimo programiniu dokumentu, nes per kalbą imanentiško raidyno deformavimą ateina ir kitos – sąmonės ir savimonės deformacijos.

Kalbininkai įspėja, kad lietuvių kalbą niokoja prie jos fonetikos, rašybos ir morfologijos sistemos nepritaikomų kitakalbių tikrinių vardu – asmenvardžių ir vietovardžių – vartojimas. Įteisinus gausias svetimybes mūsų kalba netektų savo tapatybės, originalumo ir išskirtinio savitumo ir tolydžio taptų puskalbe.

Lietuvių kalba unikali ir brangi ne tik lietuviams. Žinant, kaip pasaulio

mokslininkai traktuoja vieną iš seniausių indoeuropiečių kalbų, suvokiant lietuvių kalbą kylančias naujas grėsmes, pats metas siūlyti lietuvių kalbą įtraukti į UNESCO saugomų pasaulio paveldo objektų sąrašus.

Per visą nelengvą XX a. lietuvių kalbai dar nebuvo kilęs toks didelis pavojus, kai politikai, pataikaujantys šiuolaikinėms konjunktūroms, siekia ją niokoti įstatymiškai.

Lietuvių kalba buvo, yra ir privalo išlikti konstitucinė nepriklausomos Lietuvos vertybė!

Kreipiamės į visus Lietuvos ir pasaulio lietuvius, ragindami siųsti laiškus, peticijas, protestus mūsų valstybės vadovams, politikams, aukštiems valstybės institucijų pareigūnams, deramai nesirūpinantiems valstybinės kalbos reikalais.

Su šūkiu „Lietuvių kalba – konstitucinė vertybė!“ telkimės pasipriešinti lietuvių kalbos naikintojams!

**Romualdas OZOLAS, Nepriklausomybės Akto signataras,
Juožas KOJELIS, Lilijana ASTRA**

Lietuvos istorikai

Gyvenimas, paskirtas istorijai

Spalio 29 dieną žymiam Lietuvos istorikui, Lietuvos Mokslų akademijos nariui ekspertui, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikui ir šios akademijos Prezidiumo nariui profesorui humanitarinių mokslų habilituotam daktarui, VDU garbės profesorui Antanui Tylai sukanke 80 metų. Tai vienas iš nedaugelio istorikų, kuris, išėjęs į dimisiją, toliau aktyviai reiškiasi mokslinėje tiriamojoje, pedagoginėje veikloje, mokslo organizavimo, visuomenės švietimo ir pilietinių iniciatyvų baruose. Istorikas Antanas Tyla ne tik tarp istorikų, bet ir plačiojoje visuomenėje yra žinomas kaip monografijų „1905 m. revoliucija Lietuvos kaime“ (1968), „Mėginimai leisti lietuviškus leidinius spaudos draudimo metu“ (1972), „Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje“ (1986), „Garšių knygnešių draugija“ (1991), „Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio“ (2004) bei populiaraus leidinio „Lietuvos didieji kunigaikščiai (portretai) (1992) autorius, istorinių veikalų „Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914

m.“ (1975), „Lietuvos TSR istorijos I t.“ (1985) bendraautoris. Jis yra dokumentų rinkinių „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 2“, „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai, t. 1“ (1991), t. 2 (1997), t. 3 (2004), t. 4 (2006), „Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla“ (2004, pataisytas ir papildytas leidimas) bei daugelio kraštotyros leidinių sudarytojas, daugelio mokslinių leidinių atsakingasis redaktorius ir redkolegijų narys, Lietuvos MA mokslinio žurnalo „Lituanistica“ vyriausiasis redaktorius. Parašė per 500 mokslinių ir mokslo populiarinimo straipsnių. A. Tyla – Valstybinės Jono Basanavičiaus, Lietuvos Mokslų akademijos Simono Daukanto, Anykščių rajono savivaldybės T. Mikeliūnaitės premijų laureatas. Netgi žmonės, kurie mažai domisi istorija, labai gerai žino Antaną Tylą kaip aktyvų visuomenininką, pilietį, savo šalies patriotą. Už nuopelnus Lietuvos mokslui ir Lietuvos valstybei ir už pastangas garsinant Lietuvos vardą pasaulyje jis apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino 4-ojo laipsnio ordinu (1999 m.), Lietuvos valstybės (Mindaugo karūnavimo) šventės proga – Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordino Komandoro kryžiumi (2009), Vytauto Didžiojo universitetas jam suteikė Garbės profesoriaus vardą, Anykščių rajono savivaldybė 2009 m. išrinko jį Anykščių rajono garbės piliečiu.

Garbingo jubiliejaus proga ANTANĄ TYLĄ kalbina etnologas Petras KALNIUS.

Nukelta į 4 p.

Sveikiname

Per Trakinės iškilmes vyskupas Juozas Tunaitis apžiūri Trakų rajono foto mėgėjų parodą „Trakų Dievo Motina – Lituvos globėja“. Kairėje – Trakų kleb. dek. Valdas Gidžiūšas, dešinėje – Varėnos kleb. dek. Valentinas Virvičius, antroje eilėje žurnalistas Viktoras Kieras ir parodos projekto vadovė Dana Buinickaitė Zacharevičienė, Vytautas Januškevičius ir Vokiejos Rheinės miesto kun. Giunteris Hilebrantas

Nuoširdžiai sveikinu „Vorutos“ laikraštį dvidešimties metų leidybos jubiliejaus proga. Sveikinu laikraščio leidėjus, administraciją, bendradarbius ir skaitytojus. Džiaugiuosi šiuo laikraščiu, nes jame randu daug įdomių ir vertingų Lietuvos ir bažnyčios Lietuvoje istoriją liečiančių straipsnių. O istorija – tai dabar gyvenančiųjų mokytoja. Evangelijoje pasakyta, kad geras šeimininkas iš savo lobyno išima senų ir naujų gyvenimui reikalingų dalykų. Linkiu „Vorutai“ ir jos kolektyvui toliau sėkmingai ieškoti laiko klodais pridengtų istorijos perlų ir kelti juos į šviesą, kad jais džiaugtųsi visi.

Tepadeda Dievas visada eiti tiesos ir gėrio keliu.

Vyskupas Juozas TUNAITIS

Mažoji Lietuva

Karaliaučiaus kraštas. Mokytojų rudens konferencija

Emilija Algaudė BUKONTIENĖ, Tauragė

Konferencijos dalyviai

Bitėnuose – prie įėjimo į kapines

Ragainiškiai sveikina konferencijos dalyvius

Sovetsko (Tilžės) gimnazijoje

Kiekvieną rudenį Kaliningrado srities (Karaliaučiaus krašto) lietuvių kalbos mokytojų asociacijos nariai susirenka į konferenciją, skirtą naujiems mokslo metams. Šį kartą ji vyko Sovetsko (Tilžės) 1-oje gimnazijoje. Konferencijoje dalyvavo Kaliningrado srities Švietimo ministerijos atstovė Ala Vladimirovna, Sovetsko švietimo valdybos viršininkė Šlapina Marina Ivanovna, Sovetsko 1-osios gimnazijos direktorė Guseva Galina Ivanovna, Lietuvos Respublikos konsulai Kaliningrade ir Sovetske Vaclovas Stankievičius ir Arūnas Kaminskas, Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie LR Vyriausybės direktoriaus pavaduotoja Vida Bagdonavičienė ir lituanistinio švietimo poskyrio vedėja Daiva Žemulienė, Mažosios Lietuvos fondo atstovė Rūta Mačiūnienė.

Lietuvių kalbos mokytojų asociacijos pirmininkas Aleksas Bartnikas pasveikino lietuvių kalbos ir etnokultūros mokytojus su prasidėjusiais mokslo metais ir palinkėjo sėkmės mokant Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities vaikus lietuvių kalbos, supažindinant su istorija, papročiais, tradicijomis.

Buvo pristatyti ir pasveikinti nauji mokytojai – Zina Budginienė, dirbanti Nemanio (Ragainės) 2-oje vidurinėje mokykloje, Ilona Černeckaitė – Černiachovske (Isrutyje), Loreta Jankauskienė – Sovetsko (Tilžės) 8-oje vidurinėje mokykloje, Irina Batorščina, dirbanti Kaliningrado (Karaliaučiaus) I Kanto universitete su L. Rėzos lietuvių bendruomenės vaikučiais.

Posmais su nuotaikingomis dainomis sveikino Sovetsko (Tilžės) vaikų darželio „Rodničok“ („Šaltinėlis“) lietuviškos grupės vaikučiai (auklėtoja Regina Kapkova), Nemanio (Ragainės) 2-osios vidurinės mokyklos moksleiviai bei lietuvių kalbos ir etnokultūros mokytojai ir muzikos vadovas.

Sovetsko (Tilžės) I gimnazijos direktorė Guseva G. I. pasidžiaugė, matydama gausų būrį svečių. Jų mokykla glaudžiai bendradarbiauja su Jurbarko gimnazija. Direktorė padėkojo už bendradarbiavimą Lietuvos Respublikos konsului Sovetske (Tilžėje), Tautinių mažumų ir išeivijos departamentui prie LR Vyriausybės, Kaliningrado srities mokytojų asociacijos pirmininkui Aleksui Bartnikui ir palinkėjo tolesnio bendradarbiavimo.

Ala Vladimirovna palinkėjo sėkmingo darbo mokant lietuvių kalbos ir grupei mokytojų įteikė Kaliningrado srities švietimo ministrės Šerri N. S. Padėkos raštus. Konsulas Vaclovas Stankevičius kalbėjo apie Lietuvos Respublikos Konsulato Kaliningrade bendradarbiavimą su srities vadovais, valdžios įstaigomis. Kad srityje būtų dėstoma lietuvių kalba – nemažas Lietuvos užsienio reikalų ministerijos nuopelnas.

Tautinių mažumų ir išeivijos departamento direktoriaus pavaduotoja V. Bagdonavičienė palinkėjo sveikatos ir stiprybės nelengvame lietuvių puoselėjimo darbe, kalbėjo apie konkursą ir mokytojų darbo vietas, pasidžiaugė, kad šiame asociacijai įsitraukė jauni žmonės, paragino šiame darbe išnaudoti visas galimybes, stiprinti

asociaciją, nes stažas ir patirtis – didelė vertybė.

D. Žemulienė, šio departamento poskyrio vedėja, taip pat pasveikino su prasidėjusiais mokslo metais, atvyko, kaip visada, ne tuščiomis rankomis – atvežė lietuviškų knygų ir įrašų.

Mažosios Lietuvos fondo atstovė Rūta Mačiūnienė palinkėjo mokytojams mylėti mokinius ir nuosirdžiai su jais dirbti. Šis fondas visada finansuoja mokytojų kelionių ir įvairius renginius išlaidas. Po įžanginių sveikinimų buvo kalbama apie lituanistinio švietimo Kaliningrado (Karaliaučiaus) srityje patirtį.

Nemano (Ragainės) 2-os vidurinės mokyklos direktoriaus pavaduotoja Savina Liubov Dmitrijevna papasakojo apie mokyklą, kurioje dirba talentingi mokytojai. Mokyklos pedagogų, mokinių tėvų vardu ji padėkojo lietuvių kalbos mokytojams už darbą, glaudų bendradarbiavimą su mokyklos bendruomene, mokiniams organizuojamas ekskursijas, šventes, už galimybę mokyklos vadovams dalyvauti metodinėse konferencijose Lietuvoje. Pavaduotoja padėkojo už paramą Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijai, Tautinių mažumų ir išeivijos departamentui, Konsulatams, Lietuvių kalbos mokytojų asociacijos pirmininkui A. Bartnikui.

Nemano (Ragainės) 2-os vidurinės mokyklos mokytojas Jonas Glinskis pasidžiaugė, kad mokyklos vadovybė sudaro geras sąlygas lietuvių kalbos mokymui, visi mokytojai turi atskirus kabinetus. Šiemet lietuvių kalbos ir etnokultūros mokosi 127 mokiniai. Mokytojas padėkojo rėmėjams: Tautinių mažumų ir išeivijos departamentui, Mažosios Lietuvos fondui, Mažosios Lietuvos lietuvių draugijai Čikagoje.

Mokytoja Aldona Bursteikienė, dirbanti Timiriazovo (Naujosios), Jaunoje (Kaukenu), Sovetsko (Tilžės) 1-oje mokykloje-internate ir Lunino (Lenkvičių) pagrindinėje mokyklose, pasidalijo darbo patirtimi, papasakojo apie fakultatyvų mokiniams organizuojamus renginius ir ekskursijas.

Uljanovo (Kraupiškio) vidurinės mokyklos mokytoja Emilija Algaudė Bukontienė kalbėjo apie fakultatyvo kasdienybę ir šventes, iš Kraupiškio apylinkės kilusį tautosakininką Vilių Kalvaitį.

Apie visų šių fakultatyvų darbą buvo parodyti vaizdo įrašai.

Mokytojų asociacijos pirmininkas A. Bartnikas pristatė naują lietuvių kalbos ir etnokultūros mokymo programą Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities mokymo įstaigoms. Ji sudaryta atsižvelgiant į Rusijos Federacijos nacionalinės švietimo politikos koncepciją. Programa patvirtinta Kaliningrado srities Švietimo ministerijos. Tai papildomo ugdymo programa, kurioje numatyti trys lietuvių kalbos ir etnokultūros mokymo lygiai:

1-asis lygis – pradinis, skirtas 2–4 klasioms.

2-asis lygis – pagrindinis, skirtas 5–9 klasioms.

3-iasis lygis – pagilinamasis, skirtas 10–11 klasioms.

A. Bartnikas apžvelgė lietuvių kalbos mokymo turinį, tikslus, bendruosius ir specialiuosius mokėjimus ir įgūdžius. Programoje nurodytos ne tik užsiėmimo temos, potėmės, didaktiniai tikslai, priemonės ir formos, bet ir rekomenduojama literatūra mokytojams ir mokiniams. Ji bus išversta į lietuvių kalbą.

Dėstytoja O. Druseikaitė, kartu su A. Bartniku ruošusi programą, nurodė, kokia literatūra naudotis dirbant pagal šią programą. Mokytojai, ja remdamiesi, turi paruošti savo programą atsižvelgiant į darbo patirtį, mokyklos tradicijas, mokinių žinias. Ją patvirtina mokyklos direktorius. Konferencijoje buvo aptarti kiti darbo klausimai, aktualūs Kaliningrado (Karaliaučiaus) srityje.

Rambyne

Iš Tilžės (Sovetsko) vykome į Rambyną. Tai, kaip rašė Mažosios Lietuvos patriarchas Martynas Jankus, „lietuvių tautos šventovė ir dar ilgai liks lietuvių tautos arka. Rambynas bus šventa vieta, kol liks pasaulyje bent vienas lietuvis.“

Ant padavimais apipinto kalno mūsų laukė Šilutės rajono Stoniškių apylinkės Šilgalių kaimo etnografinis ansamblis „Kamana“, pasitiks su lietuvišku sūriu ir medumi, padainavęs pamario krašto dainų, pašokęs šokių.

Apie Rambyną, lietuviams brangią vietą, atvykusiems išsamiai ir labai įdomiai papasakojo Rambyno regioninio parko darbuotoja Giedrė Skipitienė.

1992 m. įkurtas Rambyno regioninis parkas, siekiant išsaugoti Nemuno žemupio kraštovaizdį, kultūros paveldo vertybes. Parkas užima daugiau kaip keturių tūkstančių ha, kur užfiksuota nemažai įvairių augalų ir paukščių rūšių, įtrauktų į Lietuvos Raudonąją knygą, 37 kultūros paveldo objektai.

Rambyno kalnas – tai status dešinysis Nemuno krantas, apaugęs mišku, jo aukštis – 46 metrai, iš trijų pusių apsuptas Bitėnų kaimo žemės, o iš ketvirtosios – Nemuno. Tai skalvių šventovė, kur senovėje buvo atliekamos pagoniškos apeigos.

Klausėmės padavimų apie Rambyną, jų nemažai surinko Tilžės (Sovetsko) gimnazijos mokytojas Eduardas Gizevijus. Pasakojama, kad ant kalno buvo trijų metrų aukščio akmeninis aukuras, kuriame iškalti įvairūs ženklai. Jį ant Rambyno užrūtinio vyriausiasis lietuvių dievaitis Perkūnas, ten pasirinkęs savo buveinę. Rambyno kalne senovėje buvo lietuvių dievų olimpas. Vietovė minima nuo XIII a. 1884 m. Rambyne pradėtos švesti Joninės. Ant aukuro buvo uždegama ugnis, inscenizuojami vaidinimai. Rambynu rūpinosi Tilžės „Birutės“ lietuvių giedotojų draugijos. Į šias išpūdingas šventes susirinkdavo lietuviai iš Didžiosios ir Mažosios Lietuvos. Iš Rambyno lietuviškas žodis sklido į toliausius kampelius.

Bitėnai

Pasigrožėję Rambynu, patraukėme į Bitėnus, kurie liaudies dainoje vadinami

karaliaus miesteliu, kur pro šalį teka Nemunėlis. Mažosios Lietuvos tautosakininkas yra užrašęs dainą apie Bitėnus.

Aplankėme Bitėnų kapinaites – Mažosios Lietuvos panteoną, kur ilsisi šio krašto šviesuoliai. Virš kapinių vartų užrašas „Spindulys esmi šviesos begalinės.“

Klausėmės pasakojimo apie kapinaičių istoriją, įžymius kultūros, visuomenės veikėjus, palaidotus Bitėnuose.

Pagerbėme Mažosios Lietuvos šviesuolį Martyną Jankų, spaudos darbuotoją, publicistą, Tilžės akto signatarą, tautinio sąjūdžio veikėją, „Aušros“ rėmėją ir platintoją, pastovėjome prie kapų, kuriuose palaidota jų šeima. M. Jankus buvo vadinamas Rambyno sergėtoju, Bitėnuose laikė uždraustos spaudos sandėlį. Jo namuose buvo laikoma Rambyno svečių Garbės knyga. M. Jankaus palaikai iš Vokietijos į Rambyną perkelti 1993 metais. Jo vardu pavadintas muziejus.

Bitėnuose ilsisi Valteris Kristupas Banaitis, žurnalistas, muzikas, visuomenės veikėjas, vienas Valstybinės filharmonijos Vilniuje kūrėjų, parašęs nemažai dainų. Aplankėme Elenos Kondratavičienės-Grigolaitytės kapą. Tai lietuvių etninių tradicijų puoselėtoja, prižiūrėjusi M. Jankaus šeimos kapus, Bitėnų kapinaites, rūpinosi, kad jos nebūtų niokojamos, aktyvi lietuvininkų bendrijos „Mažoji Lietuva“ narė, vedusi ekskursijas po Rambyną ir Bitėnus. E. Kondratavičienės atsiminimus Vokietijoje išleido Ulla Lachauer (knyga išversta į lietuvių kalbą, ji vadinasi „Rojaus kelias“).

Atėjome prie Vydūno (Vilhelmo Storostos) kapo, kur 1991 m. buvo perlaidoti jo palaikai. Ponia Giedrė pasakojo apie šio didžio žmogaus nuopelnus Lietuvai. Vydūnas buvo mąstytojas, filosofas, įvairaus braižo dramaturgas, muzikinės kultūros ir teatinio meno puoselėtojas, gimtosios kalbos ugdytojas. Jis aktyviai dalyvavo Mažosios Lietuvos lietuvių kultūrinėje veikloje, įkūrė Tilžės lietuvių giedotojų draugiją ir 40 metų jai vadovavo, rengė vaidinimus, dainų šventes skaitė paskaitas mokslo populiarinimo, moralės temomis, leido žurnalus, harmonizavo liaudies dainas ir pats jas kūrė. Vydūnas – tautos žadintojas, sveiko gyvenimo būdo propaguotojas.

Mūsų lankymosi dieną Bitėnų kapinaitėse buvo perlaidoti Jono Vanagaičio ir jo žmonos Marijos Bružaitės-Vanagienės palaikai. J. Vanagaitis – Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas, Tilžės akto signataras, laikraštininkas, grįžo į kraštą, kur skleidė lietuvių gyvenimą ir praleido nemažą savo gyvenimo dalį.

Konferenciją organizavo Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities lietuvių kalbos mokytojų asociacijos pirmininkas Aleksas Bartnikas, organizacinio komiteto nariai O. Druseikaitė, J. Glinskis, rėmėjai Mažosios Lietuvos lietuvių draugija Čikagoje, Mažosios Lietuvos fondas.

Aptarę aktualius darbo klausimus pasivaikščiujome po rudenį antį Rambyną, parymojome prie šviesuolių kapų Bitėnuose, maloniai praleidome laiką. Atrodė, kad „amžinybė,– kaip rašė pagėgiškis Eugenijus Skipitis,– sustojo Rambyne su tavim, su manim, su Tėvyne.“

Reportažas

Antrasis Lietuvos istorikų suvažiavimas: tapatumo paieškos

Viktorija VAŠKYTĖ, Klaipėda

Rugsėjo 10–12 d. Lietuvos istorikai ir svečiai rinkosi į antrąjį Lietuvos istorikų suvažiavimą, skambiai pavadintą „Tarp tradicijos ir naujų iššūkių: Lietuvos istorijos mokslas naujojo tūkstantmečio pradžioje“.

Tenka pripažinti, jog Antrasis istorikų suvažiavimas, turėjęs į Klaipėdos universiteto auditorijas sukviešti istorikus ir jiems prijauniančius, tradiciškai sukvietė tik pirmuosius – liaudies balso praktiškai nesulaukta. Be reikalo. Kaip atidarymo posėdyje minėjo Klaipėdos universiteto rektorius Vladas Žulkus, istorikų suvažiavimo programa turėjo būti įdomi ne tik specialistams. Ir buvo – istorikai pasiruošę atvirai diskusijai su visuomenės aktualiais klausimais. Tačiau tikriausiai labai teisingas žurnalistas ir redaktorius A. Katkevičius, jog Lietuvoje istorija susidomėjusių klausytojų bei skaitytojų tiesiog nėra. Ir nėra veikiausiai dėl to, jog pasakoti istoriją nėra lengva. Pasakoti populiariai – tuo labiau. O mes, lietuviai, anot istorikės I. Vaišvilaitės, apskritai gana prasti pasakotojai.

Atidarymo posėdyje žodį tarė LR Švietimo ir mokslo ministras Gintaras Steponavičius, Klaipėdos miesto meras Rimantas Taraškevičius.

V. Žulkus savo pasisakyme atkreipė dėmesį į Klaipėdos istorikams bei klaipėdiečiams aktualias suvažiavimo temas, išreiškė viltį, jog jauni žmonės matys Lietuvą vis platesniais kontekstais, išdrįsdami išsiveržti iš Lietuvos administracinių sienų ir diskutuoti apie didžiulio Europos regiono istoriją, rasdami ten nors kruopelę faktų arba interpretacijų, kurios svarbios Lietuvai.

„Tokie tyrinėjimai ir pastangos prisidės prie gilesnio ir išsamesnio Lietuvos istorijos pažinimo“, – vylėsi V. Žulkus.

Antrojo istorikų suvažiavimo atidarymo posėdyje, kaip ir prieš ketverius metus pirmajame, Lietuvos nacionalinio istorikų komiteto prezidentas Alvydas Nikžentaitis tikslingai nesiėmė apžvelgti naujaušios istorijos tendencijų, kryptių, kuriomis eina istorijos mokslas.

„Būtent istorikų suvažiavimai, jeigu atidžiai sekama jų veikla kaip tik geriausiai ir parodo istoriografijos, istorinių tyrinėjimų naujoves, žymiai geriau nei bet kokie apibendrinimai“, – sakė A. Nikžentaitis.

Tačiau atkreiptas dėmesys į tai, jog suvažiavime suspindęs visas Lietuvos istorikų žvaigždynas. Ir ne tik Lietuvos. Viena iš suvažiavimo užgimstančių tradicijų – garbės svečio pranešimas, šį kartą – Kylio universiteto profesorius Werner Paravicini „Istoriko tiesa“.

Pasak A. Nikžentaitio, būtų galima vardinti visas pareigas, kurias ėjo ar eina šis žymus Vokietijos istorikas, tačiau ne jo užimamos pareigos lėmė tai, kad dauguma komiteto narių pageidavo garbės svečiu matyti būtent šį žmogų.

„W. Paravicini yra vienas žinomiausių Europoje medievistų. Jo tyrinėjimų tema – viduramžių istorija ir visų pirma – Vakarų Europos, dar konkrečiau – Prancūzijos istorija. Čia galėtų iškilti klausimas, kodėl mes kviečiame Prancūzijos istorijos tyrinėtoją garbės svečiu. Atsakymas paprastas – profesorius prieš keletą metų paskelbė labai svarbius savo tyrinėjimus, dvitomį iš suplanuoto penkiatomio, kurio tema yra „Europos diduomenės žygiai į Prūsiją“, o jeigu išverstume Prūsijos terminą į realią situaciją, galėtume pasakyti, kad profesorius savo penkiatomį ketina skirti Europos diduomenės žygiams į Lietuvą“, – kalbėjo A. Nikžentaitis.

Minėtas fenomenas buvo žinomas XIV a. ir truko iki XV a. pradžios. Jo reikšmę, pasak A. Nikžentaitio, gali iliustruoti viena paprasta detalė: prieš atvykdamas į Klaipėdą profesorius skaitė paskaitą Vilniaus universitete, ir tada buvo diskutuojama apie šio fenomeno – Europos visuomenės žygių į Lietuvą – išplitimą, mastą. Bandydamas atsakyti į šį klausimą profesorius sakė, kad apie žygius į Lietuvą, ko gero, žinojo didžioji Vakarų Europos diduomenės dalis, kadangi bent vienas jos narys tikrai buvo dalyvavęs juose.

„Tada man šovė tokia parazitiska mintis į galvą, kad iš tikrųjų XIV a. Europos diduomenės žygiai į Lietuvą buvo Lietuvos „brendas“, kuris iš tikrųjų Lietuvą išpopuliarino taip ir sukūrė tokį Lietuvos įvaizdį, kokio mes iki šiol nesugebame sukurti“, – mintimis dalijosi A. Nikžentaitis.

Atidarymo posėdyje neužmiršti ir Antrojo Lietuvos istorikų suvažiavimo organizatoriai: Klaipėdos universiteto BRIAI direktorė, dr. Silva Pocyte bei jos kolegos, „informacijos ir propagandos ministras“ Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojas Rūstis Kamantavičius, mokslinės programos formavimu pasirūpinęs doc. dr. Rimvydas Petrauskas, Švietimo ir mokslo ministerijos atstovas, atsakingas už istorijos mokytojus ir su jais bendraujantis Rimantas Jokimaitis. Dėkota rėmėjams – Tūkstantmečio minėjimo direkčiai, Klaipėdos miesto merui, Lietuvos geležinkelių atstovams, Lietuvos–Vokietijos forumui, Klaipėdos universitetui.

Antrojo istorikų suvažiavimo startinę dieną užbaigė vienas iš trijų suvažiavimo „saldainių“ – diskusija tema „Istorija ir tapatumas“, leidusia istorikams ir ne tik jiems, išsakyti mintis tapatybės

formavimo(-si) bei istorijos dalyvavimo šiame procese tematika. Viešojoje erdvėje kaskart gana jautriai aptarinėjami lietuviškosios tapatybės klausimai, ir šiai diskusijai suteikė netikėtų atspalvių, o klausytojams – svarašius peno apmąstymams.

Moderuoti šį apsiikeitimą nuomonėmis patikėta žurnalistui, kultūros antropologui **Virginijui Savukynui**. Pastarasis diskusiją įsuko mintimi, jog kiekvienas laikotarpis ir kiekviena visuomenė iškelia savo aukso amžių arba tą laikotarpį, kurį sureikšmina ir į kurį atsiremia. Į kokius laikotarpius galėtų atsiremti šiandienos Lietuvos visuomenė, konstruodama savo tapatybę, klausė V. Savukynas, ir čia pat atsakė, pateikdamas keletą visuomenėje jau siūlomų variantų: pagoniškieji laikai (baltiškioji kultūra), Vytauto Didžiojo Lietuva, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikai – XVI–XVII a., tarpukario Lietuva, partizanų kovos, Sąjūdis.

Diskusijoje dalyvavęs istorikas, politologas, dr. **Česlovas Laurinavičius** į klausimą, kokį laikotarpį rinktis, atsakė paprastai – visus:

„Visa istorija svarbi. Žinoma, visos neapėmė, tada prasideda interesai. (...) Tačiau jeigu mums svarbi visa istorija, mes į ją ir žiūrėkime kaip į istorijos visumą, gerbdami ją visą. Dabar labai dažnai į istoriją žiūrime priklausomai nuo to, kokie ideologiniai vėjai pučia. Ir čia mano supratimu, nors žinoma, mes negalime neatsižvelgti į tuos ideologinius vėjus arba politines konjunktuvas, viskam yra ribos. Jeigu buvo madinga LDK laikyti apkritai lietuviška arba vertinti tik tai, kas joje lietuviška, ir visa kas nelietuviška ignoruoti ir pan., tai dabar atsiranda tokia idėja, kad nebeaišku, kiek mes dar tos Lietuvos turime ir ką mes ten gerbiame“, – kalbėjo Č. Laurinavičius.

Vienu iš komplikuočių požiūrių istorikas pavadino santykį su Sovietų Sąjunga:

„Atsimenu kaip mes visi vieningai tvirtinome, kokia tikra pas mus demokratija, koks baisus imperIALIZMAS, kaip daug mums davė Sovietų Sąjunga. Ir visa tai turėjo tam tikrą pagrindą, tai nebuvo absoliutus melas. Dabar staiga tai tapo absoliučiu blogiu – šėtonas mus valdė. Čia aš matau labai rimtą ydą. Mano supratimu, mes paprasčiausiai neturime vertybinio nugarkaulio. Mes net nežinome, kas mes tokie. Priklausomai nuo to, kokia jėga iš vienos pusės stumia arba sako, vaizdžiai tarant, taip mes ir artkojam, – kalbėjo Č. Laurinavičius. – Šis beveik papūgos kompleksas mums trukdo pažūrėti į save tikromis akimis. O istorija tam ir reikalinga, kad galų gale suvoktume, kas mes esame. Tai yra prielaida išlikti“.

Švietimo ir mokslo viceministrė **Nerija Putnaitė** savo pasisakyme akcentavo klausimą tarp totalitarizmo ir demokratijos mūsų sąmonėje.

„Jaučiamas visuomenės vieningos ideologijos ilgesys. Turbūt būtų liūdniausia, jei pradėtų dominuoti vieno kurio nors laikotarpio, vieno kurio nors įvaizdžio suvokimas, nes bet kuris įvaizdis yra redukuotas, kiekvienas įvaizdis, atsidūręs visuomenėje, primityvinimas. Kuo daugiau įvaizdžių, tuo geriau, nes tai padeda pamatyti platesnį spektrą.“

Labai džiugu, kad Lietuvos visuomenei nepavyko įteigti vienos stiprios ideologijos, bet pastebiu kitą tendenciją – egzistuoja vadinamieji elito įvaizdžiai ir liaudies įvaizdžiai. Elito įvaizdžiai yra Radvilos, Vytautas galbūt, liaudies įvaizdžiai – Lietuvos tūkstantmečio minėjimas ir Dainų šventė. Šokių diena šiemet yra akivaizdus liaudies atspindys, liaudies balsas – pagoniški sušiuluokinti ritualai. Iš tiesų visa šokių diena buvo pagonių pamaldos. Visi buvo euforijoje, visi džiaugėsi, rinkosi labai daug žmonių, tai man labai nuostabu“.

N. Putnaitės manymu, liaudis ilgisi totalitarinės ideologijos ir tai parodė. O pagoniška ideologija yra pati primityviausia, kur pakanka jaunosios. Anot N. Putnaitės, istorikų uždavinys istorijas apie Vytautą, partizanų kovas nešti į viešumą kartu su faktais. Tegū būna ginčai tarp jų, tarp interpretacijų. Baisiausia yra tapimas grynąja ideologija, pagoniškąja ideologija. Ji labiausiai ideologizuojama, nes joje mažiausiai faktų, daugiausia – archeologinių. O paprasta liaudis neskaitys archeologinių knygų.

Kaip atsvarą arba galimą pasirinkimą N. Putnaitė nurodė tokius ritualus, kaip rinkimai, Vasario 16-osios šventimas, Karaliaus Mindaugo diena.

„Tai yra ritualai, ypač rinkimai. Každokel Lietuvos dalykai, susiję su demokratine tvarka, demokratine tradicija, tarsi neturi su mūsų tauta ir tapatybe nieko bendra, tai šiuo metu yra visiškai bedugnė“.

Seimo narys **Petras Auštrevičius** pabandė tapatumo savivokos terminą priartinti prie mūsų dienos.

„Akivaizdu, kad pastarasis laikotarpis – trijų-keturių kartų gyvenimo laikotarpis, nenusako mūsų transformacijų. Įvyko tiek socialinių, politinių, geografinių pokyčių, kurie, mano manymu, palieka labai gilų rezultatą ir turime į tai atsižvelgti. Mes „šokome“ per kai kurias normaliai besivystančios valstybės arba visuomenės stadijas, nes paprasčiausiai negalėjome laukti arba galbūt istoriškai susikūrė toks laikotarpis. Dabar

Istorikų suvažiavimo atidarymo prezidiumas. Iš kairės Petras Auštrevičius, Nerija Putnaitė, Virginijus Savukynas, Česlovas Laurinavičius ir Aurelijus Katkevičius

Dr. Silva Pocyte

Aurelijus Katkevičius

Garbės svečio – Kylio universiteto profesorius Werner Paravicini pranešimas „Istoriko tiesa“

Dr. Česlovas Laurinavičius

turime situaciją, kurią pavadinčiau suabsoliutintu kapitalizmu, taip pat mes turime neįsivautos demokratijos pavyzdžių, visuomenėje siaučia iki galo nesuprasta, neperskaityta, tikrai neapgalvota seksualinė revoliucija. Kai visuomenę užgrūbia visi šie reikalai ir pradedama ieškoti kažkokių istorinių sąsajų (o didžioji visuomenės dalis nelabai gilina į sąsajas, paima tai, kas guli paviršiuje ir kas jai atrodo tikra, lietuviška, tapatu), mes gauname sunkiai suvaldomos reiškinys, ir vargu ar to mes tikimės“.

Kalbėdamas apie lietuvių palankumą Europos Sąjungai ir to priežastis, P. Auštrevičius sakė, jog esame alkani gėriui ir gerovei, o Europos Sąjunga savo ekonomine verte buvo pats artimiausias būdas pakelti gyvenimo gerovę. Be to, lietuviai neturi baimės gyventi platesnėje, kosmopolitiškoje erdvėje.

Žurnalistas, žurnalo „Iliustruotasis mokslas“ bei verslo dienraščio „Verslo žinios“ leidžiamo žurnalo „Verslo klasė“ redaktorius Aurelijus Katkevičius, iš pat pradžių pripažinęs, jog atstovauja tai daliai, kurios Lietuvoje nėra – skaitytojai, kreipėsi tiesiai į istorikus:

„Jūs rašote sau, jūsų niekas neskaito. Ir čia pats metas prieiti prie žmonių sąmonės, nes istorija iki šiol žmonėms yra močiūčių istorija, kurios daiktinė raiška turbūt yra akivaizdžiausia tame pačiame tautiška susipratusiame Kaune – gintarinis Vytautas ant sienos. Būdami arti to, kas dabar vyksta, šnekėdami apie tai, apie ką šnekate, jūs galvojate, galbūt ir matote, šokių tokių intensyvesnių knebinėjamosi XVI, XVII, XVIII a. istorijoje, galbūt jūs matote, kaip kažkas atsitinka su pagonybę, priežastis, lietuvių netolerancijos priežastis. „Iškastruodami“ istorijos gabalą nuo Liublino unijos iki „Aušros“, lietuviai iškastravo ir Europą iš savęs“.

Pasak A. Katkevičiaus, egzistuoja didžiulis atotrūkis tarp to, ką istorikai mąsto, rašo, diskutuoja ir to, ką žino žmonės. Ir tas atotrūkis ne kiek nemažėja.

Vilniaus universiteto istoriko dr. **Aurimo Švedo** žodžiais, vakariečiai kalba apie tai, kad Vakarų civilizacijos istorijos jausmas nyksta, nes istorija žmogui nebėra aktuali.

„Vaikinukui, kuriam 15 metų, klausytis apie tai, kaip sunkiai gyveno jo prosenelė arba senelė, neįdomu, nes labai artima ateitis žada vis daugiau ir daugiau atrakcijų, po pusės metų bus naujas „iPod“, po metų bus greitesnis kompiuteris. Kam žiūrėti į lempinį televizorių, kam klausytis prosenelio postringavimų apie tai, kaip jisai klausėsi traukdomų laisvosios Europos radijo bangų. Tai nuobodu“.

Pasak A. Švedo, posovietinės erdvės žmonės turi kiek kitokią situaciją dėl specifinės trauminės patirties. Čia istorijos jausmas yra šiek tiek reikalingesnis nei Vakaruose.

„Manyčiau, kad susidoroti su šia problema, kurti savo naratyvą, kas mus galėtų vienyti, jungti, pasakyti, kas mes esame, pagaliau pristatytų mus pačius Vakaruose, galima pradedant nuo to, ką siūlė šviesaus atminimo Bronys Savukynas „Kultūros baruose“ vykusioje diskusijoje, kurioje buvo bandoma apibendrinti Pirmojo Lietuvos istorikų suvažiavimo rezultatus. Optimistinio naratyvo konstravimas – tai buvo viena iš idėjų, ką mes galėtume duoti visuomenei. Po to taip pat buvo

išsakyta mintis, kad galime sukurti ir pesimistinį naratyvą. Mūsų linksmoji istorija, mūsų juokingoji, liūdnoji istorija, mūsų žioplumo istorija, Lietuvos istorija kaip nesusipratimas. Tai irgi galėtų būti tam tikras patrauklus naratyvas. Šiuo atveju nebūtina pabandyti visas epochas sujungti į vieną karkasą, bet tam tikri naratyvai, nebijant pajuokauti ir suklysti, intelektualiai žaidžiant, gali išjudinti diskusiją ir savo tapatybės konstravimą, resursų įsisavinimą“, – sakė istorikas.

A. Švedas taip pat siūlė nepamiršti dar vieno aspekto – kaip Lietuvą nori matyti Vakarai. Pasak istoriko, sovietmečio palikimas užsieniečiams iš Vakarų yra kažkas, kuo lietuviai atrodo keisti ir spalvingi, taip pat veikia ir pagoniškoji kultūra. A. Švedas, ragino nebijoti iš to pasijuokti, galbūt net žaidimo forma paversti tai Lietuvos atpažinimo ženklu.

Į diskusiją įsitraukęs dr. **Artūras Vasiliauskas** klausė, ar istorikai nesusireikšmina, ar iš tikrųjų istorija tas instrumentas, kuriuo kuriama tapatybė:

„Yra akivaizdūs pavyzdžiai, vadinamasis „istorijos akropolis“ – Valdovų rūmai ir pan. Tačiau dirbu Istorijos fakultete ir jaučiu, kaip istorijos šešėlis vis traukiasi, ir mes katu su juo. Studentams nereikia praeities. Įkalbinėjame eiti toliau, giliau, o jie sako – mums neįdomu, kur mes matome save, kur panašūs žmogus, ten mes ir norime tyrinėti“.

Komentuodamas A. Katkevičius vėl kreipėsi į istorikus:

„Namo kirvis nestato, namą stato žmogus pasiėmęs kirvį, o jūs – kirviai. Kokiose rankose atsidursite jūs ir jūsų tekstai, yra kitas klausimas“.

Tapatybės tema savo nuomonę išsakė ir Europos humanitarinio universiteto dr. **Irena Vaišvilaitė**. Pasak I. Vaišvilaitės, istorija formavo tapatybę laikais, kurie praėjo ir nebegrįš.

„Ta istorija, kurią žino elektroninius žaidimus žaidžiantis jaunimas, yra pramoginė, ir tokios reikia. Mes pamiršome vieną paprastą dalyką – mūsų mokykla iš humanistinės tapo realine, o humanistinėje mokykloje nuo XVI a. istorija buvo moralinio auklėjimo dalis. Istorija buvo teigiamų ir žmogų formuojančių pavyzdžių rinkinys. Dabar ji tokia nėra. Istorija yra tokia pat žinių sritis, močiūčių istorijoje viso to nėra. Močiūčių istorija baigiasi ties Vytautu ir jis iki šiol kabo. Galbūt pokaris ten kažkiek figūruoja, figūruoja jaunystė, kai reikėdavo eiti į šokus, pieštuku nusipiešus kojinių siūlę. Šitie dalykai yra ir jie toliau transliuojami, nes niekas, kaip minėjau, jūsų neskaito. Jūs kaip kokie brahmanai, saugote tą turtą ir saugokite – kuo žmonės čia dėti. Viskas, ką reikia padaryti, teisingai čia sakė Č. Laurinavičius, reikia grąžinti balansą, reikia matyti visą istoriją“.

A. Katkevičiaus teigimu, „močiūčių“ istorija yra daugelio konfliktų su kaimyninėmis valstybėmis kaip ir matematika. Matematika tapatybės nekuria. Istorija taip pat nekuria tapatybės ir negali kurti“.

Anot I. Vaišvilaitės, tapatybės kelias, kuris formuojamas – ne istorijos reikalas. Tai savo valstybės suvokimas, kuo mes ją kuriame, kokia mūsų bendruomenė, kokie dalykai palaiko ją. O visa kita yra arba mokslo dalykai, arba pramogos.

„Iš mokslo galima padaryti pramogą, bet iš mokslo tapatybė – ne“, – įsitikinusi istorikė.

Tęsinys kitame numeryje

Lietuvos istorikai

Atkelta iš 1 p.

– Gerbiamas Profesoriau, esate kilęs iš vadinamojo Lietuvos rašytojų krašto, iš Anykščių. Ar mokantis Anykščių gimnazijoje Jums taip pat nekilo noras pasukti į literatūros arba kalbos mokslų studijas? Jūsų biografas istorikas Algirdas Baliulis antai rašo, kad mokydamasis gimnazijoje, pasižymėjote kaip literatas, vadovavote gimnazijos literatų būreliui, kurį globojo pats Antanas Zukauskas-Vienušis. Kas lėmė, kad pasirinkote istoriją? Gal turėjote kokį sektingą pavyzdį ar lėmė koks nors gyvenimiškas nuotykis?

– Augau šviesioje, gausioje, darbščių, dorų ūkininkų šeimoje. Visi broliai ir sesuo turėjome savo kasdienius darbus. Tačiau iki sovietinės okupacijos visi vyresnieji broliai niekada nesiribojo tik ūkiniais darbais, buvo aktyvūs Jaunųjų ūkininkų, Šaulių sąjungos nariai, namuose buvo nuolatinis susirinkimų, kvietimų išnešiojimo, ekskursijų į parodas, vaidinimų, gegužinių rengimo šurmulis. Mama priklausė Moterų organizacijai, dalyvavo ekskursijoje į atgautąjį Vilnių. Tėvukas buvo matęs pasaulio, kelerius metus jaunystėje dirbo JAV garvežių fabrike. Jis daugiau domėjosi ūkiu, neblogai jį tvarkė ir džiaugdamasis Lietuvos kariuomenėje tarnaujančiais vyresniaisiais mano broliais, lyg nujausdamas baisią Lietuvos valstybės tragediją, kartais padvejo davė „Kiek čia mūsų Lietuvos yra – sauja“. Besimokydamas brolis Kazys, remiamas kitų brolių, sukaupė namuose vertingą knygų ir jų pačių irištų periodinių leidinių bibliotekėlę. Kaip priedą prie „Trimito“ žurnalo broliai gavo to meto tautinės ir pilietinės identifikacijos conceptualiąją A. Šapokos „Lietuvos istoriją“. Buvo ir daugiau istorijos bei grožinės literatūros. Daug pasaulio pažinimo šviesos atnešė įsigytas radijo aparatas. Radijo žinių ir kitokių laidų pasiklausyti rinkdavosi kaimo vyrai ir paugliai. Paskui aptarinėdavo ką girdėję. Namuose dažnai buvo minimas rašytojas Antanas Vienušis Zukauskas. Tad jo globojamas Anykščių gimnazijos Literatų būrelis buvo man reta ir netikėta proga pabūti su mūsų krašto ir visos Lietuvos literatūros klasiku, lankytis jo globojamoje Antano Baranausko klėtelėje, klausyti jo pastabų apie literatų referatus, kartų pėsčiomis keliauti rudėjančiais šilėmis ir J. Biliūno tėviške Niūronyse. Tie išpūdžiai išliko visam laikui.

– Istorijos studijas senajame Vilniaus universitete pradėjote pačiu niūriausiu – stalinizmo laikotarpiu. Ką Jums reiškė istorijos studijos slogioje to meto atmosferoje?

– Iš tikrųjų, po Anykščių gimnazijos, kur irgi buvo daug niūrios miglos, universitetas pasirodė dar niuresnis. Pradėjau peluose ieškoti grūdų. Orientavo Lietuvos istorijos, lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės, tiek senosios, tiek ir moderniosios konceptualus darymas. Alternatyvos ieškojimas nebuvo sunkus ar sudėtingas, nes ta okupantų peršama koncepcija buvo lyg grybas, kurio šaknys paviršiuje. Bute, kuriame gyvenau, buvo Lietuvos istorikų leidinių. Po mėginimų pavyko pasirinkti neplaninę, man įdomią naujųjų laikų Lietuvos istorijos temą, per ją patekau į knygų kalėjimą – specfondą. Galėjau susipažinti su neprieinamais leidiniais. Tos paieškos ir kolegos nušveitė buvusį niūrumą.

– Jūsų kelias į mokslo tiriamąjį darbą, kaip rašoma Jūsų biografijoje, nebuvo tiesus?

– Sovietinės okupacijos metais mokslo kelias nebuvo tiesus visiems tiems humanitarams, kurie nenorėjo užsiimti moksline makulatūra. Kuo tyrimo objektas buvo arčiau esamo laiko, tuo jis buvo labiau ideologizuotas, konformistinis ir turėjo tarnauti okupantų engiamajai ideologijai. Tad visai suprantama, kad pagal situaciją stengiausi savo tyrimus orientuoti į tolesnius nuo esamojo laiko periodus.

– Vis dėlto, nepaisant daugelio kliūčių, palankiai susiklosčius aplinkybėms, Istorijos institute Jūs praėjote visas mokslinės karjeros pakopas – nuo „nelaipsniuoto“ istoriko iki akademiko, nuo jaunesniojo mokslinio bendradarbio iki instituto direktoriaus ir šiose pareigose išbuvote net dvi kadencijas (1992–2000 m.). Todėl turbūt nesuklysiu pasakęs, kad Jums gerai žinoma visa kūrybinė ir organizacinė istorijos mokslo „virtuvė“? Kaip galėtumėte palyginti sovietmečio ir nepriklausomos Lietuvos istoriko saviraiškos ir tyrinėjimų galimybes?

– Po Kovo 11-osios atsirado galimybė pasi-

rinkti tyrimo objektą, metodiką ir spręsti problema pagal istoriografinį įdirbį, šaltinius ir akademinę sąžinę. Tai iš esmės skyrėsi nuo to, kas buvo okupacijos metais. Nors, reikia pasakyti, kad kai kurie atsakingi Instituto vadovai rizikuodavo ir palaikydavo liberalias tyrėjų tendencijas. Aš tuo pasinaudojau. Po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos valstybė suteikė mokslininkams akademinę laisvę. Jos vienos maža – ji turi eiti kartu su moksline sąžine.

– Kai 1975 m. atėjau dirbti į tuometį Istorijos institutą, užkulisuose buvo dar gana gyvai kalbama apie neseniai pasibaigusią „Antano Tylos bylą“. Buvo šnekama, kad Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto ideologai A. Tylos darbuose aptiko vadinamųjų „vieningosios srovės“ recidyvų ir kad represijas patyrė ne tik Tyla, bet „po didinamuoju stiklu“ pakliuvo visais institutais. Už kuriuos darbus ir už kokius teiginius juose buvote triuškinamas?

– Tuomet pasikvietė į Centro komitetą man perskaitė 9–11 punktų kaltinimus. Į rankas man jų nedavė ir negaliu dabar pakartoti. Ten buvo kaltinimai dėl kilmės, dėl antisovietinio aplinkos makroklimato šeimoje, dėl darbuose matomo nesovietinio požiūrio. Dėl tų kaltinimų genėzės daug kas paaiškėjo, kai 2005 m. išėjo dokumentų rinkinys „Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990“, kur buvo daugiau informacijos apie 20 m. stalčiuje išgulėjusį mano darbą „Garšvių knygnešių draugija“ ir jo kontekstą. Tada institute pabarė, pamokė, bet griežtesnių sankcijų netaikė. Daug keisčiau, kad 2000 m. rudėnį Lietuvos istorijos instituto taryboje jos narys E. Motieka pareiškė, kad aš darau tas pačias klaidas, už kurias buvau sovietmečiu smerkiamas. Taryba tyliai reagavo.

– Pasakojama, kad tada, sovietmečiu, Jūs nesidavėte lengvai sudorojamas ir energingai gynėtės. Prašėte konkretesnių paaiškinimų net paties kompartijos pirmojo sekretoriaus P. Griškevičiaus?

– Tame pačiame pasitarime, kur buvau P. Griškevičiaus smerkiamas, išgirdęs kritika, supratau, kad priejau liepto galą ir nutariau negrįžti į institutą be kokių nors platesnių paaiškinimų. Jų ir paprasčiau pranešėjų. Jis pasakė ateiti rytoj. O, kaip minėjau, rytoj man perskaitė tuos 9–11 kaltinimų. Jie rodė, kad aš negaliu dirbti mokslinio darbo. Kolegos mane apgynė. Jie, žinoma, rizikavo savo karjera.

– Tačiau dėl tų puolimų pelnėte visuomenės tylią pagarbą ir disidento įvaizdį...

– Dirbau kaip man akademinė sąžinė diktavo, negalvodamas, ar tai turi kam patikti. Visuomenė, kaip pastebėjau, vertino nevienodai Salėje po pasitarimo ir išeinant dalis pažįstamų vengė net priartėti...O keli drašūs kolegos po to pasitarimo pakvietė į restoraną pietų. Jiems iki šiol tebesu dėkingas. Ne vien todėl, kad nepaliko manęs vieno, bet kad savo mentalitetu praturtino visuomenę.

– Lietuvos istorikai pastaraisiais metais neretai gaudavo ir pylos iš visuomenės už bandymus savotiškai interpretuoti kai kuriuos istorinius įvykius: 1923 m. Klaipėdos sukilimą, 1926 m. gruodžio valstybės perversmą, 1941 m. birželio sukilimą ir t. t. Tiesa, asmeniškai Jūsų niekas už nieką nekritikavo. Kaip Jūs žiūrite į tokią kritiką kitų istorikų atžvilgiu ir jų bandymus naujai interpretuoti kai kuriuos istorijos įvykius? Kodėl, metaforiškai kalbant, dabartiniais istorikams kartais „nepasiseka“?

– Kiekvienas įvykis paprastai tiriamas akademinės laisvės ir akademinės sąžinės įrankiais, nemindžiojant ir neniekinant tų vertybių, kurios saugo mūsų valstybinės laisvės plėtrą ir tradicijas. Kada tyrimo metodu pasirenkamas cinizmas, pats tyrėjas praranda pasitikėjimą ir savo ateitį.

– Bet teisybės dėlei turbūt turėsime pripažinti, kad istorikai čia nėra kažkokia išimti. Antai kiti mokslininkai humanitarai (ne istorikai) siūlė nuvainikuoti Joną Basanavičių, kam šis, neva, išvedęs Lietuvą nuo modernėjimo greitkelio į tautinio patriotizmo „brūzgynus“ ir uždarumą. Jau buvo paraginimų už tą patį pradėti apkaltą Maironiu. Žiniasklaidoje jau išsityčiota iš Žemaitės, legendinių lakūnų S. Dariaus ir S. Girėno. Kartu su kai kuriais humanitarais ir kai kurie politikai žavėjosi, kaip anglų žurnalistas A. Lievenas savo knygoje „Pabaltijo revoliucija“ išsityčiojo iš Justino Marcinkevičiaus dramos „Mažvydas“, nors J. Marcinkevičius už šį ir kitus panašius savo kūrinius gavo tarptautinę J. Herderio premiją. Jau nekalbu apie tai, kaip purve buvo maudomas žymiausias dabartinis mūsų kalbininkas Zigmąs Zinkevičius, beje, taip pat pelnęs J. Herderio premiją. Žinodamas, kad Jūs tokioms revizionistų užmačioms nepritariate, norėčiau Jūsų klausti labai tiesmukai: kaip galėtumėte paaiškinti „Vorutos“ skaitytojams, kodėl šiuos šviesuolius ir jų bei vėlesnių kartų deklaruotas ir brangintas vertybes labai svarbu yra puoselėti ir ginti ir šiuo metu, postmoderniz-

mo, kompiuterizacijos ir dar kitaip įvardijamu laikmečiu?

– Novatoriškumas ir cinizmas nėra neišvengiamybė. Suniekinus valstybės atkūrimo veikėjus, toliau seka ir pačios valstybės išniekinimas. Tai nėra niekam nereikalingas darbas. Aplinkui mus ne tuščia erdvė, o valstybės, kurios kartais pareiškia, kad viena Lietuvos dalis priklauso jai ar kitai. Tad tokie mūsų valstybės niekintojai labai geri anų talkininkai. Bet ar jie reikalingi mums?

– Vieni svarbiausių Jūsų darbų yra iš lietuviškosios spaudos draudimo istorijos. Norėčiau, kad, kaip šios srities autoritetas, pakomentuotumėte tokį dalyką: dar sovietmečiu kai kurie istorikai buvo pradėję gana atsargiai teigti, jog lietuviškosios spaudos uždraudimas 1864 m. buvo grynai voliuntaristiškas vietinės administracijos veiksmas, o aukščiausioji imperijos valdžia čia buvusi niekuo dėta. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, šią tezę bandoma atgaivinti. Kiek man yra žinoma, Jūsų nuomonė tuo klausimu yra visai kitokia: pats Rusijos imperatorius viską žinojo, tam pritarė ir to troško. Kokie faktai įrodo, kad buvo būtent taip?

– Caras Aleksandras II, siųsdamas į Vilnių M. Muravjovą slopinti sukilimo, prašė išlaikyti bent Lietuvą ir suteikti jam veiksmų laisvę. Dėl Lenkijos išsaugojimo Rusijos sudėtyje buvo abejojama. Atskirti carą nuo vietinės administracijos nėra pagrindo ir logikos. Neteko sutikti teiginių, kad Muravjovas sukilo prieš carą ir darė priešingai, negu carui reikėjo.

– O dabar, gerbiamas Profesoriau, Jus, kaip tam tikrą lietuvių tradicinės kultūros ir lietuvių mentaliteto žinovą ir J. Basanavičiaus premijos laureatą, norėčiau pakalbinti kita tema. Stojant Lietuvai į ES dėl iškilsiančių pavojų mūsų kultūrai, kalbai ir tapatybei girdėjosi skirtingų nuomonių: vieni tvirtino, kad gana greit pražūsime, ištirpsime, kiti teigė atvirkščiai – pajutę spaudimą, susiglausime, mobilizuosimės ir kaip tik labiau imsime branginti savo tradicines vertybes. Kurį tendenciją Jūs asmeniškai šiandien labiau įvelgiate, praėjus penkeriems metams nuo Lietuvos įstojimo į ES?

– Kiek kartų buvo fatališkų lemčių mums išnykti. XIII–XIV a. senąją Lietuvos valstybę Europos universaliosios struktūros atidavė Kalavijuočių ir Vokiečių ordinui. Lietuviai pasipriešino, 200 metų kariavo ir Žalgirio mūšyje sutriuškino tuos, kuriems Lietuva buvo atiduota kaip įsigytas grobis. Apsigyne. XVII a. viduryje beveik visą LDK okupavo Rusija, Kazokai bei Švedijos karinė administracija. Pirmą kartą buvo okupuota Lietuvos sostinė Vilnius. Atrodė, padėtis be išeities. Tačiau po 20 m. užsitiesusio karo priešas buvo išvytas. Būdami mums labai reikšminguose ir saugančiuose nuo agresorių ES ir NATO mes turime saugoti savo identitetą ir būti lojaliais aljansų partneriais.

– Tad sutinkate, kad Lietuva neturėjo kito, geresnio pasirinkimo?

– Girdint imperializmą reabilituojančias mūsų kaimynų vadovų kalbas, tai ne tik geresnis pasirinkimas, bet ir kelias išlikti.

– Jau po to, kai Baltijos šalys buvo įstojusios į NATO ir ES, Estija patyrė labai šiurkštų ir galingą Rusijos spaudimą už tai, kad nutarė perkelti sovietinio kareivio skulptūrą iš miesto aikštės į kapines. Tuo metu, berods, anglų politikos apžvalgininkai viešai paskelbė, kad, jų manymu, per artimiausius penkis dešimt metų išliks ne visos Baltijos valstybės, kažkam teks grįžti į Rusijos glėbį. Kaip Jūs manote, kuriai iš trijų Baltijos šalių toks skaudus likimas labiausiai gresia? Kokius šansus išlikti turi Lietuva, lyginant ją su Latvija ir Estija?

– Negaliu atsakyti už tą apžvalgininką, nežinau jo juodų argumentų. Aš linkėčiau visoms Baltijos šalims glaudžiau bendradarbiauti tarpusavyje ir neleistį agresyvioms jėgoms užsiimti destrukcija bet kurioje Baltijos valstybėje.

– Ką, Jūsų manymu, turi suvokti ir ką turi veikti Lietuvos politikai, valdžios žmonės, o ką paprastai žmonės, dažnai kartojo jantys „nuo manęs čia niekas nepriklauso“, kad tragiški 1940 m. įvykiai nepasikartotų?

– Mano manymu, labai pavojingas yra piliečių nusivylimas valstybės valdžia, pastarosios abuojumas žmonių patiriamais sunkumams, beatodairiškas rūpinimasis biudžetu, nematant kelių, kaip jį papildyti plėtojant ekonomiką, o ne varant žmones iš darbo. Įsismaginimas atleidinėti valstybės tarnautojų korpusą turi ir kita pusė – mes prarandame čia gyvenimą ir pasitikėjimą valstybe sukūrusius tautiečius, jie nebebema mokesčių, o iš Valstybės kišenės semia bedarbių pašalpas. Niekam nuo to ne geriau. Tuo pat metu nevykdoma namų renovacijos programa. Visuomenė pasidarė labai patikli visokiems kurstytojams. Tokioje aplinkoje labai nesunku įstumti į valstybės valdymą vyriausybę, susiriusia su kokia nors nerimstančia

agresyvia politine struktūra.

– Kartą teko girdėti kunigo pamokslą, kuriame buvo pasakyta, kad „mažutėlių papiktinimas“ (t. y. jų pagadinimas, paskatinimas blogiems veiksams ir savo pareigų neatlikimui) yra rimta nuodėmė, kuria po mirties papiktinusiesiems teks dalytis lygiomis dalimis su blogą darbą padariusiais. „Mažutėlių papiktinimo“ metaforą dvasininkas pavartojo kalbėdamas apie valdžios žmonių duodamą blogą pavyzdį paprastiems žmonėms. Ar sutiktumėte su tokia nuomone, kad valdžios žmonių egoizmas veda prie valstybės ir tautos susvetimėjimo ir yra ne vien tik asmeninė abipusė nuodėmė, bet kartu kelia rimtą grėsmę Lietuvos saugumui?

– Yra tikrai nepriekaištingų valstybės pareigūnų. Tarp jų neturėtų patekti bet kurio atžvilgiu amoralūs piliečiai. O taip nėra. Ir ne vien pas mus. Kai kuriose ES valstybėse net vyriausybės vadovauja turtingi, bet moralinių „krantų“ nerandantys politikai. Turbūt niekas neturi receptų, kaip nuo to apsisaugoti. Juk ne viskas iš karto paaiškėja. Tai ištaisyti galima tik stiprėjant piliečių atsakomybės vertybei.

– Jums labai gerai suprantamos pietryčių Lietuvos problemos. Todėl buvote ir esate aktyvus „Vilnijos“ draugijos rėmėjas. Ką Jūs atsakytumėte tiems, kurie teigia, kad Vilniaus, Kauno, kitų miestų dalies lietuvių sustiprintas dėmesys pietryčių Lietuvai, yra ramybės drumstimas, netgi tautinės nesantaikos kurstymas ir kad tai, neva, ne padeda, o kenkia Lietuvos valstybei, jos geriams santykiams su Lenkija? Turbūt čia veikiau dera kalbėti apie kraštutinių neileistinumą: viena vertus, itin radikalių, provokuojančių pasisakymų ir ekstremalių veiksmų neileistinumą, kita vertus – Lietuvos valdžios dažno neprincipingo, nuolaidžiavimo neileistinumą?

– Pietryčių Lietuvos pilietinė integracija suduria su autonomininkų kurstoma nesantaika. Nežinau koks sustiprintas didžiųjų miestų gyventojų dėmesys kenkia tarptautiniams santykiams. Ar gali kenkti savanoriškai nuvykę gydytojai ir teikiantys medicininę paramą atokių gyvenviečių piliečiams. Kenkia valstybei ir piliečių integralumui iš Lenkijos atsiustas, su valstybės institucijomis nederintas Lenkijos institucijų tarnautojų desantas į Pietryčių Lietuvos mokyklas. Atrodo, kad pietryčių Lietuvos rajonų administracijos tikslas ignoruoti valstybės įstatymus, kurstyti žmones prieš valstybę, nesimokyti lietuvių kalbos, nežinoti jos istorijos. O juk esame tos pačios valstybės piliečiai, norime, kad čia būtų gera gyventi.

– Ar Jums neatrodo, kad jeigu ne „Vilnijos“ draugijos veikla, jos nuolatinis badymas pirštu į pietryčių Lietuvos lietuvių diskriminavimo faktus, šio regiono tautinė mažuma – lietuviai – būtų visai užmiršti ir jų padėtis šiuo metu būtų nepalyginamai blogesnė, negu yra dabar?

– Neabejoju.

– Lietuva šiuo metu patiria didžiulį Lenkijos spaudimą dėl Lietuvos lenkų pavardžių rašybos. Kaip Jūs manote, gal reikėtų Lietuvai nenusileisti jau vien dėl to, kad tai yra kišimasis į Lietuvos valstybės vidaus reikalus, kad tai primena 1938 m. santykius, ir tai daugelį lietuvių giliai žeidžia, ką jau kalbėti apie tai, kad tai suteiktų precedentą rusų, gudų, ir kitoms mažumoms kelti panašius reikalavimus?

– Man tai primena Muravjovo-koriko lietuvių raidyno uždraudimo politiką. Atsirado grupė, kuri nori primesti lietuviams naują abėcėlę. Tai būtų knygnešių atminimo ir mūsų visų pažeminimas ir nepilnavertiskumo komplekso ugdymas. Joku būdu tam nepritariu.

– Kokie artimiausi Jūsų kūrybiniai planai?

– Užbaigti nepadarytus darbus.

– Gal galėtumėte išduoti savo kūrybinio darbingumo ir fizinės ištvermės paslaptį?

– Jauki ir geranoriška šeima, artimųjų, ištikimų draugų, kolegų, anykštėnų bendrijos aplinka, bendradarbiavimas ir nepabaigiamų darbų horizontas.

– O ko palinkėtumėte jaunajai istorikų kartai ir savo „gimtajam“ Lietuvos istorijos institutui?

– Sėkmės Lietuvos istorijos ir kultūros tyrimuose, naujų brandžių darbų. Negailekite laiko, praleisto archyvuose.

– Dėkojame Jums už atsakymus, linkime geros sveikatos, kūrybinių planų ir asmeninių troškimų išsipildymo, tolesnio vaisingo darbo tautos ir valstybės gerovei.

– Ačiū. To paties linkiu ir Jums.

Juozo Vercinkevičiaus nuotr.

A. Butkus. Lietuva – lenkų šovinistų poligonas?

Europos parlamento pirmininkas Ježis Buzekas ir LR Seimo narys Česlovas Juršėnas deda gėles prie Juzefo Pilsudskio kapo. Marijono Paluškevičiaus nuotr. iš „Kurjer vilenski“

Pastaruoju metu pastebimai suaktyvėjo Lietuvos lenkų rinkimų akcijos elgesys: akiplėšiškai hiperbolizuojama tautinių mažumų situacija Vilniuje, skalambijant pasauliui, kad „per pastaruosius 20 metų lenkų padėtis Lietuvoje ne tik nepagerėjo, bet dar ir pablogėjo“, ieškoma naivesnių rėmėjų kaimyninėse šalyse ir Europarlamente, piketuojama prie Vakarų šalių ambasadų, nenuėina nuo lūpų „Europos Sąjungos standartų“ sąvoka ir pan. Informacija užsieniui pateikiama vienpusiškai, nutylint nepatogius faktus. Kas nutylima ar neakcentuojama?

Slaviškasis Baltijos regionas

Apie Latvijos ir Estijos rusų bei Lietuvos lenkų veiklos ir pretenzijų panašumus jau ne kartą rašyta. V. Tomaševskiui oponuojantys jo tautiečiai net iškėlė versiją, jog scenarijaus ir pretenzijų paralelės nesantčios atsitiktinės – jas inspiruoja Kremlius. Neturėdamas Lietuvoje tvirtos rusakalbės atramos, Kremlius savo destruktinius žaidimus čia žaidžia lenkais virtusių politikierių rankomis. Lietuvos lenkų rinkimų akcijos santuoka su Rusų aljansu taip pat neatsitiktinė. O visa ši kompanija esą kurstoma ne tiesiogiai, bet per Varšuvą, kur, kaip ir Lietuvoje, nebuvusi įvykdyta iliustracija ir valdžioje likę daug ankstesniųjų „tovariščių“, kurie dabar dedasi didesniais Lenkijos patriotais už tikruosius patriotus ir kurstą revanšistines nuotaikas kaimyninėse Lietuvos pietryčiuose, dangstydamiesi lenkų teisių gynimu ir Lietuvos „tikros“ istorijos mokymu.

Mūsų broliai latviai stebisi Lietuvos lenkų politikierių įžūlumu; sako: Latvijos rusai, kad ir kokie šovinistai būtų, tačiau tiek nesuįžulėję, kad reikalautų gatvių pavadinimus rašyti dviem kalbomis – latviškai ir rusiškai. Stebisi dar ir todėl, kad lietuvių ir lenkų abėcėlės yra lotyniškos, tad gatvės pavadinimą „Šv. Antano g.“ dubliuoti dar ir „ul. Św. Antano“ latviams atrodo didžiausias absurdas.

Antrame pagal dydį Latvijos mieste Daugpilyje, kurio daugumą sudaro slavai, visi viešieji užrašai ir gatvių pavadinimai yra valstybine latvių kalba, bet nuo to nei vietiniai rusai, nei lenkai mažesniais slavais netampa. Tačiau latviai nuogąstauja, kad Lietuvai nusileidus lenkų kaprizams, Latvijos slavai gaus naują postūmį skaldyti visuomenę, vadovaudamiesi Lietuvos lenkų pavyzdžiu ir jiems padarytomis nuolaidomis.

Vienąkart, sako latviai, Lietuva jau pa-

dariusi Latvijai ir Estijai meškos paslauga – Baltijos šalims atkūrus nepriklausomybę, Lietuva nesolidariai priėmusi nulinių pilietybės variantą, kai Latvijos ir Estijos pilietybės įstatymas buvęs kur kas griežtesnis dėl daug didesnės imigravusių slavakalbių gyventojų dalies tose šalyse. Maskva ilgai ir sau naudingai manipuliavusi šiuo skirtumu. Dabar latviai su nerimu laukia, ar Lietuva nusileis lenkų šovinistų spaudimui, ar vis dėlto sugebės atsilaikyti. Nes praverus vartus dar didesniam Vilnijos slavinimui, kitose dviejose Baltijos šalyse gali kilti didžiarusiško šovinizmo cunamis, destabilizuojantis padėti visame regione ir duosiantis Maskvai naujų kozirių kištis į Baltijos šalių vidaus reikalus slavakalbių teisių gynimo pretekstu.

Manipuliacijos su istorija

Internetiniuose Lietuvos lenkų komentaruose atsispindi visiškai kitokia Vilniaus krašto istorijos interpretacija. Komentarų cinizmas ir obskurantizmas tiesiog šokuoja. Želigovskinė Vilniaus okupacija traktuojama kaip Vilniaus išvadavimas iš „chamų litvinų“, nes esą reikėję gelbėti čia gyvenusius žmones, kurie buvo lenkai, kadangi kalbėję lenkiškai. (Ši tezė, beje, kvepia nacistine politika – ar tik ne iš Želigovskio su Pilsudskiu pasimokė Hitleris, po keliolikos metų „gelbėdamas“ vokiškai kalbančią Austriją, Čekoslovakijos Sudečius, o paskui ir pačią Čekoslovakiją? Be to, pagal tokią analogiją Didžioji Britanija dabar turėtų „gelbėti“ anglakalbius airius, o Rusija – vos ne visą Latviją ir Estijos Narvos regioną – A.B.) Šiuo metu Vilnius esąs Lietuvos okupuotas ir kolonizuotas atsikėlėlių iš... Lietuvos (sic!). Lietuvių kalbos šiame krašte niekad nebuvę. Ir apskritai jos nebuvę visoje Lietuvoje – žmonės iš seno kalbėję lenkiškai, o lenkų kalba esą parašyti ir teberašomi geriausi Lietuvos kūriniai.

Pačią lietuvių kalbą caro pavedimu sukūrė jo agentai „ruskije litovcy“ Ivan Basanovič ir Ivan Jablonskij, kad išstumtų lenkų kalbą. Lietuvių tarmes ir vietovardžius sukūręs dar vienas „ruskij litovec“ – Kazimir Bugo (neaišku tik, kaip jis tų tarmių išmokęs valstiečius ir Vilniuje pridaigstęs lietuviškų vietovardžių – A.B.). Vilnių Lietuva gavusi iš Stalino rankų (lygiai kaip ir Lenkija Dancigą bei visą pietų Prūsiją, o čekai su austrais atgavę savo valstybes – A.B.) – jeigu ne Stalinas, Lietuva neturėtų nei Vilniaus, nei 1939 m. kovą vokiečių atimtos Klaipėdos (ką tada kalbėti apie pačią Lenkiją, jeigu Stalinas

nebūtų iš jos išvijęs vokiečių? – A.B.).

Revanšistinis Vilniaus krašto lenkmečio adoravimas, prasiveržiantis Armijos krajos reidų inscenizavimu, lenkų gidų nuolatiniams pagraudėnims Rasų kapinėse ir kai kuriais „vilniukų“ suvažiavimo teiginiais, kaip du vandens lašai panašūs į Vokietijos neonacių pretenzijas į III Reicho valdytas žemes, tarp jų ir į dabartinės Lenkijos. Skirtumas nebent tas, kad Vermachto kariuomenės paradai Lenkijos pajūryje ar Čekijoje dar nerengiami – neleidžia etika bei tie patys ES standartai.

Standartai standartams nelygūs

Vilnijos lenkų šovinistai į kairę ir į dešinę tvirtina, kad Lietuva jų atžvilgiu nesilaiko ES standartų. Jie dažnai kartoja Suomijos pavyzdį – ten esančios dvi valstybinės kalbos, t. y. be suomių, dar ir švedų, nors pačių švedų Suomijoje esą tik 6 proc. O Šveicarijoje net keturios valstybinės kalbos, tad kodėl taip nepadarius ir Lietuvoje? Stebina argumentų panašumas – tuos pačius argumentus latviams zyžia ir Latvijos rusai. Tačiau valstybės tuo ir skiriasi, kad kiekviena turi savą, unikalią istoriją. Suomių ir švedų santykiai iš esmės buvo kitokie nei lietuvių ir lenkų ar latvių ir rusų. Be to, Švedija XX a. pradžioje net minties neturėjo „vaduoti“ Helsinkio iš suomių. Tad vienos valstybės istorinė patirtis ir nuostatos nėra Prokrusto lova, į kurią reikėtų guldėti kitų valstybių kitaip susiklosčiusias tradicijas bei visuomenės normas.

Jei jau žiūrėsime Europos Sąjungos standartų, tai jų visuma tikrai nebus lenkų naudai. Nė vienoje Vakarų Europos šalyje nėra valstybės išlaikomų lenkiškų mokyklų. Kuo ne standartas? Gal imkim pagrindu šį? Civilizuotą, demokratišką! Ten nėra lenkiškų valstybinių mokyklų, nėra ir lenkų problemų. Ten nėra lenkų istorijos lektorių vojažų po valstybines mokyklas, tad Lenkijos diplomatams netenka paskui atsiprašinėti, nes toks lektorių ir juos kvietusių asmenų elgesys irgi neatitinka ES standartų.

Dar dėl rašybos. Daug kur Europoje lenkų ir kitų tautų asmenvardžių rašyba tradiciškai pritaikyta prie valstybinės kalbos rašybos. Net patys lenkai kitų tautų asmenvardžius rašo lenkiškomis raidėmis, pgl.: Džordž Busz, Džordž Waszyngton. Nei Prancūzijos lenko pavardės rašyba Nawitzki, nei Vokietijos lenko Nowitzki, nei Latvijos lenko Navickis lenkams nekliūva, kabinėjamas tik prie Lietuvos lenko pavardės Novickis rašybos. Reikalaudami iš lietuvių lenkiškas pavardės rašyti lenkiškomis raidėmis, lenkai patys mūsų pavardės rašo savais, o ne lietuviškais rašmenimis; geresniu atveju – mišriai, pgl. Vygaudas Uszackas, Albertas Szimenas, Ernaldas Meskenas, Tautvydas Statkievičius ir pan. Kaip čia neprisiminsi lietuvių patarlės: kas nori prausti kitus, pirmiausia pats turi būti nupraustas.

Standartas dėl tautinių mažumų kalbų Europoje irgi ne visur vienodas. Neseniai Vengrija pamėgino apskusti Slovakijos vyriausybę ES pareigūnams dėl neva pažeidinėjamų vengrų teisių Slovakijoje. Mat Slovakijoje pavasariį priimtas, o nuo rugsėjo įsigaliojęs naujesnis valstybinės slovākų kalbos įstatymas reikalauja ją vartoti visoje šalies teritorijoje. Įtampa tarp šitų dviejų ES narių išaugo tiek, kad rugpjūtį Slovakija atsisakė įsileisti Vengrijos prezidentą, planavusį vizito metu aplankyti ir vengriškąjį pasienio miestą Komarną, kur ketinta dalyvauti Vengrijos karaliaus Stefano paminklo atidengimo ceremonijoje. Vengrija reikalavo netaikyti

įstatymo Slovakijos vengrų gyvenamosiose dalyse. (Slovākų ir vengrų kalbų socialinis prestižas praeityje buvęs panašus į lietuvių ir lenkų: Austrijos-Vengrijos imperijos laikais etninė Slovakija buvo jos dalis, o vengrų kalba buvo elito, taip pat miestelėnų kalba.)

Šiame Vengrijos ir Slovakijos ginče Europos Sąjunga stojo Slovakijos pusėn. Eurokomisaras daugiakalbystės klausimams Rumunijos vengras J. Orbanas palaikė Slovakijos valstybinės kalbos įstatymą, teigdamas, kad jis atitinka europietiškus principus ir teises normas. Europarlamento pirmininkas lenkas J. Buzekas Vengrijos parlamento pirmininkui paaiškines, jog Europa neturinti jokio pagrindo versti Slovakiją pakeisti kalbos įstatymą. Tautinių mažumų komisaras K. Volebekas Slovakijos įstatyme irgi neižvelgęs nieko, kas prieštarautų tarptautinėms normoms.

Lietuva – Europos Sąjungos išimtis?

Ar bent vienas mūsų rinktosios valdžios pareigūnas susimąstė, kodėl tik Lietuva išskiriama iš kitų valstybių? Gal kitos lygesnės už lygias? Kodėl ji klupdoma ir žeminama prieš kitas kaimynes? Kuo Lietuvos lenkai lenkiškesni už Latvijos, Čekijos, Vokietijos, Didžiosios Britanijos ar JAV lenkus, kur jų gyvena kelis ar net keliolika kartų daugiau nei Lietuvoje? Ar anie jau nebe lenkai? Ar jie ten negyvena „od wieków“? Kodėl iš Vokietijos ir Latvijos Lenkija nereikalauja papildyti valstybinės kalbos abėcėlės lenkiškomis raidėmis, kad tų šalių lenkai savo asmenvardžius rašytų taip, kaip jiems atrodo geriau? Kodėl iš Vokietijos, Airijos, Ispanijos, Prancūzijos ar JAV Lenkija nereikalauja atidaryti valstybės išlaikomų lenkiškų mokyklų ir dar su geroai mažesniu moksleivių skaičiumi klasėse bei 20 proc. didesniu finansavimu? Kodėl tyla, kad kaimyninėje Baltarusijoje, kurioje lenkų yra dvigubai daugiau nei Lietuvoje, veikia tik dvi lenkiškos mokyklos, o Lietuvoje – šimtas dvidešimt? Kur dar pasaulyje rasit tokią valstybę, kur būtų šitaip „pažeidinėjamos“ lenkų teisės?

Ar nieko iš mūsų politikų neužgana arogantiškas Lenkijos kolegų nesyk viešai kartotas teiginys, jog „su Lietuva reikia kalbėti griežtai ir kietai – tik tada galima pasiekti gerų Lenkijai rezultatų“? Ar tai neatsiduoda šlėktiškai XVII–XVIII a. pelėsiams? Ar dar ilgai mūsų politikai pasiduos „strateginės partnerės“ reketui ir Lietuvos interesų mainams į abejotiną „trupinį aukso, gardaus valgio šaukštą“?

Lietuvos politikams vertėtų siūlyti Lenkijai pavardžių rašybos ir valstybinių mokyklų klausimą kelti VISOMS Europos Sąjungos narėms, turinčioms lenkų tautinę mažumą. O įstatymą dėl pavardžių, vietovardžių ir gatvių pavadinimų lenkiškos rašybos lenkų gyvenamose vietovėse priimti vienu metu visose ES šalyse. Tik tada tikrai bus galima kalbėti apie vienodą Europos standartą ir tik tada neliks visuomenės supriešinimo.

Tuo tarpu Lietuvos švietimo ir mokslo ministerijai derėtų atidžiau pasidomėti humanitarinių disciplinų, ypač istorijos, dėstymo kokybe lenkiškose Lietuvos mokyklose ir užkirsti kelią obskurantiško požiūrio į Lietuvos istoriją bei kultūrą formavimui. Praktika už valstybės pinigų rengti tos valstybės istorijos ir kultūros niekintojus turi būti baigta.

Lietuvos karo istorija

Lietuvių policijos batalionų nuginklavimas ir išformavimas Rytprūsioje 1944 metais

Dr. Arūnas BUBNYS, Vilnius

Remiantis archyvų dokumentais ir istorine literatūra straipsnyje siekiama atkurti lietuvių savisaugos dalinių (policijos batalionų) baigiamąjį istorijos etapą – nuginklavimą ir išformavimą 1944 m. vasarą ir rudenį. Straipsnyje nagrinėjama atskirų lietuvių policijos batalionų pasitraukimas iš Lietuvos iš Vokietiją (daugiausia į Rytprūsį) ir šių dalinių išformavimo aplinkybės, lietuvių karių išsklaidymas po įvairius pagalbinius vokiečių karinius ir policinius dalinius, lietuvių karių likimai Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Straipsnyje pateikiami nauji arba mažai žinomi lietuvių karių dalyvavimo Vokietijos–Sovietų Sąjungos kare faktai.

Nacių–sovietų karo metu (1941–1945) buvo suformuoti ne mažiau kaip 26 vokiečių karinei ir policinei valdžiai pavaldūs lietuvių policijos batalionai. Šie batalionai dažniausiai buvo formuojami iš 1941 m. antisovietinio birželio sukilimo dalyvių ir buvusio Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuvių karių, karo pradžioje pasilikusių Lietuvoje ir patekusių į vokiečių nelaisvę. Svarbiausi policijos batalionų formavimo centrai buvo Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio miestai. Dauguma lietuvių policijos batalionų buvo sukurti 1941–1942 metais. Paskutinis lietuvių policijos batalionas buvo suformuotas 1944 m. balandžio pradžioje Prienuose, jam buvo suteiktas 259-asis numeris.¹ Lietuvių policijos batalionai gavo tokius numerius: Nr. 1–15, 251–265, 301–310. Batalionai Nr. 260–265 niekada nebuvo suformuoti, o numeriai 301–310 buvo skirti Lietuvos vietinės rinktinės batalionams.² Per visą karo laiką lietuvių policijos batalionuose galėjo tarnauti apie 12–15 tūkstančių karių. Policijos batalionai ėjo įvairias tarnybas Lietuvoje ir už Lietuvos ribų. Šie batalionai buvo dislokuoti palei visą Rytų fronto liniją nuo Ilmenio ežero Rusijos šiaurėje iki Azovo jūros Ukrainoje. 1942 m. rugpjūčio pabaigoje Lietuvoje buvo dislokuota 9 lietuvių batalionai, o už Lietuvos ribų – 11 batalionų.³ Dažniausiai policijos batalionai ėjo sargybas užfrontėje: saugojo geležinkelius, tiltus, kelius, karinius sandėlius ir kitus karinės reikšmės objektus nuo partizanų užpuolimų bei vykdė antipartizanines operacijas. Kai kurie lietuvių policijos batalionai nacių buvo panaudoti žydų persekiojimui (masinėms žudynėms, gėtų apsaugai, konvojavimui į šaudymo vietas ir šaudymo vietų apsaugai).

Rytų frontui artėjant prie Lietuvos, lietuvių policijos batalionai taip pat ėmė trauktis į vakarus Vokietijos sienos link. Pirmiausia atsitraukimą pradėjo Baltarusijoje veikę lietuvių policijos batalionai. Iki 1944 m. vasaros Baltarusijoje buvo dislokuoti trys lietuvių batalionai: 3-iasis, 15-asis ir 255-asis. Pirmieji du batalionai 1944 m. liepą pasitraukė į Lietuvą, o 255-asis – traukėsi į vakarus per Lenkijos teritoriją. Trys lietuvių batalionai 1944 m. vasarą pasiliko Latvijoje ir sovietų kariuomenės buvo apsupti Kurše kartu su vokiečių ir latvių daliniais. Du lietuvių policijos batalionai (13-asis ir 256-asis) Kuršo apsuptyje sulaukė karo pabaigos ir pateko į sovietų nelaisvę.

1941 m. spalį Vilniuje suformuotas 2-asis lietuvių policijos batalionas (vadas kpt. Aleksandras Kazakevičius). 1944 m. birželį šis batalionas iš Švenčionių apskrities buvo perkeltas į Varėnos valsčių, o liepos pradžioje gavo įsakymą trauktis į Kauną.⁴ Prie Jonavos sustojo ir pradėjo kasti gynybinius įtvirtinimus. Liepos viduryje 2-asis batalionas atvyko į Kauną. 1944 m. liepos pradžioje Lietuvoje buvę ir iš Baltarusijos atitraukti policijos batalionai buvo sutelkti Kaune ir iš jų suformuotas 1-asis lietuvių policijos pulkas (toliau LPP). Į LPP sudėtį buvo įtraukti 2-asis, 9-asis, 253-iasis ir 257-asis lietuvių policijos batalionai. Pulko vadu buvo paskirtas gen. št. plk. lt. Antanas Špokevičius, jo pavaduotoju – kavalerijos majoras Bronius Bajerčius. Pulko formavimas truko apie savaitę laiko. Apie 1944 m. liepos vidurį 1-asis LPP buvo perkeltas į šiaurės rytus nuo Kauno, ir čia iki liepos 29 d. Kleboniškių–Naujasodžio apylinkėse įrenginėjo gynybinius įtvirtinimus. Po to pulkui buvo įsakyta persikelti į Šilavoto rajoną – 12 km į vakarus nuo Prienų. Pulkas buvo priskirtas prie vokiečių divizijos ir gavo įsakymą užimti Klebiškio–Kuišių gynybos būrą. Tačiau jau 1944 m. liepos 30 d. sovietų kariuomenės daliniai prasiveržė tarp Kauno ir Prienų ir, iškilus apsupties grėsmei, LPP gavo įsakymą atsitraukti į Plutiškes. Toliau spaudžiant sovietų daliniais, pulkas traukėsi į Pilviškius.⁵ 1944 m. liepos 30 d. besitraukiantį 2-ąjį batalioną Sasnavos apylinkėse (Marijampolės apskrityje) smarkiai apšaudė sovietų artilerija ir tankai. Daug bataliono karių žuvo, kiti išsibėgėjo, treči pasiekė Vokietiją ir vėliau buvo paskirstyti po įvairius vokiečių karinius dalinius.⁶ Nemaža dalis pulko karių nenorėjo palikti Tėvynės ir trauktis į Vokietiją. Jie stengėsi, pasitaikius progal, pasišalinti ir sugrįžti į savo gyvenamąsias arba gimtąsias vietas. Buvęs 253-iojo bataliono kuopos vadas lt. Mykolas Asipauskas su dešimtimi savo kuopos karių Šilavote dezertyravo ir sugrįžo į gimtinę.⁷ Besitraukiančius pulko dalinius vokiečiai sulaukė ir įsakė organizuoti gynybą Didvydžių rajone.

Iš sulaikytų 1-ojo LPP dalinių vokiečiai sudarė dvi kuopas (vieną iš 253-iojo bataliono, kitą – iš 257-ojo), maždaug po 90 vyrų. Šioms kuopoms vadovavo mjr. Bronius Belnaravičius. Liepos 31 d. sovietai puolė Didvydžius, bet buvo atmušti. Kitą dieną prasidėjo dar smarkesnis Raudonosios armijos puolimas. Mjr. B. Belnaravičiaus vadovaujamos kuopos pasitraukė į Kudirkos Naumiestį. 1944 m. rugpjūčio 1 d. pulkas peržengė buvusią Vokietijos–Lietuvos sieną ir atvyko į Tilžę. Čia 1-asis lietuvių policijos pulkas vokiečių buvo nuginkluotas. Karininkai buvo atskirti nuo kareivių ir išvežti į Drezdeną, o kareiviai apvilkti aerodromų tarnybos uniforma ir paskirstyti po įvairius priešlėktuvinės gynybos dalinius Vokietijoje.⁸ 9-asis policijos batalionas 1-ojo policijos pulko sudėtyje taip pat pasitraukė į Tilžę. Čia batalionas išbuvo apie tris paras ir, kaip ir kiti pulko padaliniai, buvo išformuotas. Iš įvairių lietuvių policijos batalionų Tilžėje buvo suformuotas apie 500 žmonių mokomasis batalionas. Šis batalionas buvo aprengtas vokiškoms zenitinės artilerijos karių uniformomis ir išsiųstas į Štralzundą, po trijų savaičių – į Zinksto miestą. Čia lietuvių batalionas buvo suskaidytas į kelias grupes ir išskirstytas po įvairius Vokietijos miestus. Viena apie 150 lietuvių grupė buvo išsiųsta į Štutgartą. Karo pabaigoje dauguma Vokietijoje pasilikusių buvusiojo 9-ojo policijos bataliono karių pateko į amerikiečių, anglų ir prancūzų nelaisvę.⁹

Drezdenas, kaip ir Tilžę, 1944 m. vasarą tapo svarbiu į Vokietiją pasitraukusių lietuvių policijos batalionų išformavimo, reorganizavimo ir paskirstymo po įvairius vokiečių dalinius centru. Čia susitelkė keli šimtai įvairių laipsnių lietuvių karininkų. Drezdene atsidūręs vienas lietuvių karininkas savo prisiminimuose rašė: [...] Pradėsiu nuo Drezdeno, kuriame dviejose atskirose stovyklose buvome surinkti keli šimtai buvusių Lietuvos kariuomenės karininkų, išskyrus gal tik tuos, kurie buvo įjungti į vokiečių karo aviacijos pagalbinius dalinius. Tarp mūsų matėsi ir buvusių atsargos karininkų nuo pulkininko ligi jaunesniojo leitenanto laipsnio, buvusių vokiečių laikais suorganizuotų komendantūrų karininkų ir nemažas skaičius buvusiųjų Lietuvos policijos pareigūnų, kurie, kaip ir mes visi, dėvėjo vokiečių policijos karininkų uniformą su policijos leitenantų, vyresniųjų leitenantų, kapitonų ir net majorų laipsniais.

Karininkų žmonos ir kartu atvykę artimieji giminės buvo apgyvendinti atskiruose prie fabriku pastatytuose barakuose ir labai greitai įjungti į darbą – „sukti nacių karo mašinos ratus pergalei“, – tokius ant sienų išrašytus šūkius matėme pakeičiant per visą Vokietiją. [...] Panašus buvo ir kitų Lietuvoje likusių policijos batalionų likimas. Be anksčiau minėtų, 1-ajam policijos pulkui priklausė sančių batalionų, 1944 m. vasarą dar veikė 1-asis, 14-asis, 15-asis, 258-asis ir 259-asis batalionai. Visi jie 1944 m. liepos pabaigoje–rugsėjio pradžioje buvo išformuoti, nuginkluoti ir traukiniais išvežti į Vokietiją.¹¹ Pulkininko R. Liormono teigimu, 1944 m. vasarą į Vokietiją pasitraukė arba prievarta buvo atvežta apie 10–12 tūkstančių policijos batalionų ir Lietuvos vietinės rinktinės karių. Didesnė jų dalis atsidūrė Drezdene, Štetine, Štralzunde ir kituose Vokietijos miestuose. Dauguma buvusių lietuviškų dalinių karių buvo išskirstyti po įvairias vokiečių priešlėktuvinės aviacijos tarnybas. Šiuose daliniuose tarnaujančių svetimšalių karių globai buvo paskirtas specialus generolas (General der Luftwaffe für ausländisches Personal). Minėto generolo štabe tarnavo ir lietuvių ryšių karininkas (vok., Verbindungssoffizier, kuriuo buvo paskirtas pulkininkas Raimundas Liormonas), pastarasis rūpinosi lietuvių kariais ir tvarkė jų reikalus.¹²

14-asis batalionas buvo suformuotas 1941 m. rugpjūtį Šiauliuose. 1944 m. liepą šis batalionas iš Šiaulių atsitraukė į Tauragę ir čia buvo aprengtas vokiškomis uniformomis bei išsiųstas į Dancigą (dabar Gdanskas). Maždaug po mėnesio batalionas buvo išsiųstas į Drezdeną ir čia įjungtas į vokiečių policijos pulko (Nr. 14?) sudėtį bei išsiųstas į Jugoslaviją kovoti su partizanais. 1945 m. vasario viduryje šis vokiečių policijos pulkas buvo sugrąžintas į Vokietiją ir apsisotojo Kotbuso mieste. Pulkas dalyvavo kautynėse su puoliančia sovietų kariuomene. Dalis pulke kovojusių lietuvių karo pabaigoje pateko į sovietų nelaisvę.¹³ 258-asis lietuvių policijos batalionas 1944 m. vasaros pabaigoje buvo išsiųstas į Kazlų Rūdos apylinkes saugoti geležinkelio. Priartėjus sovietų kariuomenei, batalionas pasitraukė į Tilžę. Čia bataliono likučiai buvo perkelti į Zinksto miestą netoli Belgijos sienos statyti gynybinių įtvirtinimų. Po trijų savaičių lietuvių kariai buvo išsiųsti prie Šveicarijos sienos tiesti naujų elektros linijų. Čia buvę bataliono kareiviai 1945 m. gegužės pradžioje pateko į amerikiečių nelaisvę.¹⁴

Vilniuje 1941 m. vasarą suformuotas 1-asis batalionas, frontui priartėjus prie Lietuvos, 1944 m. liepos 2 d. pradėjo iš Vilniaus trauktis į vakarus. Kartu su batalionu traukėsi ir karių šeimos. Dėl to 1-asis batalionas tuomet dar buvo vadinamas

Lietuviai Vermachto tarnyboje 1945 m. vasario 3 d. Turine, Italijoje

Lietuviai Vermachto tarnyboje 1944 m. gruodžio 1 d. Radenberge, Vokietijoje. Kitoje nuotraukos pusėje įrašytos šios pavardės: Čivilis, Balaševičius, Marenholcas, Zubrickas, Žadeikis

Šeimų globos batalionu. Batalionas traukėsi Ukmergės–Kauno–Pilviškių kryptimi. Po kelių žygio dienų pasiekė Suvalkiją ir apsisotojo Pilviškių–Naumiesčio apylinkėse, tuščiose ūkininkų sodybose.¹⁵ 1944 m. rugpjūčio 2 d. batalionas ties Slavikais perėjo Vokietijos sieną ir apsisotojo Rytprūsioje, Tapiau–Labiau apylinkėse. Čia batalionas kartu su šeimomis išbuvo apie 2 mėnesius. Rytprūsijų gyventojai draugiškai sutiko lietuvių karius ir dažnai juos šelpdavo maisto produktais. 1944 m. rudenį (istoriko A. Munozo teigimu spalio pabaigoje) vokiečiai 1-ąjį batalioną nuginklavo ir išformavo. Kareiviai ir puskarininkiai buvo paskirstyti po vokiečių kariuomenės priešlėktuvinius dalinius, o karininkai išsiųsti į Drezdeną. Bataliono karių šeimos traukiniu buvo nuvežtos į Bavariją ir apgyvendintos pas vietinius ūkininkus.¹⁶ Pasak kitų šaltinių, 1-asis batalionas 1944 m. rugpjūtį buvo išsiųstas į Vitenbergo miestą ir čia išsklaidytas į grupes iki 50 žmonių. Po to dalis bataliono karių buvo išsiųsti į Magdeburgo miestą prie Elbės. Čia jie statė gynybinius įtvirtinimus vokiečių kariuomenei ir karo pabaigoje pateko į sovietų nelaisvę ir buvo išsiųsti į filtravimo stovyklas.¹⁷

Vilniuje 1941 m. rugpjūtį suformuotas 3-iasis lietuvių policijos batalionas nuo 1941 m. lapkričio tarnavo Baltarusijoje. 1944 m. birželio pabaigoje batalionas ėmė trauktis iš Baltarusijos Rytprūsijų kryptimi (per Dokščius, Kauną ir Jurbarką) ir Tilžę (kitų šaltinių duomenimis, Tauragėje) buvo išformuotas.¹⁸ Kai kurie autoriai nurodo, jog 3-iasis batalionas oficialiai buvo išformuotas 1944 m. rugsėjo 11 d. netoli Dancigo, o jo kariai esą buvo įjungti į Dancige steigiamą 2-ąjį lietuvių savanorių pėstininkų pulką (2. Litauische Freiwilligen Infanterie Regiment). Į pastarojo pulko sudėtį esą buvo įjungti ir dar dviejų (15-ojo ir 254-ojo) išformuotų lietuvių policijos batalionų likučiai.¹⁹ Vis dėlto, buvusių bataliono karių parodymu, galima teigti, kad faktiškai 3-iasis batalionas buvo išformuotas anksčiau – 1944 m. liepos–rugsėjio sandūroje. Tilžėje eiliniai ir seržantai buvo perkelti į vokiečių priešlėktuvinius dalinius, iš lietuvių batalionų buvo atrinkta apie 200 karininkų ir išsiųsta į Drezdeną, į policijos mokyklą. Netrukus iš Drezdeno grupė lietuvių karininkų buvo išsiųsta į Telšius, į formuojamą Tėvynės apsaugos rinktinę (toliau TAR).²⁰ Buvęs 3-iojo bataliono būrio vadas S. Čiutra buvo išsiųstas į Sėdoje formuojamą TAR 1-ąjį pulką 6-os kuopos būrio vadu.²¹ 1944 m. spalio pradžioje sovietų kariuomenė pulką išsklaidė, pulko likučiai buvo išsiųsti į Klaipėdą, vėliau į Kuršių neriją ir čia paskirstyti po vermachto pionierių dalinius. Dalis lietuvių karininkų buvo

perkelti į Rytprūsioje dislokuotą vermachto 796-ą pionierių batalioną ir 1945 m. kovo pabaigoje Heiligenbeilio rajone pateko sovietams į nelaisvę.²² Istoriko P. Stankero teigimu, į Rytprūsį 1944 m. rugpjūčio 1 d. pasitraukė bei Tilžėje buvo nuginklutas ir 6-asis (Geležinkelių apsaugos) lietuvių policijos batalionas.²³

Lietuvių policijos 15-asis batalionas (vadas gen. št. mjr. Albinas Levickis) buvo suformuotas Vilniuje 1941 m. liepą ir beveik visą nacių okupacijos laikotarpį tarnavo Baltarusijoje. 1944 m. birželio paskutinėmis dienomis, sovietų kariuomenei priartėjus prie Minsko, 15-asis batalionas ėmė pėsčiomis trauktis į Lietuvą Lydos–Varėnos–Alytaus–Marijampolės–Šakių–Jurbarko–Tauragės maršrutu. Traukdamasis nuo Minsko iki Marijampolės batalionas užtruko apie 10–12 dienų. Į Tauragę atvyko 1944 m. liepos 26 d. ir čia buvo išformuotas.²⁴ Kareiviai buvo aprengti vokiškomis vasarinėmis uniformomis ir išsiųsti į Štetiną (dabar Ščecinas), o karininkai – iš pradžių į Dancigą, vėliau į Adlerhorštą. Štetinė 15-ojo bataliono kareiviai apie 2–3 mėnesius valė miestą nuo griuvėsių. Buvę 15-ojo bataliono karininkai Adlershorste buvo laikomi 2–3 savaites, paskui vėl buvo sugrąžinti į Dancigą statyti priešlėktuvinių slėptuvių. 1944 m. rugsėjo pabaigoje iš Dancigo lietuvių karininkai buvo atvežti į Telšius. Čia tuomet buvo formuojami TAR pulkai. Iš Telšių dalis karininkų buvo išsiųsti į Sedą. Spalio pradžioje, prasidėjus sovietų kariuomenės puolimui, Sedą gynę TAR kariai buvo išblaškyti – dalis žuvo arba pateko į nelaisvę, kiti sugebėjo pasitraukti į Vokietiją.²⁵

Lietuvių policijos 255-asis batalionas buvo suformuotas 1942 m. liepą–rugsėjį Kaune (vadas kpt. Medardas Liormanas).²⁶ 1942 m. rugsėjo 27 d. batalionas buvo išsiųstas tarnauti į Mogiliovą.²⁷ Įvairiose Baltarusijos vietovėse 255-asis batalionas saugojo geležinkelius iki 1944 m. birželio pabaigos. Priartėjus sovietų kariuomenei, batalionas per Slucką, Baltstogę ir kitus miestus pėsčiomis traukėsi į Lenkijos gilumą. 1944 m. liepą bataliono likučiai atvyko į Čechanovo (apie 50 km nuo Varšuvos) geležinkelio stotį ir čia išbuvo apie savaitę. 1944 m. rugpjūčio pradžioje batalionas traukiniu buvo nuvežtas į Drezdeną. Lietuvių kariai buvo apgyvendinti Drezdeno priemiestyje Helerau (Hellerau), palapinėse. Čia 255-asis batalionas vokiečių įsakymu buvo išformuotas ir nuginkluotas. Apie 180 bataliono puskarininkų ir kareivių paskirti mokymui į Helerau policijos mokyklą (*Polizei-Waffenschule I*).

Iševijos periodikos istorija

JAV lietuvių laikraščiui *Draugas* – 100 metų

Prof. Juozas SKIRIUS, Vilniaus pedagoginis universitetas

Pranešimas, skaitytas dienraščio „Draugas“ šimtmečio jubiliejaus vakare 2009 m. liepos 9 d. Nacionalinės dailės galerijoje, Vilniuje

Spaudos reikšmė visuomenei ir pirmieji lietuviški laikraščiai

Trumpai apžvelgti tokio solidaus leidinio kaip *Draugas* šimtmečio istoriją ir net apibendrintai įvertinti **labai labai** sudėtinga. Netgi ir nebeoriginalu, kai mūsų visuomenę jau pasiekė puikios formos ir turinio išleistas jubiliejinis leidinys „*Draugui*“ - 100. *Už tikėjamą ir lietuviybę*, tam tikra laikraščio *Draugo* šimtmečio sintezė. Leidinys, kuriame sudėta gausybė faktinės medžiagos. O štai šioje knygoje publikuotame Algimanto Gečo pagrindiniame straipsnyje, įvardintame „*Draugo*“ *šimtmetį minint*, pastebėti esmingiausi laikraščio reikšmės vertinimai. Taigi, nepaisant viso to, dar kartą verta pamėginti iš savo, kaip tyrinėtojo, pozicijų aptarti svarbesnius laikraščio gyvavimo įvykius, akcentuoti tam tikrus lūžius, kurie keitė patį laikraštį.

Minint JAV lietuvių laikraščio *Draugas* jubiliejų, laikraščio, kuris nenutrūkstamai buvo ir yra leidžiamas jau 100 metų, tikslinga šiek tiek žvilgtelėti į periodinės spaudos istoriją. Periodinis spaudinys, laikraštis, be jokios abejonės, žmonių civilizacijos bruožas, svarbus kultūros reiškinys, kurio tikslas – operatyviai informuoti apie aktualius įvykius, perteikti įvairaus pobūdžio žinias – nuo buities iki mokslo. Ilga laiką spauda, kaip masinis leidinys, buvo efektingiausia priemonė perduoti ir skleisti informaciją. Žinių sklaida ir įsisavinimas, jų taikymas turi tiesioginį poveikį visuomenės raidai.

Laikraščių pradininkų istorijos tyrinėtojai užtinka jau V a. pr. Kristų Romoje. Yra žinoma, kad 449 m. pr. Kr. kai kurie Romos senato oficialūs dokumentai buvo viešai išstatomi Ceres šventovėje. Julijus Cezaris 59 m. pr. Kr. tapęs Romos konsulu pradėjo periodiškai kabinti viešose vietose rašytus pranešimus romėnams ne tik apie Senato posėdžius, bet ir apie romėnų viešąjį gyvenimą, sportą, gladiatorių kautynes ir kt. Pranešimų kopijas siųsdavo į kitus imperijos miestus.

Pirmasis žinomas spausdintas periodinis informacijų leidinys, įvardintas *Ti Chau*, buvo pradėtas leisti Kinijoje Tano dinastijos valdymo laikotarpiu, apie 725 m. po Kr. (prieš maždaug 1300 metų). Europoje apie 1552 metus pirmasis laikraštis išėjo Venecijoje. Už tą laikraštį Venecijoje buvo mokama smulkia moneta, pavadinta *Gazetta*, davusi spaudiniui vardą, kurį perėmė kai kurios tautos, tarp jų – prancūzai, rusai, lenkai. Net ir pirmasis JAV lietuvių laikraštis, išleistas 1879 m. rugpjūčio 16 d. Niujorke, buvo pavadintas *Gazietą Lietuviszką* (taigi šiais metais dar mums reikėtų pažymėti 130 metų jubiliejų, kai Amerikoje buvo pradėtas leisti lietuviškas laikraštis). Lietuvoje pirmasis laikraštis lenkų kalba *Kurjer Litewski* pradėjo eiti Vilniuje (1759–1763 m.). Pirmasis lietuvių kalba periodinis leidinys pradėtas leisti 1823 m. Karaliaučiuje *Nusidawimai dievo karalystėje*.¹¹ Tačiau, prof. Domo Kauno nuomone, tikrai atitinkantis laikraščio reikalavimus pradėjo eiti nuo 1849 m. Klaipėdoje pradėtas leisti periodinis leidinys *Lietuvininkų prietėlis*.

XIX a. pabaigoje mums gerai žinomi lietuviški laikraščiai *Aušra* (1883–1886 m.) ir *Varpas* (1889–1906 m.) turėjo didžiausią įtaką lietuviams Lietuvoje. O JAV lietuvių visuomenėje tuo metu yra žinomi net 27 laikraščiai (iš kurių tik 7 išlaikė iki XX a. pr.). Tokia lietuviškų laikraščių gausa išeivijoje visiškai suprantama, nes jokių atitinkantis laikraščio reikalavimus pradėjo eiti nuo 1849 m. Klaipėdoje pradėtas leisti periodinis leidinys *Lietuvininkų prietėlis*. XIX a. pabaigoje mums gerai žinomi lietuviški laikraščiai *Aušra* (1883–1886 m.) ir *Varpas* (1889–1906 m.) turėjo didžiausią įtaką lietuviams Lietuvoje. O JAV lietuvių visuomenėje tuo metu yra žinomi net 27 laikraščiai (iš kurių tik 7 išlaikė iki XX a. pr.). Tokia lietuviškų laikraščių gausa išeivijoje visiškai suprantama, nes jokių suvaržymų lietuviškam žodžiui ten, skirtingai nei Lietuvoje, kuri priklausė Rusijos imperijai, nebuvo. Tačiau labai svarbi sąlyga laikraščiams rasti ir paplisti – tai mokantys skaityti žmonės. Mūsų mokslinėje literatūroje yra paplitusi, manyčiau, ne visai pagrįsta nuomonė, kad pirmoji išeivijos banga (dar vadinama *grynoriais*) buvo neraštingi arba mažaraščiai. Tokia nuostata prieštarauja faktui, kad kaip tik XIX a. pab.–XX a. pradžioje labai išplito JAV lietuvių spauda. Tad kas ją Amerikoje skaitė? O skaitė tie patys pirmieji išeiviai ir jų vaikai. Kažkodėl pamirštame, kad spaudos ir lietuviško rašto draudimo laikotarpiu Lietuvos valstiečių vaikai buvo mokomi lietuviško rašto slapta daraktorių mokyklose. Be to, oficialiai Rusijos statistika 1897 m. skelbė, kad lietuviškų gubernijų gyventojai pagal raštingumą užėmė 5 vietą imperijoje (po Sankt Peterburgo, Maskvos, estų ir latvių) – **daugiau kaip 50 proc. visu gyventojų buvo raštingi**. Taigi į JAV emigravę jauni žmonės, kurie, manau, daugiau ar mažiau turėjo to meto pradinį išsilavinimą ir mokoje ne tik skaityti, bet ir rašyti. Be to, ir JAV valdžia, kiek yra žinoma, stengėsi įsileisti raštingus imigrantus.

Suprantama, kad spaudai plisti tarp JAV lietuvių buvo savų sunkumų. Kaip pastebi istorikas Antanas Kučas, iš pradžių nebuvo kvalifikuotų redaktorių, patyrusių bei išsilavinusių spaudos bendradarbių, trūko skaitytojų – ne dėl to, kad išeiviai nemokėjo skaityti, o todėl kad tik labai nedidelė dalis galėjo ar norėjo užsiprenumeruoti laikraščius; įtakos turėjo ir prasta laikraščių reklama. Didžiausia pirmųjų skaitytojų trauka

prie lietuviškos spaudos – noras neatitrūkti nuo lietuvių, žinoti kas vyksta tarp išeivių ir Lietuvoje, pagaliau skaityti gimtąja kalba. Būtina priminti ir tai, kad iš pirmosios bangos išeivių retas kalbėjo ar greitai išmoko angliškai. Todėl natūraliai siekė glaudstis prie savųjų. Taip kūrėsi lietuvių kolonijos, parapijos, draugijos, klubai. Per juos daugiausia ir buvo platinama lietuviška spauda. Laikui bėgant keitėsi ir spaudinių kokybė, išsiplėtė skaitytojų ratas ir kartu išaugo laikraščių skaičius. Spaudos įvairumui, gausumui svarios įtakos turėjo ir tai, kad JAV lietuvių visuomenė visiškai natūraliai skaldėsi į skirtingas ideologines sroves – katalikus, socialistus, tautininkus, santariečius, komunistus. Visos srovės turėjo savo spaudą ir tos spaudos lyderius – ryškesnius laikraščius.

Draugo atsiradimas 1909 metais ir jo virsmas į dienraštį 1916 metais

Anot istoriko A. Kučo, XX a. pradžioje Amerikos lietuviai katalikai dar nebuvo kaip reikiant susiorganizavę. Veikė daug draugijų, 39 lietuvių parapijos, tačiau visus vienijančios tvirtesnės organizacijos katalikai neturėjo, taip pat reikėjo stipresnio katalikiško laikraščio, kuris apimtų visas lietuvių ateivių gyvenimo ir darbo sritis. Katalikų vienybės iniciatoriumi ir uoliausiu organizatoriumi tapo kunigas Antanas Staniukynas, kuris 1908 m., nuvykęs į Waterbury rinkti aukų steigiamam Šv. Kazimiero moterų vienuolynui, atvirai išsikalbėjo su vietos klebonu Petru Siaurusaičiu apie visus tarp kunigų vykstančius nesusipratimus. Kun. A. Staniukynui kilo mintis steigti lietuvių kunigų organizaciją ir sutelkti visus lietuvius. Jis parengė įstatų projektą, pavadinta *Sąjungos sumanymu*, jį išspausdino ir išsiuntinėjo visiems JAV lietuvių kunigams. Kunigų sąjungos numatyti tikslai buvo katalikiškas laikraštis, mokykla, misija, blaivybė, imigracija. A. Staniukyno iniciatyvai kunigai pritarė. 1909 m. gegužės 5 d. Niujorke įvyko pirmasis visuotinis lietuvių kunigų susirinkimas, kur buvo įkurta *Amerikos lietuvių Romos katalikų kunigų sąjunga* (1920 m. pervadinta *Kunigų vienybe*). Pirmininku išrinktas kun. A. Stasiukynas, sekretoriumi – kun. Antanas Kaupas. *Kunigų sąjunga* nutarė leisti dar vieną katalikišką laikraštį *Draugas*, kurio redaktoriumi buvo išrinktas kun. A. Kaupas. Įdomu, kad laikraščio pavadinimas parinktas neatsitiktinai – juo buvo siekiama telkti bendriems reikalams Amerikos lietuvius katalikus, kurie turi būti drauge ir daryti darbus drauge.

Pirmame laikraščio numeryje, išleistame **1909 m. liepos 12 d.**, buvo įdėtas eilėraštis *Pasveikinimas „Draugui“*, kurio kelios eilutės taip skambėjo:

*(...) Jau leisti pradėdame Draugą
Tą sūnų mūsų rūpesčių.
Tegul jis didis mums užgaus
Nors gimęs žemėje svečiu.
Tegul kiekvieno gryčią lanko,
Ramybę nešdamas visiems.
Jis draugas didelio ir menko,
Kiekvieną linksmins, stiprins, remis.
Gyvuok tu kuo ilgiausiai,
Tu, drauge ir vadove mus!
Ir platinink visų daugiausiai,
Lai tavo vardas nepražus!*

Reikia pasakyti, kad tai buvo pranašiški ne-žinomo eilių autoriaus žodžiai.

Tiesa, tuo metu Amerikoje ėję du katalikiški savaitraščiai *Žvaigždė* ir *Katalikas*, vis dėlto neatitiko vienijančio laikraščio idėjos, nes, anot istoriko A. Kučo, *Katalikas* daugiau laikėsi neutralios tautinės krypties, o *Žvaigždei* vadovavęs kunigas ir istorikas Antanas Milukas pasižymėjo savo nelabai sukalbamu charakteriu.

Draugui atsirasti, kaip man atrodo, tam tikros įtakos turėjo ir tai, kad nuo 1908 m. JAV valdžia pripažino lietuvius kaip atskirą etninę grupę Amerikoje (tuo metu vyko JAV gyventojų surašymas ir surašymo blankuose atsirado įrašas Lithuanian). Taip lietuviai buvo išskirti iš lenkų ir net rusų. Lietuviams susidarė sąlygos lengviau atsispirti lenkų įtakai Amerikoje. Tai sustiprino lietuvių išeivių tautinį pasididžiavimą; be jokios abejonės, skatino lietuvius tilktis, lietuvišką švietimą ir kultūrinę veiklą.

1909 m. savaitraštis *Draugas* tapo pagrindinės JAV lietuvių katalikų organizacijos – *Lietuvių Romos katalikų susivienijimo Amerikoje* oficiozu. Taigi pradėjo savo, kaip laikraščio lyderio, kelią. Nuo 1912 m. liepos 4 d. perkeltas ir leidžiamas Čikagoje iki šios dienos.

Prasidėjęs *Pirmasis pasaulinis karas* (1914–1918 m.) išjudino išeiviją, nes atsirado viltis po karo atkurti Lietuvos valstybę. Išeiviai pageidavo daugiau žinių apie padėtį karo siaubiamoje Lietuvoje. Be to, išeivijos organizacijos sustiprino savo veiklą siekiant atgauti Lietuvai nepriklausomybę – buvo renkamos aukos ir finansuojamas Europos lietuvių veikimas, siunčiami delegatai į

Europą susitikti su Lietuvos atstovais. Apie tai taip pat reikėjo informuoti Amerikos lietuvius. Kilo mintis savaitraštį padaryti brangesniu dienraščiu. Manau, kad buvo dar viena priežastis – tai, kad JAV lietuviai socialistai nuo 1914 metų turėjo pirmąjį išeivijoje dienraštį *Naujienos*, redaguojama dr. Pijaus Grigaičio. Šis laikraštis buvo gana stiprus katalikiškos spaudos oponentas ir katalikams reikėjo operatyviau reaguoti į kritiką. Dėl to **1916 m. kovo 31 d. *Draugas*** pradėtas leisti kaip dienraštis.

***Draugo* reikšmė Amerikos lietuvių gyvenime 1909–1940 metais**

Iš pat pradžių laikraštyje ryškėjo dvi žinių grupės – žinios iš lietuvių kolonijų ir iš įvairių Lietuvos vietovių. Tai buvo daroma tikslingai, nes išeiviai gaudė net ir menkiausią informaciją iš savo gimtųjų vietų. Tradiciškai pateikiama svarbiausia informacija apie pasaulio ir JAV įvykius. Laikraštyje nuolat buvo rašoma išeivijos švietimo, moralės ir tikybos klausimais. Rašoma apie lietuviškų bažnyčių atidarymą, įvairiose parapijose vykusius renginius, pateikiamos ištisos parapijų istorijos. Laikraščiu virtus dienraščiu, jis tapo savotiška, gana detalia Amerikos lietuvių gyvenimo kronika. Tai pirmąsiais laikraščio redaktorių nuopelnas, apie juos plačiai rašoma jubiliejiniame leidinyje.

1909–1919 metų *Draugo* komplektai – tai ištisas JAV lietuvių katalikų politinio veikimo archyvas: laikraščių puslapiuose buvo spausdinami katalikiškų organizacijų kongresų ir susirinkimų posėdžių protokolai, parengtos rezoliucijos, veikėjų pasisakymai ir eilinių piliečių laišukai; atvirai vyko ginčai ir diskusijos ne tik su kitų išeivijos srovių lyderiais ir spaudiniais, bet ir su savais. Istorikui, tyrinėjančiam išeivijos praeitį, – tai nepakeičiamas šaltinis. Noriu pažymėti, kad Lietuvos spauda niekuomet nepasižymėjo tokiu politinio veikimo atspindėjimo atvirumu, kaip JAV lietuvių spauda.

Būtina pabrėžti, kad Leonardui Šimučiui, garsiam išeivijos veikėjui, pradėjus 1927 metais redaguoti laikraštį, *Draugas* tampa pakankamai nuosaikus Lietuvos ir jos valdžios atžvilgiu po 1926 m. perversmo ir iki pat 1940 metų. **Laikraščio nuosaikumas – tai vienas iš esminių specifinių šio spaudinio bruožų**. Dienraštyje, kaip ir iki perversmo, gana sistemingai, bet plačiau pateikiama informacija apie krašto ūkio pasiekimus, užsienio politiką, galimybes investuoti; skaitytojai raginami vykti kaip turistai į Lietuvą ir savo akimis pamatyti krašto pažangą. (*Draugo* redakcija pati organizuodavo ir savo turistines grupes). O kitas įtakingas katalikiškas išeivijos leidinys – du kartus per savaitę Bostone išeinantis laikraštis *Darbininkas* buvo gana griežtas kritikas. Tiesa, ir *Draugo* puslapiuose buvo kritikuojama Lietuvos valdžia, kai ji pradėjo varžyti Lietuvos bažnyčią ir katalikiškas organizacijas; primenant Lietuvos valdžiai, kad reikia greičiau atstatyti šalyje demokratiją.

Dienraščio nuosaikumą lėmė ne tik asmeniška L. Šimučio nuostata siekti visų lietuvių vienybės, bet ir patirtis dirbant 1926 metais Lietuvos seime, betarpiškas Lietuvos sudėtingos politinės situacijos stebėjimas ir vertinimas. Jo įsitikinimu, tuo metu Lietuvoje brendo kairiųjų jėgų sukilimas, kuriam kelią užkirto kariškių perversmas, į valdžią iškėlęs tautininkus su A. Smetona ir A. Voldemaru priešakyje. Redaktoriaus artimas bičiulis prof. Kazys Pakštas prisimindamas tas dienas pasakojo, jog po perversmo nuėjo pas L. Šimutį ir pranešė jam, kas atsitiko, tai šis apsikabinęs profesorių pasakė: „Dėkui Dievui, Lietuva išgelbėta“⁷². Nors perversmas ir įvesta diktatūra šalyje jo, kaip ilgus metus išgyvenusio demokratinės JAV, netenkino, bet tam pritarė tik kaip laikinai priemonei. L.Šimutis tikėjo, kad tautininkai siekia gero Lietuvos valstybei ir tautai, ir kad po kurio laiko krašte bus sugrąžintas demokratinis valdymas.

1927–1940 metų dienraščio turinys, atspindintis išeivijos veiklą, keičiasi. Tiesa, ne todėl, kad daugėja medžiagos, bet, be katalikiško pobūdžio veiklos fiksavimo, vis daugiau randasi sistemingos ir detalios informacijos, atspindinčios tautišką veiklą ne tik tarp Čikagos lietuvių, bet ir visos išeivijos. Čia akivaizdžiai matyti redaktoriaus įtaką, nes būdamas įvairiausių organizacijų, sąjungų, komitetų vienas iš vadovų stengėsi nuvesti jų veiklą. Pavyzdžiui, laikraštyje gausu vertingos medžiagos, daugiausia parengtos redaktoriaus L. Šimučio, apie lietuviškos Šv. Kryžiaus ligoninės Čikagoje statybos organizavimą ir aukų rinkimą 1927–1929 metais;³³ apie Vytauto Didžiojo jubiliejaus 1930 metais organizavimą ir šventimą išeivijoje, apie *Dariaus ir Girėno fondo* globėjų veiklą 1932–1935 metais bei paminklo pastatymą *Market Parke* ir pan. Pasiplėle straipsniai tautiškumo stiprinimo, išeivijos jaunimo dorovės ir švietimo klausimais. Nuo 1930 metų kasmet L. Šimučio ir *Draugo* organizuojamas *Lietuvių Dienos* šventimas Čikagoje, įtraukiant ir vietinę JAV valdžią, buvo vienas iš bandymų vienyti išeivius⁴⁴. Dienraštis savo puslapiuose sistemingai skyrė vietos Vilniaus klausimui – rašė apie Vilniaus krašto problemas, apie *Vilniaus vadovimo sąjungą*

ir *Vilniaus ginklų fondą*, smulkiai aprašinėjo VVS delegatų prof. Mykolo Biržiškos (1931 m.), prof. Fabijono Kemšio, doc. Boliaus Vitkaus ir Petro Babicko (1934 m.), Vinco Uždavinio (1938–1939 m.) vizitus po išeivių kolonijas; publikavo medžiagą apie išeivijos veiklą remiant Vilniaus ir lietuvių vilniečių reikalus.

***Draugas* 1940–1968 metais – laikraščio klestėjimo metai**

1940 metų įvykiai Lietuvoje, karo ir pokario okupacija turėjo stiprų emocinį poveikį lietuvių išeivijai. Tai atsiliepė ir išeivijos spaudai, taip pat ir laikraščiu *Draugas*. Kokią poziciją užėmė dienraštis? Apie tai 1941 m. spalio 25 d. numeryje, 25 metų dienraščio *Draugas* jubiliejaus proga L. Šimutis rašė: „Paskutiniais keleriais metais, kai Lietuvą ištiko didžiausios ir skaudžiausios nelaimės – netekimas laisvės ir nepriklausomybės, jos žmonių kančios, persekiojimai, ištremimai, *Draugas* tai labai atjaučia ir kuo tik gali rūpinasi, kad padėti karo sunaikintam kraštui, kad sušelpiti ištremtuosius, kad ir vėl atgauti Lietuvai nepriklausomybę. Žvelgdami į ateitį, mes neabejojame Lietuva vėl būsianti laisva ir nepriklausoma; mes matom didįjį Jungtinių Valstybių vaidmenį, kuri ji suvaidins pasaulio pastovios ir teisingos taikos atstatyme, demokratijos išgelbėjime, pavergtų tautų išlaisvinime; mes matome naują, taip pertvarkytą pasaulį, kuriame viešpatauja socialinis krikščioniškas teisingumas, krikščionišką artimo meilę; mes vaizduojamės pasaulį, kuriame nėra nei skriaudėjų nei skriaudžiamųjų; mes trokštame, kad Amerikos lietuviai visada eitų tais keliais, kurie vestų juos į dvasinę ir materialinę gerovę, kad jie sėkmingai išlaikytų ir religines ir tautines brangenybes“⁵⁵. Labiau pasigilinus į išdėstytas mintis, galima sakyti, kad tai glaudsta dienraščio redakcijos veiklos programa, skirta Lietuvos ir JAV lietuvių ateičiai. Daugiausia ši programa ir po karo buvo realizuojama praktinėje laikraščio veikloje, redakcijos darbuotojų santykiyje su išeivija, su angliškai kalbančia visuomene, su JAV valdžios įstaigomis.

Kalbant apie *Draugo* turinį po 1940 metų, tai jis darėsi tam tikra prasme labiau „politizuotas“, ir tai suprantama. Laikraštyje neliko pakankamai plačios medžiagos apie nepriklausomos Lietuvos gyvenimą. Jos vietą užėmė informacija apie okupuotą Lietuvą iš antraeilių ar net trečiaėlių šaltinių. Šalia tradicinio įvykių pasaulyje ir JAV bei išeivijos kultūrinio, ekonominio ir visuomeninio gyvenimo aprašymo, vis daugiau vietos skiriama **išeivijos politiniam gyvenimui**, Lietuvos laisvinimo klausimui. Plačiai aprašoma *Amerikos lietuvių tarybos*, kurios pirmininku iki 1965 metų buvo redaktorius L. Šimutis, veikla; susitikimai su JAV prezidentais, valstybės sekretoriais, senatoriais, kongresmenais ir kitais aukšto rango įvairių valstijų administracijos valdininkais. (Dienraštis be jokios abejonės jau yra labai svarbus šaltinis ALT’os istorijos tyrinėtojams⁶⁶). Nemažai dėmesio skiriama *VLIK’o* ir *LDT’os* veiklai nuvesti, lietuvių DP įsikūrimui Amerikoje, naujų lietuviškų organizacijų įsisteigimui, *BALF’o* ir *Pasaulio lietuvių bendruomenės* kūrimosi bei veiklos problemoms aptarti ir pan. 1968 m. pasitraukdamas iš *Draugo* redakcijos, savo atsisveikinimo kalboje L. Šimutis pažymėjo, kad „esu gyvas liudininkas, kiek daug spauda, pažymėtina dienraštis *Draugas*, padeda mūsų vadinamoms bendrinėms organizacijoms – ALT’ai, BALF’ui, VLIK’ui, *Lietuvių bendruomenei*“⁷⁷. Redaktorius turėjo galvoje ne tik išeivijos informavimą per spaudą, bet ir išeivijos telkimą organizuojant ir remiant, pirmąsiais pinigais, šias organizacijas.

Dienraštis *Draugas*, nors ir nebuvo pats didžiausias JAV lietuvių laikraštis (tiražas siekė iki 10 000 egzempliorių)⁸⁸, tačiau pretendavo tapti svarbiausiu politiniu, kultūriniu ir visuomeniniu periodiniu leidiniu visoje išeivijoje. Toks siekis buvo realus. (Tuo labiau kad jo redaktorius oficialiai tampa pripažintu išeivijos politiniu lyderiu.) Be to, laikraštis ir jo redaktorius pirmąsiais yra viešosios nuomonės formuotojas. Šiuo atveju labai svarbų vaidmenį vaidina *Draugo pagrindiniai straipsniai* pačiomis aktualiausiomis, su lietuvių gyvenimu susijusiomis temomis. Buvęs redakcijos bendradarbis, o vėliau ir vyr. redaktorius kunigas Pranas Garšva pažymėjo, kad L. Šimutis savo pagrindiniais straipsniais, kurių per 40 metų išspausdino daugiau kaip 10 tūkstančių, „gyvai ir taikliai išsakydavo savo mintis (...), t. y. paprastais žodžiais, sklandžiais sakiniais ir gyvais išsireiškimais jis sugebėjo aiškiai pasakyti skaitytojams savo idėjas ir atkreipti jų dėmesį į svarbiausius kasdienes klausimus“⁹⁹. Redaktorius pagrindiniuose straipsniuose, pasinaudodamas turima faktine informacija ir parinkdamas įdomias medžiagas, perteikdavo išeivijai aktualias idėjas, pagrįstas tautiniais, moraliniais ir krikščioniškais principais. Taigi vedamieji straipsniai buvo ta pirminė informacija, kurios laukdavo eilinis skaitytojas, išeivijos veikėjas, net ir dienraščio

Lietuvos istorijos institutas: naujos perspektyvos koordinuojant istorijos tyrimus

Pokalbis su Lietuvos istorijos instituto direktoriumi Rimantu MIKNIU

– *Pirmiausia gal galėtumėte paaiškinti, kas yra Lietuvos istorijos institutas ir kuo jis užsiima?*

– Lietuvos istorijos institutas, – kaip jis apibrėžiamas pristatant dabartinei Vyriausybei, o tai padaryti būtina, nes numatoma institutų pertvarka, – valstybinis mokslinių tyrimų institutas – biudžetinė mokslinių tyrimų įstaiga, įsteigta Lietuvos valstybei, ūkiui ir visuomenės raidai svarbiems ilgalaikiams moksliniams tyrimams ir eksperimentinei (socialinei, kultūrinei) plėtrai vykdyti. Pagrindinė Instituto veikla yra moksliniai tyrimai ir eksperimentinė (socialinė, kultūrinė) plėtra. Instituto misija – plėtojant fundamentinius ir taikomuosius tyrimus tirti Lietuvos visuomenės, jos kultūros, ūkio, valstybingumo raidą. Savo tyrimų rezultatais prisidėti prie visuomenės istorinės kultūros formavimo. Jis pretenduoja būti koordinaciniu istorijos tyrimų centru ir kartu dalyvauti studijų procese, pavyzdžiui, rengiant pagrindus naujų studijų programų, tarpdisciplininių istorijos studijų radimuisi ir t. t. Tai iš tikrųjų yra labai aktualu. Dar vienas, taip pat labai svarbus momentas – institutas, kaip fiksuojama jo statute, ir kaip numatoma ir, tikriausiai, bus patvirtinta rengiamuose įstatuose, atliks visuomenės intereso poreikių tenkinimo funkciją. Tai ir yra tie pagrindiniai dalykai.

– *Kokiomis kryptimis institutas dirbo iki šiol, iki numatomos pertvarkos?*

Galime išplėtoti pirmąjį klausimą. Yra trys centro veiklos kryptys: **akademiniai tyrimai**, kurie reikalauja pasiruošusių specialistų ir kurių rezultatai nukreipti į istorijos mokslo akademinių problemų rate ylančių problemų sprendimą. **Taikomieji tyrimai** nukreipti į fundamentinių, teorinių tyrimų šaltinių bazę – paieška, atradimas, išaiškinimas, publikavimas. Pavyzdžiui, Lietuvos Metrikos publikavimas ir tyrimai. Institutas tą darė.

Ne akademinė kalba aiškinant **eksperimentinę (taikomoji) veikla ir taikomieji tyrimai** susiję su visuomenės interesais, pasireiškia per kasdienybę – per kultūros paveldą. Jei iškyla reikalas, pavyzdžiui, statybos, mūsų tikslas, kaip tai atlikti nesugadinant aplinkos arba kaip ją suderinti su naujais dalykais, kurie randasi. Kalbant apie perspektyvą, šios 3 veiklos išlieka, bet ateityje augs. Institutui įpareigojama atlikti eksperto vaidmenį, kuris dažnai kyla politikoje, susijusiuose su politine istorija dalykuose. Žinom, kaimynai – Lenkija ir Rusija – dabartinėje visuomeninio – politinio gyvenimo praktikoje naudoja istorinę politiką. Lietuvoje neturime sisteminio požiūrio į tai. Sprendžiami tik atskiri dalykai. Tačiau kiek pajėgūs, jau dabar tampame visuomenei iškilusių klausimų ekspertais. Tai naujas mūsų veiklos momentas. Pastaruoju metu vis reikšmingesnė tampa Instituto veikla sietina su kultūrinės atminties for-

mavimu bei tolerancijos skatinimu tarp skirtingų Europos šalių visuomenių. Su kultūrinės atminties formavimu susiję ne tik konkretūs leidybiniai projektai (LDK enciklopedija, LDK kalendorius) bet ir aktyvus dalyvavimas Seimo, Vyriausybės, ambasadų, savivaldybių ir t. t. organizuojamuose renginiuose (konferencijos, seminarai, „apvalūs stalai“, paskaitos, pranešimai etc.). Įtampų ir istorinių antagonizmų keliamoms problemoms tarp šalių mažinti skirta bendros Lietuvos – Rusijos istorikų komisijos ir Lenkijos – Lietuvos vadovėlių komisijos veikla.

– *Įvardinkite stambiausius testinius darbus arba tyrinėjimus, kuriuos atlieka institutas.*

– Ką tik buvo paminėta Lietuvos Metrika kaip viena iš Instituto svarbiausių tyrimo programų. Ji turi 3 svarbius momentus: pirmiausia rengiama kaip šaltiniai, naudojami teoriniams tyrimams, antra – vadinamiesiems taikomiesiems tyrimams, susijusiems su istorinio kultūros paveldo dalykais, ne tik su miestų, bet ir su atskirų vietovių. Ir trečias dalykas, Lietuvos Metrikos kaip šaltinių masyvo publikacijos ir tyrimai tarnauja atskirų monografijų parengimui.

Metrika yra ilgalaikis projektas, pradėtas nuo 1986 metų. Institutas tapo šio svarbaus Lietuvos praeities šaltinių komplekso tyrimų ir publikavimo centru ne tik Lietuvoje, bet ir Vidurio Rytų Europoje – Rusija, Ukraina, Baltarusija, Lenkija.

Kitas dalykas – darbų, apibendrinančių akademinių tyrimų rezultatus, kurie turi monografijų arba straipsnių išraišką, parengimas tokia forma, kad visuomenė galėtų jais naudotis, t. y. sintezių rengimas, tokių kaip akademinė Lietuvos istorija, jos, be išėjusių 4, dar numatyta parengti ir išleisti 8 tomus. Antras labai svarbus šio baro darbų momentas – atlasų, atskirų žemėlapių rengimas. Tokių kaip Lietuvos etnografinis atlasas, kurio jau yra antras tomas; kaip Vilniaus miesto archeologinio atlaso elektroninis variantas, kuris, tikimės, padirbėjus bus ir knyga, ji bus prieinama visuomenei, ją bus galima naudoti studijoms ir tyrimams.

Trečias – atskiros monografijos pagal dalykus, kurių reikia akademiniam mokslui, istoriografijai ir visuomenei. Pastaruoju metu buvo aktuali mūsų ankstyvojo valstybingumo raida. Šiai aktualijai atliepia neseniai pasirodžiusi Artūro Dubonio monografija apie Traidenį, S.C. Rowell’as rengia visiškai naujų šaltinių bazę pagrįstą monografiją apie Kazimierą Jogailaitį. Tokio tipo darbų numatyta parengti ir daugiau. Yra signalų apie vis didėjantį poreikį dar atidžiau pažvelgti į ankstyvąjį valstybingumo laikotarpį per etnogenezę, ypač baltų, aspektą. Paskutiniai lietuvių etnogenezei skirti sintezės pobūdžio darbai buvo išleisti 1986 metais. Per tą laiką atsirado naujų tyrimų, juos reikia susumuoti, institutas to vienas nedarys, bet sutelkti pajėgas tokios sintezės parengimui. Bet tai, ne šios dienos uždavinys.

– *Pastaraisiais metais, atrodo, išsiplėtė Jūsų tarptautiniai ryšiai. Kaip sekasi juos plėtoti ir kokia nauda Lietuvos istorijos mokslui...*

Siekdamas aktyviau įsijungti į tarptautinį istorikų diskursą, užmegzti glaudesnius mokslinio bendradarbiavimo ryšius, institutas pats arba su partneriais užsienio šalyse išleido keletą svarbių ir atgarsį užsienyje sulaukusių darbų anglų ir lenkų kalbomis, kasmet surengia po kelias tarptautines konferencijas, instituto mokslininkai vyksta ir dalyvauja daugelyje tarptautinių konferencijų ne tik tradicinio bendradarbiavimo šalyse – Lenkijoje, Rusijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje, Latvijoje, bet ir Vokietijoje, Anglijoje, Prancūzijoje, Izraelyje, JAV ir kt.; kaip bendrų projektų su užsienio partneriais rezultatas pasirodo bendri leidiniai, pastaraisiais metais vis aktyviau jungiamasi į bendrus tarptautinius projektus; įsitraukiama į tarptautines doktorantūros studijas (LI doktorantūroje studijuoja Italijos pilietis, kas dveji metai institute rengiami tarptautiniai doktorantų seminarai). Instituto mokslininkai bendradarbiauja organizuojant lituanistines studijas užsienio valstybėse (Lenkija, Varnijos-Mozūrijos universitetas), skaito atskiras paskaitas užsienio šalių (Lenkija, JAV, Izraelis) universitetuose. Vis aktyviau įsitraukiama į tarptautinių istorikų organizacijų veiklą (Tarptautinė parlamentinių ir atstovaujamųjų institucijų istorijos komisija (International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions / Commission internationale pour l’Histoire des Assemblées d’Etat), Tarptautinis lotyniškosios paleografijos komitetas (*Comite International de paleographie latine*), Lenkijos XVIII a. tyrėjų draugija (Polskie Towarzystwo Badań nad Wiekami Osiemnastym), kuri priklauso tarptautinei XVIII a. tyrėjų organizacijai (International Society for Eighteenth-Century Studies/ Société internationale d’étude du dix-huitième siècle), Lenkijos istorikų draugija ir kt.). Instituto bazėje veikia tarptautinė Lietuvos Respublikos – Rusijos Federacijos istorikų komisija; instituto atstovas vadovauja Lenkijos-Lietuvos istorijos vadovėlių komisijos Lietuvos delegacijai; visų šių institucijų veikla vienaip ar kitaip siekia spręsti istorijos bėgyje susikaupusias įtampas tarp šalių ir tautų, siekia tarpusavio pasitikėjimo ir supratimo. Institutas yra vienas iš Nordost Institut (Vokietija) steigėjų, su juo bendrai rengiami doktorantų seminarai, konferencijos, bendri projektai. Bendros istorinės praeities ir kultūrinio paveldo tyrimai (kaip bendri projektai ypač su Baltarusija ir Lenkija) panaudojami Lietuvos užsienio politikos regioninio vaidmens pagrindimui ir aktualizavimui. Pažymėtina, kad bendri tyrimai, ypač su ES šalių mokslininkais, leido kritiškiau ir objektyviau pažvelgti į daugelį Lietuvos istorijos problemų, ypač susijusių su naujausių laikų istorija (holokaustas, Nepriklausomos Lietuvos istorijos kai kurie faktai, Antrojo Pasaulinio karo pradžios įvykiai ir kt.). Tai neretai provokuoja skausmingą nusistovėjusių vertybių pervertinimą, kartu skatina formuotis kritiškiesiems požiūriui ir kai kuriuos praeities faktus ir apskritai prisideda prie kritinio diskurso visuomenėje stiprinimo. Kritinio įvertinimo reikalauja pati artimiausia totalitarinė Lietuvos visuomenės praeitis, nuo kurios pasekmių Lietuvos visuomenei įveikimo

priklauso ir sėkmingas pilietinės demokratinės visuomenės kūrimas. Jau pradėti atskirti sovietinio Lietuvos periodo tyrimai, rengiami tyrėjai, ir tai kloja pagrindus būsimai plačiai šio laikotarpio tyrimų programai

– *Seniai pastebėta, kad galbūt ne tik Istorijos institutas, bet apskritai Lietuvoje regionams labai skirtingai skiriamas dėmesys. Pavyzdžiui, Klaipėdos kraštui labai daug skiriama dėmesio, o Vilniaus krašto istorija, atrodytų, nesusilaukia reikiamo dėmesio.*

– Paradoksas, kaip Jūs sakote. Klaipėdai yra skiriamas nemažas dėmesys ir suvažiavimas taip pat tam tikra prasme tą dėmesį padidina. Vakar vyko diskusija, skirta naujausiai Klaipėdos miesto istorijai. Dabar mums kai kurie dalykai dar aktualūs. Lygiai tokių pačių dalykų ir nemažiau aktualių galima rasti tautinės savivokos, kultūros paminklų ir priklausomybės kitoms valstybėms. Dar galbūt ir sudėtingesnių. Jei čia matome lietuvių ir vokiečių sankirtą, ten mes matome jau dabar ne tik lenkų-lietuvių, Lenkijos-Lietuvos, bet ir baltarusių-lietuvių ir Baltarusijos-Lietuvos. Dalykas yra tas, kad Vilniaus kraštas yra nedėkingoje situacijoje. Yra Vilnius, bet Vilnius nėra tas pats kas Vilniaus kraštas. Visi puikiai suvokiame. Bet kol kas viskas koncentruojasi į Vilnių ir jeigu kalbama apie šią problemą kaip Lenkijos-Lietuvos kultūrinio, politinio ginčo objektą ir galbūt istorijoje iškilusius dalykus, tai turimas galvoje Vilnius, ne Vilniaus kraštas, kuris yra paliktas nuošaliai. Lyg yra Vilniaus sudėtinė dalis, bet nėra sudėtinė dalis. Tai suvokiame ir šiuos dalykus bandome skirti – Vilnių nuo Vilniaus krašto. Vitalija Ilgevičiūtė-Stravinskienė, anksčiau nagrinėjusi Lenkijos lietuvių padėtį, mačiusi, kaip bendruomenė susidarė, kokios buvo jos sąlygos Lietuvos-Lenkijos aplinkoje ir kaip tos bendruomenės dabar klostosi toliau. Įgavusi tam tikrą patirtį, ji dabar renka medžiagą apie Vilniaus kraštą.

Lietuvos ir Lenkijos archyvuose renkama medžiaga, susijusi su sovietiniu laikotarpiu. Turime vieną žmogų, bet juo neapsiribosime. Vilniaus kraštas ir šio krašto aplinkoje besiklostantys santykiai suformavo problemas dėl kultūrinio paveldo išsaugojimo bei „isisavinimo“ ne tik Vilniuje. Yra Vilniaus krašto miesteliai, kaimai, kurie taip pat turi kultūros paveldo vertybių, kurios svarbios mūsų tapatybės formavimuisi. Reikia apsispręsti, kuriomis reikia rūpintis pirmučiausiai. Kaip jas tvarkyti? Akivaizdu, kad atsakymui į šį klausimą reikalingi moksliniai tyrimai. Kultūros paveldo departamentas šiam dalykui yra pradėjęs, mano nuomone, skirti dėmesį, kadangi šiais metais institutui pateikė paklausimą, ar galima projektuoti tokius tyrimus, pirmiausia istorinius, be abejoj etnografijos bei etnologijos. Pastariesiems tyrimams plėtoti rengiame porą doktorančių, kurios iš tikrųjų dirbs pirmučiausiai Vilniaus krašte.

Kalbėjosi Auksė KEKYTĖ ir Juozas VERCINKEVIČIUS

Lietuvos karo istorija

Lietuvių policijos batalionų nuginklavimas ir išformavimas Rytprūsioje 1944 metais

Dr. Arūnas BUBNYS, Vilnius

Atkelta iš 6 p.

Čia jie sudarė 9-ąją kuopą. Mokyklos viršininkas buvo vokiečių kapitonas, instruktoriai taip pat vokiečiai. Kursantams buvo išduota SS karinių dalinių uniforma ir ginklai. Kariniai laipsniai buvo palikti tie patys, kuriuos turėjo 255-ajame batalione. Visi kursantai buvo suskirstyti į būrius maždaug po 45 žmones, būrių vadais buvo paskirti vokiečių vachmistrai. Daugiausia buvo mokoma rikiuotės, gatvės ir naktinių kautynių taktikos. Buvo palaikoma griežta drausmė, kursantams leidžiama išeiti į miestą, tačiau už menkiausią pavėlavimą sugrįžti į kareivines baudžiama. 1944 m. spalio 9 d. Helerau kursantus surinko geležinkelio stotyje ir traukiniu išsiuntė į Italiją – Triesto miestą.²⁸ Išformavus 255-ąjį batalioną apie 7–8 lietuvių karininkai, tarp jų ir jaun. ltn. Jonas Ralys, 1944 m. rugpjūtį buvo išsiųsti į Karaliaučių. Ten apie 20 km nuo miesto buvo susirinkę daug lietuvių civilių ir kariškių pabėgėlių. Iš jų vokiečiai formavo darbo kuopas ir kitus pagalbinus dalinius. Juos turėjo padėti formuoti iš Drezdeno atsiųsti lietuvių karininkai. J. Ralys iš pradžių buvo paskirtas būrio vadu kuopos, priskirtos vokiečių 714-ajam inžinerijos (pionierių) batalionui (batalioną sudarė trys vokiečių ir viena lietuvių kuopa). Po 3–4 mėnesių J. Ralys su kuopa buvo perkeltas tarnauti į 783-ąjį inžinerijos batalioną. Lietuvių kuopa kautynėse nedalyvavo, o tik statė gynybinius įtvirtinimus vokiečių armijai. Priartėjus frontui, kartu su vokiečiais ėmė trauktis ir lietuvių kuopa. 783-iasis pionierių batalionas atsitūrė Helio pusiasalyje prie Pucko miestelio (apie 60 km nuo Gdynės).

Čia dauguma bataliono kariškių 1945 m. gegužės 9 d. pateko į sovietų nelaisvę.²⁹

Iki 1944 m. rudens Lietuvoje nebeliko nė vieno lietuvių policijos bataliono. 1944 m. vasarą dar veikiantys lietuvių batalionai iš Baltarusijos ir Lietuvos pasitraukė į Vokietiją. Pradiniam atsitraukimo etape ypač svarbūs punktai buvo Tilžės ir Drezdeno miestai. Šiuose miestuose 1944 m. rugpjūtį lietuvių policijos batalionai buvo nuginkluoti, išformuoti ir paskirstyti po įvairius vokiečių karinius ir policinius dalinius (daugiausia priešlėktuvinės gynybos). Dauguma iš Lietuvos pasitraukusių batalionų buvo išformuoti Rytų Prūsijoje. Didesnė išformuotų batalionų lietuvių karių iki karo pabaigos liko tarnauti Vokietijoje, tačiau buvo ir tokių, kurie vokiečių dalinių sudėtyje buvo išsiųsti tarnauti į Jugoslaviją, Italiją ir kitas nacių okupuotas Europos šalis. Kelios dešimtys lietuvių karininkų 1944 m. rudenį buvo išsiųsti į Žemaitijoje formuojamą TAR. Išimtį sudarė Kurše sovietų apsupti 13-asis ir 256-asis lietuvių batalionai, kurie egzistavo iki pat Vokietijos kapituliacijos 1945 m. gegužės. Karo pabaigoje išlikę gyvi buvę batalionų kariai pateko į sąjungininkų (JAV, Anglijos, Prancūzijos ir SSRS) nelaisvę. Į anglosaksų nelaisvę patekę lietuvių kariai greitai buvo paleisti į laisvę ir vėliau emigravo į JAV, Australiją ir kitas šalis, o į sovietų nelaisvę patekę kariai buvo nuteisti įvairiomis bausmėmis ir įkalinti lageriuose.

Vorutos fotoarchyvo nuotr.

1. Įsakymas Nr. 2 (1944 04 18) 259-jam apsaugos mokomajam batalionui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. R-1018, ap. 1, b. 106, l. 2-3.
2. P. Stankeras, Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare, V., 2008, p. 465.
3. V. Demenciaus 1953 04 02 d. tardymo protokolo išrašas, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. K-1, ap. 8, b. 137, l. 194, 195.
4. L. B., Lietuvių apsaugos dalinių 257. Bn, Karys, 1979, Nr. 6 (1553), p. 232-233.
5. A. Stasiukyno 1951 11 29 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24976/3, t. 1, l. 19.
6. M. Asipausko 1944 09 24 d. tardymo protokolas, ibid., b. 45787/3, l. 25-25 a. p.
7. L. B. Lietuvių apsaugos dalinių 257. Bn, Karys, 1979, Nr. 6 (1553), p. 232.
8. V. Valkausko 1950 06 15 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46435/3, l. 111; P. Stasiulio 1947 12 26 d. tardymo protokolas, ibid., l. 121.
9. J. Gediminėnas, Nenorėjau būti didvyriu..., Karys, 1970, Nr. 3 (1460), p. 84.
10. Ibid., Karys, 1979, Nr. 3 (1550), p. 95.
11. R. Liormonas, Lietuviai kariai Vokietijos kariuomenėje 1944-1945 metais, Karys, 1970, Nr. 1 (1458), p. 9.
12. J. Bagdono 1946 02 28 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 39432/3, l. 10 a. p.
13. K. Dėdėles 1951 02 06 d. tardymo protokolas, ibid., b. 25638/3, l. 30.
14. J. Abraitis, Gedimino pulko likimas (atsiminimai), V., 1994, p. 116, 117.
15. J. Abraitis, op. cit., p. 117; A. J. Munoz, Hitler’s Eastern Legions. The Baltic Schutzmannschaft, Vol. 1, New York, 1996, p. 43.
16. P. Jokubaičio 1946 01 17 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17954, l. 10.
17. M. Adomaičio 1944 09 01 d. kalba karinio tribunolo teismo posėdyje, ibid., b. 45577/3, l. 15; P. Ambraziūno 1950 10 30 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 8, b. 132, l. 152-153.
18. A. J. Munoz, op. cit., p. 42; G. Tessin, Die Stäbe und Truppeneinheiten der Ordnungspolizei, Koblenz, Teil II, 1957, S. 101; P. Stankeras, Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare, p. 567.
19. J. Samuolio 1945 09 27 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 39194/3, l. 12-13.
20. S. Čiutros 1946 06 10 d. tardymo protokolas, ibid., b. 22848/3, l. 47 a. p.
21. S. Čiutros 1946 06 10 d. tardymo protokolas, ibid., l. 48.
22. P. Stankeras, Lietuvių policija Antrajame pasauliniame kare, p. 566.
23. V. Levisausko 1951 06 13 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-20210, l. 178.
24. J. Kalinausko 1953 10 22 d. tardymo protokolas, ibid., b. 34346/3, t. 1, l. 64-65.
25. Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 07 21 d. įsakymas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 20-20 a. p.
26. Vokiečių policijos 1942 11 09 d. raštas dėl policijos batalionų perkėlimo, Bundesarchiv, f. R 19/120, l. 73.
27. B. Saugūno 1967 09 06 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47532/3, l. 43, 44.
28. J. Ralio 1953 04 24 d. ir 1953 06 15 d. tardymo protokolai, ibid., b. 26739/3, l. 28-29, 78-79.

Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčiai - 600 metų

Trakų klebonas Mečislovas Malyničius-Malickis

Vytautas ČESNULIS, Vilnius

Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia iš paukščio skrydžio. 2005 m. Pabaiga. Pradžia Nr. 15

kaimynams Daugpili, priešams ukrainiečiams atidavė Kijevą, prarado tai, kas turėjo priklausyti Lenkijai: Polocką, Vitebską, Mogiliovą, Minską, Žitomirą, Kauną, Mozūrų ir Gdanską. Kur buvo „Lenkijos didybės simbolis“ Pilsudskis per broliūdiškus mūšius 1926 metais? Kai kam tas simbolis yra didelis, nes iš jo gavo aukštus postus. O kur kalėjimas nusipelnusiems lenkų generolams Vilniaus Antakalnyje, kur Bresto katorga?!

Tą pačią vasario 26-ąją laiške maršalui Edvardui Ridzui-Smiglui Malyničius priminė, kad net bolševikų atplūdis 1920 metais nesutrukdė jam statyti bažnyčią Monkose, o tuo metu iš pietų nuo Balstogės į Osovą ir Grajevą žygiavusios Ridzo-Smiglo kariuomenės kareiviai jį sveikino... Legionų politika buvo klaidinga. Atgavus nepriklausomybę, pilsudskiniškai pasiglemžė sau ne tik kariuomenę, bet ir valstybę. Prarasta pusė senosios Žečpospolitos, norėta sukurti „Ukrainą“. Beriozoje kankinosi jauni lenkų patriotai iš Vilniaus. Beginklius žmones Vilniuje neseniai užpuolė 32 karininkai, kastetais sužeisti du kurjeriai, du žurnalistai ir nusipelnęs universiteto profesorius...

Vilniaus vaivadijos valdyba 1938 m. kovo 10 d. informavo kuriją, kad Malyničius-Malickis „dėl nervingumo yra nesuvaldomas asmuo, o jo veikla yra kenksminga tiek Bažnyčios postulatų, tiek Valstybės požiūriu“ (MAB 318-26796). Vaivadijos rašte priminti 1934 m. Varšuvos apeliacinio teismo ir 1935 m. Vilniaus apygardos teismo nuosprendžiai, Vilniaus-Trakų apskrities starostos 1936 01 31 sprendimas apie teisės 3 metus gyventi pasienio ruožė

atėmimą. Tačiau Malyničius tų sprendimų nepaisęs, gyvenęs Vilniuje. Nuolat vadinamasis buvusiu Dievo bylos kaliniu, jis stengėsi įtikinti katalikų visuomenę, kad jo procesai ir kalėjimas buvo tik kunigo persekiojimas. Neramumų galėjo sukelti ir jo atsišaukimas „Kuo bjaurisi miestai ir namai“, kurio konfiskavimą patvirtino apygardos teismas 1937 m. gruodžio 2 d. Todėl vaivadijos valdyba prašė kurijos pritaikyti Malyničiui bausmę pagal Bažnyčios 2298 kanono reikalavimą, būtent: uždrausti gyventi Vilniaus vaivadijos teritorijoje ir paskirti jam vietą kitur, nes priešingu atveju Malyničiaus klausimas būtų sprendžiamas Konkordato XX str. numatyta tvarka.

M. Malyničius 1938 m. birželio 7 d. pasiskundė metropolitui, kad prokuroras Želenskis teismo salėje „paniekino Aukščiausiąjį Dievą ir Lenkų Tautą“, vieną iš generolų pavadinęs „mūsų dievu“. Malyničius rėmėsi prof. Vladislavo Studnickio raštu E. Ridzui-Smiglui: „Reikia būti bizantiškojo teismo pakaliku, kad Pilsudskio ižeidimą pripažintum Lenkų Tautos ižeidimu“ (Pilsudskį maršalas aukštino kalbėdamas legionierių suvažiavime Krokuvėje 1937 m. rugpjūčio 8 d.). Raštą metropolitui Malyničius pasirašė: „Buves kalinys dėl Pilsudskio laidotuvių“. Birželio 30 d. prašė perduoti teismui Trakų parapijos žmonių skundus prieš kun. Hlebovičių ir jo paties kurijai rašytus 9 skundus. Kurijos atsakymas nežinomas. Vilniaus miesto starosta (viršininkas) J. Černichovskis 1938 m. rugsėjo 6 d. pranešė vaivada L. Bocianskiui, kad dar 1937 m. vasario ir spalio mėnesiais Malyničiaus bute buvo darytos kratos, konfiskuotos jo brošiūrėlės ir kt.

1938 m. spalio 4 d. Malyničius arkivyskupijai pranešė, kad kadaise atsisakė Zabludovo todėl, jog norėta jį atitraukti nuo Trakų, o jis negalėjęs išsižadėti tų parapijiečių. Kai buvo išleistas nutarimas apie jo iškeldinimą iš pasienio ruožo, o kurija jo neapgynė, apsigyveno Vilniuje, kad galėtų ginti kunigus nuo panašios „savivalės ir Vilniaus karaliukų išsišokimų“.

Aktyvumo Malyničiui niekuomet netrūko: jį nors rieškučiomis semk! Gyvendamas Vilniuje, Malyničius susirūpino XVIII a. pabaigoje dingusio Naugarduko stebuklingo Dievo Motinos paveikslu likimu. Pasak 1938 08 19 jo rašto arkivyskupijai, paveikslas iki 1839 m. galėjo būti per-

duotas kunigams bazilijonams, o iki 1846 m. – pranciškonams. Prašė kurijos leisti žinių apie paveikslą ieškoti archyvuose. Spalio 11 d. pranešė, jog Valstybės archyve radęs žinutę, kad vyskupo Kosakovskio potvarkiu kun. kanauninkas Koženevskis 1798 m. Naugarduko jėzuitų bažnyčios paveikslus, varpus ir kitą kilnojamą turtą 100-tu vežimų pervežęs į Vilniaus katedrą. Kurija spalio 14 d. atsakė, kad jokių dokumentų apie paveikslą neturinti, nes vyskupijos archyvus rusų valdžia kelis kartus konfiskavo, o paskutinį kartą jie išvežti į Rusiją ir negrąžinti. Kitame spalio 11-osios rašte Malyničius priekaištavo, kad Vilniaus vaivada masonas nustojo paisęs Bažnyčios kovotojų ir norėjo suskaldyti Aušros vartų parapiją. Jei parapija būtų perskelta ir priskirta dviem parapijoms – Šv. Jono ir Visų Šventųjų, tai Malyničius prašė leisti statyti naują bažnyčią labiausiai apleistame Vilniaus pakraštyje – Liepkalnyje ir ten įsteigti Aušros vartų parapiją.

Gyvenimas kryp[sta vakarop...

Kaip matėme ir anksčiau, nuolatinės vietos neturėjusį kunigą arkivyskupija panaudodavo vienkartiniams reikalams. 1939 m. kovo mėn. Malyničius buvo Plebanjos kaime Baltarusijoje prie Ušos upės kažkur už Pastovių. Arkivyskupijos ordinaras jam suteikė galimybę atleisti nuodėmes ir panaikinti bažnytinę bausmę dviem asmenims po religinės atgailos dėl abortų. Liepos 20 d. generalinis vikaras pavedė Malyničiui nuo liepos 22 d. iki rugpjūčio 25 d. pavaduoti sergantį Voveros (į pietvakarius nuo Lydos, Vasiliškių dekanatas) kleboną Jaroslavą Rokickį.

1939 m. birželio 20 d. M. Malyničius-Malickis prašė Vilniaus kurijos aprobuoti jo parengto bukletelio apie Trakų Dievo Motiną išleidimą (MAB 318-4728). Lenkiškas leidinėlis turėjo būti 4 puslapių: 1 p. – paveikslas fotografija, 2 p. – giesmės „Mūsų vargstančių viltie“ natos, 3 p. – tos giesmės (himno) tekstas, 4 p. – malda „O Trakų Dievo Motina“ ir „Žinia apie Trakų paveikslą“. Kurijos kancleris visą medžiagą birželio 21 d. persiuntė įvertinti kunigui kanauninkui Leonui Žebrovskiui.

Vilniaus vaivada 1939 m. rugpjūčio 17 d. pranešė Vilniaus kurijai, kad, atsakydamas į Vilniaus arkivyskupijos ordinaro liepos 27 d. raštą, tikybų ir valstybinio

švietimo ministras atsisakė M. Malyničių-Malickį paskirti į Volkovysko apskr. Porozovos parapiją (dabar Baltarusijos Gardino sr. Svisločės raj.); ministras rėmėsi Konkordato XIX str. 2 įstatymo 2 punktu.

Tarp įvairių archyvinių dokumentų nėra žinių, kur buvo ir ką veikė Malyničius-Malickis per II pasaulinį karą. Šio kunigo pavardės nėra Vilniaus arkivyskupijos klebonų ir vikarų 1942 ir 1943 metų išsamiuose sąrašuose (MAB 318-533 ir 318-4740): nėra ne tik tarp Vilniaus dvasininkų, bet ir tarp rytinės arkivyskupijos dalies artimiausių dešimties dekanatų kunigų. Galbūt kunigas gyveno kur nos vakarinėje anuometinės arkivyskupijos dalyje, Gardino ar Balstogės kraštuose?

Trūksta tikslesnių žinių apie šį kunigą ir vėliau. Yra Vilniaus kurijos 1944 m. rugsėjo 23 d. pažymėjimas (MAB 318-987), patvirtinęs, kad kunigas „tarnybos reikalais yra Vilniuje“. 1945 m. sausio 23 d. jis šauktas atvykti į Vilnių, tačiau neparašyta, kur tas šaukimas siustas. Iš Malyničiaus 1946 m. gruodžio 5 d. raštelio, siųsto, atrodo, iš Volkovysko, galima suprasti, kad 1945 m. kovo 12 d. kurija Malyničių komandiravusi į Slucką, Osipovičius, Minską, Bobruiską, Polocką, Vitebską, Smolenską, Mogiliovą, Gomelį, Mozyrių, Gardiną ir kitas vietas katalikų dvasinių poreikių tenkinti. Kitoje raštelio pusėje Malyničiaus parašyta (lenkiškai): „Mogiliovo ir kiti klausimai kol kas [sprendžiami] Maskvoje, atsakyti delsiama“. Kunigas norėtų panašios komandiruotės kaip 1944 ir 1945 metais. Dokumento nereikėtų siųsti: jį paimtų kas nors iš kunigų.

Komandiruotė į Slucką ir Minską tenkinti gyventojų katalikų poreikių šiuose miestuose ir jų apylinkėse kurijos kancleris Malyničiui išrašęs 1946 m. rugpjūčio 21 d. Tą pačią dieną išrašyta kita komandiruotė, kad jis tais pačiais tikslais 60-čiai dienų siustas į Mogiliovą ir Mogiliovo sritį. Panaši komandiruotė į Mogiliovą ir jo apylinkes išrašyta 1946 m. rugsėjo 14 d.

M. Malyničius-Malickis neišvengė stalininių lagerių. Po jų kunigišką darbą tęsė nelegaliai Baltarusijoje. Gyveno Slucke ir atlikti ganytojiškų pareigų privačiuose butuose važinėjo į Mogilovą, Bobruiską, Gomelį, Minską. Mirė 1969 metais, palaidotas gimtojoje Berestovicoje.

Pabaiga

Muziejus laikraštyje Nr. 40 (92)

Lietuvos policijos istorijos atspindžiai

Lietuvai 1918 m. vasario 16 d. Akto paskelbus nepriklausomybę, ją dar reikėjo apginti ir įtvirtinti. Realiam valstybingumui kilti turėjo ne tik priešiškos aplinkinių valstybių – bolševikinės Rusijos, Lenkijos net Vokietijos politinės jėgos, kurios siekė smurtu likviduoti naująją respubliką, bet suirutė krašto viduje.

Užtikrinti gyventojų ramybę, apginti viešąjį ir privatų turtą, įstaigų darbą ėmėsi milicija – Lietuvos policijos pirmtakė. Nuo 1918 m. krašto gynėjai į milicijos būrius buvo telkiami tiek Lietuvos Tarybos ir vyriausybės šaukimu, tiek per gaivališkus rinkimus valsčiuose, miesteliuose ir miestuose. Pirmieji milicininkai neturėjo bendros uniformos ir pareigos ženklų – tik raiščius ant civilių drabužių ar trofejinį uniformų, buvo ginkluoti dažniausiai rusiškų ir vokiškų sistemų šautuvais, konfiskuotais iš kontrabandininkų ar atimtu kovose su bolševikais, lenkais ar bermontininkais. Pradžioje jiems alga nebuvo mokama, vėliau – nedidelė ir nereguliari. Tarp pirmųjų milicininkų be mažamokslio kaimų ir miestelių jaunimo buvo nemaža asmenų, tarnavusių įvairiose kariuomenėse, advokatų, vaistininkų, gydytojų iš miestų, turinčių nemenką bendrą išsilavinimą. Veiklos reglamentą užbaigė Lietuvos Vyriausybės 1920 m. gegužės 20 d. Milicijos įstatymas, nustatęs jos priklausomą Vidaus reikalų ministerijai. Apibrėžtos pareigos – saugoti įstatymais numatytą valstybės bei visuomenės tvarką, vykdyti įstatymus bei privalomus įsakymus.

Pastangos davė vaisių – vien 1921 m. suimta 15441 nusikaltėlis, grąžinti pavogti 888 arkliai, 550 galvijų, daug kitokio turto. Sustiprėjo

gyventojų pasitikėjimas savo valstybės vidaus reikalų pareigūnais. Vadovybė suprato, kad silpnoji jaunosios milicijos vieta – apmokymo ir paruošimo stoka. Todėl jau 1922 m. rugsėjo 15 d. pasirodo leidinys „Milicijos Žinios“. Jo sumanytojai ir redaktoriai – Piličių apsaugos departamento direktoriaus J. Navakas ir Trakų apskrities viršininkas B. Stasiūnas. Laikraštis 1924 m. pavadintas „Policija“ daug rašė policijos teisės ir teorijos klausimais.

Kaune 1922 m. lapkričio 16 d. įkurta Aukštesnioji mokykla, ruošusi nuovados viršininkų padėjėjus. Kursai truko 4 mėnesius, laidą baigė 62 milicininkai. Kaišiadoryse pasienio milicijos mokykla įsteigta 1923 m. birželio 1 d. Įdomus dokumentas – šios mokyklos 1-osios laidos baigimo Pažymėjimas Nr. 22. Puošnus pažymėjimas spausdintas F. Sokolovskienės, G. Labo ir M. Jolko spaustuvelyje Kaune, su 2 litų vertės žyminiu ženklu ir absolvento nuotrauka. Kaišiadorių mokyklai vadovavo pasienio milicijos vadas J. Mikuckis. Mokykloje buvo mokoma Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos, matematikos, teisės, tikybos, rikiuotės, specialiosios pasienio instrukcijos. Kursai truko 4 mėnesius. Pažymėjimas išduotas Aleksui Balbačinskiui, pasirašytas pasienio policijos vado J. Mikuckio, turi antspaudus ir kunigo A. Varno, C. Petriko ir kitų mokytojų ir kvotimo komisijos narių parašus. Beveik visa 1-ojo 57 vyrų laida buvo paskirta tarnauti į pasienį su Latvija.

Kita Žemesnioji milicijos mokykla nuo 1923 m. veikė Rokiškyje. Ji ruošė vidaus tarnybos darbuotojus.

Lietuvos milicija 1924 m. sausio 15 d. oficialiai

Kriminalinės policijos ženklas. Lietuva, 1927 m. Autorius A. Žmuidzinavičius. Foto O.Ševeliov

Policijos mokyklos baigimo ženklas. Lietuva, XX a. 3 deš. Foto O.Ševeliov

pavadinta policijos vardu, mokyklos tapo policijos mokyklomis. Tuo metu jau visos policijos grandys turėjo savo nustatytą uniformą, ženklus, komplektavimo ir paruošimo nuostatus.

Trakų istorijos muziejuje saugomas labai įdomus ankstyvojo Lietuvos policijos gyvavimo periodo ženklas. Tai – 50x50 mm dydžio balto metalo, keturių platėjančių galų balto emalio kryžius, kurio centre pritvirtinta balto metalo žvaigždė su reljefine Vyčio figūra. Tikėtina, kad tai – Rokiškio Žemesniosios policijos mokyklos dėstytojo ženklas. Panašus yra šios mokyklos kursanto ženklas – tokios pat stiliistikos žvaigždė ir Vytis, tačiau be kryžiaus, o juostelėje aplink Vytį įrašas: ŽEMESNIOJI POLICIJOS MOKYKLA.

Policija 1924–1940 m. laikotarpiu vystėsi ir tobulėjo, patyrė kelias reorganizacijas. Policijos veiklą ir organizaciją, be jau minėto įstatymo, reguliavo Policijos tarnautojų komplektavimo instrukcijos, Policijos departamento aplinkraščių sąvadas. Gyvavimo pradžioje policijos reikalus tvarkė Vidaus reikalų ministerijos piličių apsaugos departamentas. 1935 m. sausio 1 d. įkurtas atskiras Policijos departamentas, kurio žinioje palikti grynai policinės tarnybos dalykai ir ginklų kontrolės reikalai. Šio departamento direktoriai 1935–1940 m. buvo K. Svila. Lietuvos policija dalijosi į keltą šakų, iš kurių svarbiausios buvo viešoji, miestų, pasienio, vandens, saugumo, geležinkelio, privatinė, kriminalinė.

Kriminalinė policija priklausė piličių apsaugos departamentui, o vėliau tapo atskira Valstybės saugumo departamento dalimi. Jos valdininkai turėjo savo ženklą – balto metalo 33 mm

skersmens skritulį, kurio centre – gulinčio liūto, sudėjusio letenas ant knygos, figūra, šalia sukryžiuotos policininkų lazdos. Šio 1927 m. pavyzdžio ženklo autorius dailininkas A. Žmuidzinavičius, tuomet žymus Šaulių sąjungos veikėjas, daug prisidėjęs prie Klaipėdos išvadavimo.

Atgavus Klaipėdos kraštą, vietos policija turėjo ypatingą autonominį statusą, priklausė ne centrinei valdžiai, o Klaipėdos krašto direktorijai. Nors ir bendradarbiavo su Lietuvos policija, tačiau veikė pagal ankstesnę vokišką sistemą bei tradicijas, turėjo savo uniformą, laipsnius ir ženklus. Ryškus tokios dvilypės priklausomybės pavyzdys – retas Kriminalinės policijos valdininko ženklas – bronzinis 40 mm skersmens skritulys, kurio averse dviem kalbom (liet. ir vok.) užrašyta: Kriminalinės policijos valdininko liudijimas, o reverse pavaizduotas Vytis, įkalts numeris, o aplink įrašas: Klaipėdos krašto policijos direkcija.

Policijos šventė – Angelų sargų diena (spalio 2 d.) pradėta švęsti 1921 m. Atkuriant Lietuvos valstybės institucijas 1990 m. gruodžio 11 d. priimtas LR policijos įstatymas, sukurta ir Arkikatedroje pašventinta policijos vėliava, kurioje įrašyti žodžiai: „Įstatymas ir teisėtumas“.

Minima ir Policijos diena.

Muziejininkas Saulius Zalsys

Vasario 16-osios akto signatarai

Donatas Malinauskas Alvite

Viktoras JENCIUS – BUTAUTAS, Rokiškis

Pradžia Nr. 16

Vokiečiai buvo gailestingesni už Vilkaviškio socialdemokratus

Prasidėjus karui Marija ir Viktoras Stommos sugrįžo į Alvitą. Donato Malinausko nerado, bandė ieškoti per vokiečių Raudonąjį Kryžių ir gavo atsakymą iš Sovietų.

Vokiečiai nieko neklausdami užėmė pusę gyvenamojo pastato, karvidėje įrengė rusų belaisvių stovyklą, Malinausko dukteriai Marijai Malinauskaitei-Stommienei ir jos vyrui Viktorui grąžino sovietų nusavintą spirito varyklą.

Tadas Stomma dar prisimena, kaip jis su pusbroliu Ryseku ir Vilkaviškio gydytojo Šapyro sūnumi, tėvų lieptas, nešdavo maistą rusų karo belaisviams. Malinausko duktė Marija iki pat gyvenimo pabaigos pasakojo apie vietinių žmonių geraširdiškumą, juk visi žinojo kad Žora yra sušaudyto kartu su kitais žydais 1943 metais Vilkaviškio daktaro Šapyro sūnus, bet to vokiečiams neišdavė. Karo pabaigoje Žorą pasiėmė giminės iš Baltarusijos, jo tolesnis likimas T. Stomma nežinomas.

Karo pabaiga

Karo pabaigą Tadas Stomma prisimena gan gerai. Mena, kaip dieną naktį važiavo vežimų virtinės Kybartų link, kai kurie arkliais traukė savo lengvuosius automobilius, taupydami kurą sunkesniais laikui. Žmonės bėgo nuo Raudonosios armijos. Stommos ėmė tik būtiniausius daiktus. Pasiėmė ir Švč. Marijos paveikslą, kaip sėkmės ženklą, kuriuo prosenelė, kilusi iš Odynų, palaimino santuokai Donato Malinausko dukrą Mariją. Mažasis Tadas norėjo pasiimti drambliukų vorą, stovėjusią ant židinio, tačiau neleido tėvai. Patį mažiausią įsidėjo į kišenę, šitaip drambliukas nukeliavo į JAV. Kaip viso gyvenimo relikvija stovi šis drambliukas, pastatytas ant židinio, dramblių voros gale.

Alvitas sovietmečiu

Po karo Alvito dvaro pastatuose buvo įsteigta pirmoji mašinų traktorių stotis (MTS) Vilkaviškio apskrityje, o buvę dvaro laukai tapo Salomėjos Nėries kolūkio nuosavybe, kuriame 1949 metais pirmininkavo „žilas valstietis Pijus Paškauskas“²⁰. MTS vadovavo draugai Zymentas²³, Grigalaitis²⁴, Raguckas. Kas buvo pirmasis MTS direktorius, nežinoma. Direktorių J. Raguckas, „Garbės ženklo“ ordininkas, LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatas, atvyko į Alvitą iš Alytaus apskrities, kur, anot Vilkaviškio rajoninio laikraščio „Pergalė“, jo „tėvas turėjo vos 8 ha vėjo pustomų smėlynų, kuris buvo dvyliktas gausios šeimos narys, kuris drauge su keturiais savo broliais sunkiai ištiesdavo nugarą, vargdamas Alytaus apskrities dvarininko Žilinsko dvare“²⁵. Šiandien sunku pasakyti, ar dirbo jo tėvas Alovės dvare, kuriame jaunystės dienas praleido signataras Donatas Malinauskas. Šiaip ar taip, J. Raguckas su savo padėjėju politiniams reikalams draugu Rodičiovu simpatijos buvusiems Alvito dvaro šeiminiškams ir jų vaikams nejautė. Apie Alvito spirito varyklą „Pergalė“ rašė: „Buvusi spirito varykla. Tai ji buvo dvarininko Stomo didžiausias pajamų šaltinis, tai ją visomis pragaro galybėmis prakeikė ne vienas mažazėmis valstietis, turėjęs už pusdykę parduoti paskutinį bulvių maišelį. O dabar... Dabar čia erdviose patalpose apsigyveno 11 MTS darbuotojų šeimų, ren-giamas bendrabutis kursantams, savomis

jėgomis įrengta salė.

– Tai mūsų kolektyvo nuopelnas, – sako patenkintas direktorius.“²⁶

Ką jie mokėjo, tai griauti. Griovė ir griau-na iki šios dienos.

Vilkaviškio rajone dar nesibaigė sovietų okupacija

Alvitas garsus ir kaip poeto Kazio Bradūno gimtinė. Poetas nepanoro, kad jo gimtinės laukuose riogsotų sovietinis statinys. Vilkaviškio rajono savivaldybės administracija prieš keletą metų paskelbė konkursą ir statinį nugriovė.

Kitoje Alvito ežero pusėje yra Alvito dvaras. Dvaro pastatų Vilkaviškio savivaldybė per beveik du dešimtmečius nesugebėjo sugrąžinti savininko vaikiaičiui.

Kodėl be didesnių problemų buvo nutrintas nuo žemės paviršiaus sovietinių statybų kompleksas K. Bradūno tėviškėje ir kodėl priešnamasi Alvito dvaro pastatų sugrąžinimui teisėtam savininkui, skatinamas jų niokojimas. Pastatai be teisėto savininko griūva greičiau, pakanka tik pažvelgti į baigiantį įgriūti buvusios paukštidės stoga.

Vilkaviškio rajono savivaldybės administracija dėl savavališkų statybų likvidavimo prie Alvito dvaro karvidžių turėtų paskelbti tokį patį konkursą kaip statiniui poeto K. Bradūno tėviškėje nugriauti.

Vilkaviškio rajono savivaldybės administracija atsisako įamžinti signataro Donato Malinausko atminimą Alvito dvare

Buvęs Vilkaviškio mero pavaduotojas, socialdemokratas Algimantas Greimas 2002 metų kovo 22 dienos rašte Nr. 010-01-10/469 informavo, kad „Vilkaviškio rajono savivaldybės administracija negali Alvito kaime konkrečiai nurodyti pastato, kuriame 1937–1941 m. gyveno Lietuvos nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas, kadangi neturi dokumentų, patvirtinančių šį D. Malinausko gyvenimo faktą“²⁷. Algimantas Greimas dvidešimt devynerius metus dirbo „Žemūktechnikos“ susivienijime, įsikūrusiame buvusio Alvito dvaro karvidžių pastate ir iki šiol nesužinojo, kieno turtu tiek metų naudojosi. O ką jau kalbėti apie sovietmečio savavališkas statybas.

Iki 1995 metų senojo Alvito dvaro žemėje savavališkų priestatų pridėjo kaip grybų po lietaus. Prie Alvito dvaro karvidės atsirado net penki savavališki priestatai. 1995 metai – laikas, kai be žemės nuosavybės savavališkų statybų neužregistruosi. Gal kitur tai ir būtų kliūtis, tačiau tik ne V. Kapsuko tėvonijoje.

Neturi Vilkaviškio savivaldybė dokumento, kur 1918 metų Lietuvos nepriklausomybės akto signataras Donatas Malinauskas gyveno, todėl ir negali prie Alvito dvaro centrinio pastato atminimo lentos pakabinti.

Vilkaviškio meras 1995 metais neturėjo priestatų prie senosios Alvito dvaro karvidės pirminių statybos dokumentų, tačiau leido AB „Alvito žemdirbys“ išimties tvarka registruoti nelegalias statybas be žemės nuosavybės dokumentų.

Kaip vadinsime Alvito dvarą: Alvito dvaru ar AB „Alvito žemdirbys“ teritorija

Kada tiksliai Paširvintys pradėtas vadinti Alvitu, tiksliai žinių nėra, tačiau 1674 metų vizitacijos dokumentuose rašoma – Alvitas. XVIII amžiaus antroje pusėje šalia Alvito kaimo Alytaus ekonomijos valdytojas Antanas Tyzenhauzas įkūrė dvarą. Nuo to laiko iki 1946 metų egzistavo Alvito kaimas ir dvaras. 1945 metų gruodžio 31 dieną „Pergalės“²⁸ laikraštis dar nurodė į rinkiminę apylinkę įeinančius kaimus ir dvarus: Alvito, Maldėnų kaimai, Alvito dvaras, Kiršų, Švitriūnų

kaimai, Unijos dvaras, Žvangučių, Čyžiūnų, Dailučių, Staugaičių, Šeštinių, Versnupių kaimai, Versnupių dvaras, Kaukakalnio, Gražulėnų kaimai. Rinkiminės apylinkės centru nurodomas – Alvito MTS, bet ne dvaras. Tiesa, Vanaginės kaimas, iš kurio buvo ištremtas į Altajų Donatas Malinauskas, jau priskiriamas Paežerių rinkiminei apylinkėi, kurios centras minimas Paežerių dvare. 1946 metais 25 Alvito rinkiminės apylinkės vietovių sąrašuose nėra Alvito dvaro²⁹ ir kitų dvarų o vietoj jo atsirado MTS (Mašinų traktorių stotis).

Alvito dvare okupacinė sovietų valdžia įkūrė Alvito MTS, po to LŽŪTS (Lietuvos žemės ūkio technikos susivienijimą), po to „Agrochemija“, kurią restruktūrizavus, jau nepriklausomoje Lietuvoje atsirado VĮ „Alvito žemdirbys“. Galiausiai, nesumokėjęs nustatyto steigimojo mokesčio, gimė AB „Alvito žemdirbys“, kuri jau devinti metai naudojasi svetima žeme kaip nuosava. Taigi šiandien Šeimenos seniūnijoje turime ne Alvito dvarą o AB „Alvito žemdirbys“ teritoriją“, globojamą Vilkaviškio socialdemokratų ir Marijampolės apskrities viršininko administracijos.

Nėra abejonės, kad Vilkaviškio socialdemokratus erzina Alvito dvaro paminėjimas, jiems arčiau širdies AB „Alvito žemdirbys“ teritorija“. Alvito dvaro žemės savininkai savo atgautoje žemėje jokių teisių neturi, nes Vilkaviškio valdininkai, remiami pačių aukščiausių valdžios struktūrų, surado patį kvailiausią sprendimą kaip ištrinti nuo žemės paviršiaus Alvito dvarą. „AB „Alvito žemdirbys“ teritorija“ kaip antklodė užklojo Alvito dvaro žemes, o pats „Alvito žemdirbys“ tapo visateisiu svetimos žemės šeiminiuku, niekam nemokėdamas jokių mokesčių. Svarbu ne žemės nuosavybė, o kas suteikia mandatą ja naudotis. Tarybų Lietuvos komisarai tokio kvailumo nebuvo pasiekę.

Alvito dvare – Antrojo pasaulinio karo aukų kapavietė

Marijampolės apskrities viršininko administracijos AB „Alvito žemdirbys“ priskirtoje teritorijoje, į kurią negali patekti net žemės savininkas, yra masinė kapavietė, kurioje vietinių gyventojų teigimu, palaidoti rusų ir lenkų karo belaisviai. Vietiniai gyventojai pasakoja, kad sovietmečiu vykdant statybas, statybų teritorijoje mėtėsi karo belaisvių kaulai.

Kad Vytautas Rakauskas, tiek metų dirbęs Alvite, nežinotų apie palaidojimus, mažai tikėtina, vietiniai šneka, kad jis viską gerai žino. Kodėl AB „Alvito žemdirbys“ leidžiama vykdyti nelegalias statybas masinės kapavietės vietoje, lieka paslaptis.

2009 metais liepos 7 dieną teko kreiptis į Rusijos atstovybę Lietuvoje ir prašyti padėti tinkamai pagerbti Antrojo pasaulinio karo aukų atminimą.

Gaila, kad ant Alvito dvaro gyvenamojo pastato iki šios dienos nėra atminimo lentos 1918 metų nepriklausomybės akto signatarui Donatui Malinauskui, o ant išlikusio dvaro ūkinio pastato – atminimo lentos, skirtos ten kalintoms Antrojo pasaulinio karo aukoms.

Įamžinti atminimą, matyt, nėra nei noro, nei pinigų. Tačiau Alvito ežero apsauginėje zonoje bei masinių palaidojimų ir kančių vietoje išduodami leidimai prekiauti trąšomis, pažeidžiant ne tik įstatymą, bet ir elementarų žmogiškumą. Masinė kapavietė – tikrai ne vieta prekybai trąšomis ir medžio apdirbimo įmonės medienos sandėliai.

Spėjama, kad prie šių pastatų yra Antrojo pasaulinio karo karių kapavietė

Pabaiga

20 Gustainis V. Be kaltės. Vilnius. 1989.P. 65.

21 Švindra. Kaip lietuviai išgelbėjo Kolontaj gyvybę. Sensacingi atsiminimai iš vieno tolimo pavasario. Sekmadienis. 1934 04 01 Nr.13.

22 B.Linkevičius. Salomėjos Neries tėviškėje.1949 05 30 Nr.42.

23 Abraitis S. Daugiau atidumo darbe. Pergalė 1946 06 21 Nr.25.

24 Abraitis S. Iš Alvito MTS gyvenimo. Pergalė 1946 11 29. Nr.53.

25 Žiūrys J. Susirinkime pas Alvito MTS mechanizatorius. Pergalė. 1950 03 30 Nr.27.

26 Žiūrys J. Susirinkime pas Alvito MTS mechanizatorius. Pergalė. 1950 03 30 Nr.27.

27 Algimanto Greimo pasirašytas raštas 2002 03 22 Nr. 010-01-10/469. Viktoro Jenciaus – Butauto asmeninis archyvas.

28 Pergalė. 1945 12 31 Nr.18.

29 Pergalė. 1946 12 25 Nr. 59.

Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai

Nausėdų kaimas

Dr. Martynas PURVINAS, Kaunas

Danos Buinckaitės nuotr.

Marija ir Martynas Purvinai

Nuo Šilutės ar Pagėgių važiuojant Jurbarko link, už Jūros upės plentas įneria į didelių miškų plotą. Ten tik kai kur šmėkšteli laukymės, tolumoje vos įžiūrimos sodybos ar senų pastatų stogai. Tas šiandien menkai tegyvenamas plotas prieš kelis šimtmečius buvo Mažosios Lietuvos „plėšiniai“. Ten dalintuose valstybinių miškų plotuose kūrėsi gausūs naujakuriai, savo kaimams palikdami pirmųjų gyventojų – „nausėdų“, „naujokų“ ir panašius vardus.

Kelis apgyvendinimo vėjus patyrusioje Mažojoje Lietuvoje tokie kaimų vardai buvo labai dažni. Minėdamas vien reikšmingesnes gyvenvietes, „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ III tome aš aprašiau penkis Naujienos kaimus, aštuonis Naujininkus, Naujosios bažnytkaimį, tris Naujokų kaimus ir vienuolika Nausėdų, tris Nausėdžius, dar Nausėdėlius ir Nausėdiją. Visi tie vietovardžiai liudijo apie naujus dalykus tose vietovėse – įkurtus bei palikuonims paliktus kaimus, išplėstus dirvonus, nusausintas šlapynes. Tų lietuviškų vietovardžių gausa rodo, kad tarp anuometinių naujakurių – nausėdų krašte vyravo lietuvininkai bei kiti baltai, ilgam palikę savo pėdsakus.

Nuo XV a. įsisavinant ir apgyvendinant Mažosios Lietuvos šiaurytinį pakraštį, Jūros upės žemupyje ilgam buvo išlikęs savotiška riba tarp gausiau gyventų plotų dešiniajame krante ir kitame krante plytėjusių didžiųjų Jūravos – Viešvilės – Smalininkų girių. Tame miškų plote tebuvo iškirstos tik atskiros laukymės, kur buvo įsikūrusios negausios ir dažniau nedidelės gyvenvietės.

Iki XVIII a. pabaigos to didžiųjų girių ploto neišdrįso perkirsti nei vienas žymesnis keliukas. Net ir svarbusis tarptautinis vieškelis Karaliaučius – Tilžė – Ragainė – Viešvilė – Jurbarkas – Kaunas ilgai ėjo Nemuno slėnio pakraščiu – lengviau pravažiuojama vieta.

Istoriniai šaltiniai rodo ir girios pakraščiuose buvusias Nausėdų gyvenvietes, kurias supo miškų plotai. Ten įsikūrę naujakuriai iškirdavo jiems priskirtą girios plotą, įrengdavo dirbamus laukus bei ganyklas. Tokie naujakuriai dažnai turėdavo įvairių privilegijų, skirtų naujų plotų įsisavintojams.

1785 m. Nausėdais vadintos kelios gretimos nedidelės gyvenvietės, kurios priklausė Šereitlaukio (Šereiklaukio) valsčiui ir Viešvilės parapijai. Tada buvo užfiksuotas karališkųjų

valstiečių kaimas Nausėdai, paveldimajai teise žemę valdžiusių ūkininkų kaimas Nausėdai (Kerkauviškiai) ir Nausėdų kulmiškasis dvarelis. Visuose juose buvo po 4 ugniakurus (sodybas). Tos gyvenvietės buvo išsimėčiusios trikampyje tarp Jūros upės žemupio ir Nemuno dešiniojo kranto. Jas jungė gausūs keliukai, ėję per miškus.

1817 m. visos Nausėdų gyvenvietės buvo apibūdintos urmu – kaip mišrus kaimas su 12 ugniakurų bei 79 gyventojais. Įdomu, kad per tris dešimtmečius Nausėdai daugiau nesiplėtė – ten tebebuvo tiek pat sodybų kaip ir XVIII a. pabaigoje. Baudžiaivos panaikinimas Prūsijoje (pradėtas 1807 m.) dar tik ėmė įsibėgėti, jo teikti privalumai atsiskleidė tik vėliau.

XIX a. viduryje naujakurių gyvenvietės jau buvo suklestėjusios, tada Nausėdais vadintos net keturios gretimos gyvenvietės – kaimai bei dvareliai.

Nausėdų avininkystės ūkis tada valdė 3376 margus žemės (per 840 ha). Ten gyveno 34 žmonės. Iš viso laikyti 44 arkliai, 136 galvijai, 115 avių, 44 kiaulės. Ten gyveno kulmiškių bei laisvųjų paveldėtojų teises turėję kaimiečiai.

Paveldimajai teise žemę valdžiusių ūkininkų kaimas tada valdė tik 314 margų žemės (apie 80 ha), nors ten gyveno net 74 žmonės. Iš viso laikyti 7 arkliai, 17 galvijų, 18 avių, 12 kiaulių. Ten gyveno kulmiškių, laisvųjų paveldėtojų ir laisvųjų šatulininkų teises turėję kaimiečiai. Kai kurie mažžemiai valstiečiai dar užsiėmė ir amatais.

Valstietiškę Nausėdų kaimas tada valdė 565 margus (apie 140 ha žemės), ten gyveno 46 žmonės. Iš viso laikyti 23 arkliai, 33 galvijai, 27 avys ir 14 kiaulių. Kaime gyveno laisvųjų šatulininkų teises turėję kaimiečiai.

Kulmiškaisiais Nausėdais tada vadintas kulmiškasis (turėjęs Kulmo teises) dvarelis, valdęs 1001 margą žemės (apie 250 ha). Ten gyveno 41 žmogus. Iš viso laikyta 29 arkliai, 44 galvijai bei 18 kiaulių.

Vaikai iš visų šių gyvenviečių lankydamo Vėžininkų kaimo mokyklą, kuriai kaimiečiai turėdavo surinkti pinigų bei kitų gėrybių.

Įdomu, kad vos per pusę amžiaus Nausėdų gyventojų skaičius labai išaugo (nuo 79 iki 195 – t. y. net 2,5 karto). Tai rodo, kad gyvenimas ten tuomet buvo pakankamai patrauklus, kad visi kaimiečiai turėjo pragyvenimo šaltinius (gal mažžemiai talkino miškininkams ar uždarbiavo dvaruose ir kitur).

Nausėdų gyventojų skaičius sparčiai augo ir toliau. Antai, 1871 m. visose keturiose gyvenvietėse jau buvo priskaičiuoti 355 žmonės (vos per keliolika metų jų pagausėjė net 1,8 karto). Tada avininkystės ūkį gyveno net 182 žmonės, ten stovėjo 13 sodybų su 29 butais. Paveldimos žemės savininkų gyvenvietėje priskaičiuoti 95 gyventojai, ten stovėjo 8 sodybos su 14 butų. Valstietiškoje gyvenvietėje buvo 6 sodybos su 40 gyventojų. Kulmiškių gyvenvietėje buvo 2 sodybos su 8 butais ir 38 gyventojais. Tad nors „valstiečių“ ir „kulmiškių“ net kiek sumažėjo, tačiau ypatingai išaugo avininkystės ūkis (jo gyventojų per keliolika metų padaugėjo net 5 kartus).

Matyt, tai buvo susiję su didžiuoju avininkystės bumu Rytprūsioje – tada propaguotas avių auginimas, jų vilna buvo pelningas produktas. Šiose apylinkėse tada būta net tūkstantinių avių bandų.

Deja, vėliau pasaulinė ūkio konjunktūra nebebuvo palanki – konkurencinėje kovoje nugalėjo geresnės kokybės vilna iš Anglijos bei Australijos. Ne itin saulėtoje bei šiltoje Mažojoje Lietuvoje kotos vilnos nepavykdavo užaugin-

ti. Todėl didžiosios avių bandos vėl sumenko, krašte teko užsiimti kitkuo. Tačiau ir visokių sunkmečių laikais naujakurių gyvenvietės ir toliau gyvavo, net kiek paaugdamos.

Antai, 1905 m. visose keturiose gyvenvietėse dar priskaičiuoti 325 žmonės. Avininkystės ūkio gyventojų skaičius buvo net kiek padidėjęs iki 194, ten stovėjo 17 sodybų su 35 butais; iš viso tada valdyta 798 ha žemės. „Paveldėtojų“ gerokai sumažėjo: tada priskaičiuoti tik 55 gyventojai, ten stovėjo 9 sodybos su 11 butų; valdyta 119 ha žemės. „Valstiečiai“ taip pat sumenko: liko 4 sodybos su 32 gyventojais; valdyta 148 ha žemės. „Kulmiškiai“ laikėsi geriau: 2 sodybose su 10 butų gyveno 44 žmonės; valdyta 144 ha žemės.

Šias apylinkes (kaip ir visą Mažąją Lietuvą) gerokai supurtė Pirmasis pasaulinis karas: Rusijos kariuomenės įsiveržimas, neilgalaiškė okupacija su turto grobimu bei niokojimais, vėlesni mūšiai. Dar prisidėjo pokarinė ūkinė suirutė, didieji politiniai pokyčiai.

1925 m. naujakurių gyvenvietėse tebuvo 258 gyventojai – klestėjimo laikai jau buvo pasibaigę. Tada visos tos gyvenvietės priklausė naujai Pagėgių apskrįčiai, Vėžininkų valsčiui ir Žukų parapijai. Kraštą valdžiusi Lietuvos Respublikos administracija sumanė vietinę reformą, gal nebenorint painiotis tarp keturių gretimų gyvenviečių su vienodais vardais. Kiekvieni iš Nausėdų gavo po atskirą lietuvišką vardą, kartais klaidinantį besidominčius praeitimi.

1925 m. valstietiškasis kaimas vadintas Nausėdėliais, ten gyveno 33 žmonės. Avininkystės ūkis vadintas Pagiriu, ten gyveno 160 žmonių, kuriems buvo likęs 771 ha žemės. Kulmiškių gyvenvietė vadinta Stigliškais, ten gyveno 17 žmonių (daug mažiau nei prieškarį). „Paveldėtojų“ kaimas vadintas Bališkiais, ten buvo likę 48 žmonės. Panašiai būta ir vėliau – iki pat lemtingojo 1944 m. rudens.

XX a. pradžioje Nausėdų gyvenvietės kiek skyrėsi savo sodybomis, pastatų pobūdžiu ir pan. Jos buvo išsimėčiusios nemažame plote tarp XIX a. nutiesto plento Smalininkai – Mikytai šiaurėje, Nemuno pietuose ir Jūros upės vakaruose.

To ploto šiaurvakariniame pakraštyje stovėjo nedidelės grupelės „paveldėtojų“ (Bališkių) sodybų. Ten vyravo nedidelės bei vidutinės sodybos, kurias supo nedideli laukai bei pievų plotai, maži miškeliai. Bališkių šiauriniame pakraštyje, prie senesnio vieškelio stovėjo užiegos namų sodyba.

Ryčiau gan glaudžia grupė stovėjo kelios Nausėdėlių sodybos, tarp kurių buvo trys stambesnės sodybos su dideliais pastatais.

Įdomu, kad visose Nausėdų gyvenvietėse sodybos bei pastatai jose buvo išdėstytos laisvai, net padrikai. Tai rodo, kad nuo senų laikų naujakuriai šiuose plotuose kurdavosi savo nuožiūra, negaudami jokių planavimo bei statybos direktyvų. Tai vėl paliudija, kad nuo seno čia gyveno vietos baltai, įpratę gyventi gan laisvai ir nevaržomai. Tuo jų sodybos bei gyvenvietės labai skyrėsi nuo atvykusiųjų iš Vakarų kolonistų gyvenviečių, formuotų pagal sudarytus planus, ten taisyklingai dėstant sodybas bei pastatus jose. Tad Nausėdų kaimai ilgai buvo išlikę kaip baltiškosios liaudiškosios architektūros pavyzdžiai, atspindėję jų gyventojų norus bei poreikius.

Šalia vieškelio Mociškiai – Vėžininkai ir Jūros upės slėnio stovėjo kulmiškių gyvenvietė (vėlesni Stigliškiai). Ten buvo stambesnė palivarko sodyba bei gretimos mažesnės darbininkų sodybėlės. Piečiau gyvenvietės plytėjo miško ruožas – senovinės girios liekana.

I pietryčius nuo tų trijų naujakurių gyvenviečių, girios pietiniame pakraštyje, šalia kelio į Sokaičių kaimą bei panemunių stovėjo avininkystės ūkio (Pagirio) sodybos. Ten būta stambių bei mažesnių sodybų, daugiabučių namų darbininkams. Įlomėje ryčiau sodybų plytėjo didelis pievų bei ganyklų plotas, kitose pusėse plytėjo dirbami laukai.

Anuometinį gan laisvą naujakurių gyvenimą atspindėjo ir gyvenviečių aplinka – ją raižė

įvairiomis kryptimis ėję laukai, pievų bei miškų keliukai. Net sausinimo grioviai drėgnesnėse vietose būdavo kasami gan chaotiškai – kaip būdavo patogiau atskiriems savininkams.

Ta ilgaamžė laisvė baigėsi 1944 m. rudenį – užgriuvo prievartinė evakuacija už Nemuno ir dar tolyn, įžengus sovietinei kariuomenei bei jos talkininkams prasidėjo krašto plėtimas bei niokojimas. Daugelis sodybų bei senų pastatų buvo visai sunaikinta, kitur įsikūrę pokariniai ateiviai. Buvo nusiaubtos ir kaimų kapinaitės, išgrobstyti antkapiniai paminklai, kasinėti mirusiųjų palaikai. Dar išlikę senieji vaizdingi pastatai vėliau lopyti, kartais nevykusiai perdirbinėti.

Sovietinė valdžia vėl ėmėsi kaitalioti gyvenviečių pavadinimus. Taip buvęs avininkystės ūkis (prieškarinis Pagirys) vėl buvo pavadintas Nausėdais, o trijų kitų gyvenviečių liekanos – urmu tiesiog Stygliškiais. Taip senasis vardas išliko vienoje senų laikų gyvenvietėje. Deja, praščiau buvo su senaisiais pastatais bei sodybomis. Nauji sunkumai po 1990 m. nepadėjo senų pastatų likimui – buvo nugriauti dar sovietmečiu stovėję vaizdingi seni trobesiai, nuošalūs plotai nebetraukė šiandieninio verslo (išskyrus kontrabandinių cigarečių bei kitko plukdymus per Nemuną iš gretimimo Karaliaučiaus krašto).

Dabar piečiau asfaltuoto plento Mikytai – Jurbarkas, už vaizdingos girios tebestovi Nausėdų (Pagirio) liekanos.

Tebėra senasis vieškelis link Nemuno, pagal seną paprotį apsodintas beržais ir kitais medžiais, vingiais apsakantis drėgnas įlomis, nuo plento atvedantis į Nausėdų kaimavietę.

Tenykštėse didžiosiose sodybose pokariu buvo įrengtos vietos ūkio fermos, panaudojant ten stovėjusius didžiuosius raudonplyčius tvartus bei daržines. Deja, likvidavus sovietmečio ūkį, pulta draskyti jo palikimą. Spėriai buvo nugriauti išpūdingi mūriniai pastatai, kiti įrenginiai, vaikantis tik vienadienės naudos, parceliuojant statybines medžiagas ir metalo laužą. Tad 2008 metais Nausėdų kaimavietėje tebuvo likę tik penkių senų sodybų fragmentai.

Šiaurvakarinėje sodyboje (buvusiame stambiame komplekse) išliko tik didysis mūrinis tinkuotas gyvenamasis namas. Gan archaiškos išvaizdos pastatas (tokie Mažojoje Lietuvoje buvo statomi XVIII-XIX a.) dar išlaikė savo egzotiškus bruožus. Tai įdomi buvusios didžiosios sodybos liekana.

Šiaurytinėje sodyboje ilgai buvo išlikęs išpūdingas senų pastatų kompleksas – aplink erdvų stačiakampį išrikuoti keli dideli pastatai. Deja, ne per seniai buvo nugriautas vaizdingasis raudonplytis tvartas – buvusio klestėjusio vietos ūkio išpūdinga liekana. Dar išliko antrasis raudonplytis tvartas, nykstanti medinė daržinė, perdirbinėjamas didelis mūrinis tinkuotas gyvenamasis namas su gretimais raudonplyčiais tvarteliais (deja, ir to šiaurinis galas buvo nugriautas). Vos prieš keliolika metų ta išpūdinga sodyba priminė Mažosios Lietuvos gyvulininkystės klestėjimo laikus, kai apylinkėse ganėsi didžiulės avių bei karvių bandos.

Pakelėje, keliaujant link Nemuno pakrančių dar galima pamatyti įdomių raudonplyčių pastatų ar jų fragmentų. Ten tebestovi išpūdingo ūkinio pastato, sumūryto iš skaldytų akmenų ir papuošto raudonų plytų tarpais, liekana. Ji primena senus laikus, kai tarp miškų stovėjo dailūs ir dideli raudonplyčiai statiniai.

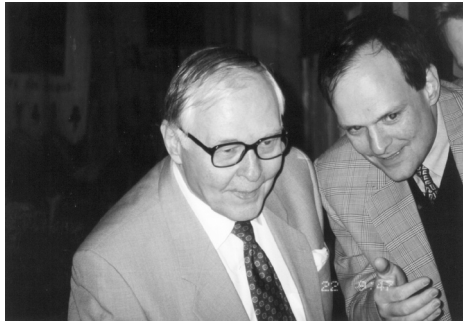
Paguodžia tai, kad nuošalioje vietovėje dar nepajėgta ir nesusipėta įbrukti kokių gremėdiškų naujadarų. Senojo kaimo liekanos vis dar lieka įdomiu objektu senovės mylėtojams.

2008 m. aš Kultūros paveldo departamentui rašiau, kad Nausėdų kaimas turėtų būti laikomas vietinio lygmens kultūros paveldo objektu, kaip XVII a. ar dar senesnis naujakurių kaimas, įkurtas didžiosios girios laukymėje ir fiksuojantis senosios apgyvendinimo sistemos ypatybes. Šis kaimas įdomus ir vertingas kaip senųjų naujakurių kaimų dar išlikęs pėdsakas, atspindintis savito gyvenimo Mažojoje Lietuvoje dar vienus bruožus.

*Didžioji šiaurytinė sodyba**Didžiosios šiaurvakarinės sodybos likęs senasis mūrinis gyvenamasis namas**Iš skeltų akmenų sumūrytas ir raudonomis plytomis dailintas senasis tvartas*

Lietuvos kunigaikščių istorija

Mykolo Giedraičio dovana

Genovaitė GUSTAITĖ, Vilnius

Kng. Mykolas Giedraitis su sūnumi Mykolu Giedraičiuose 1998 m. rugpjūčio 22 d.

Kng. Mykolas Giedraitis svečiuose pas Jučus Ireną ir Mečislovą Vilniuje. 1998 m. rugsėjis

Tokiu antspaudėliu pažymėta 1000 knygų, Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekai padovanotų Mykolo Giedraičio (kunigaikščių Giedraičių ainio) ir jo žmonos Rosemary, jau 30 metų gyvenančių Oksforde.

Tyrinėjantis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos klausimus, M. Giedraitis norėjo per dešimtmečius sukauptą savo biblioteką palikti protėvių žemei Lietuvai. Pasirinkti, kam ją atiduoti, padėjo hab. dr. Aldona Prašmantaitė, jau seniai besigilinti į šimtmetinę Giedraičių giminės istoriją. Jos patarimas ir nulėmė naują bibliotekos adresą. (Ateityje M. Giedraitis Akademijos bibliotekai ketina perduoti taip pat šeimos archyvą.)

Dovanotų leidinių paroda buvo atidaryta 2009 m. rugsėjo 16 d. Iškilmingoje aplinkoje (jā puošė didelis M. Giedraičio portretas, 2002-aisiais nutapytas latvės Jolantos Danenbergs, gyvenančios Paryžiuje) nuskambėjo maestro A. Krevnevičiaus atliekami J. Naujalio „Svajonė“, M. K. Oginskio „Atsisveikinimas su tėvyne“, ne vienas laikė rankose gėles. Atidarymą pagerbė ambasadoriai – Jungtinės Karalystės Simon Butt, Lenkijos – Januš Skolimovski (Janusz Skolimowski), giminės ir šeimos nariai (iš Kauno – A. R. Drupienė, iš Londono – M. ir R. Giedraičių žentas, žmona Rosemary, šeimos draugas, is-

torikas H. Zavadski. (Tik visai abejinga įvykiui pasirodė mūsų žiniasklaida – nei televizijų, nei radijo nesimatė, nors visiems buvo pranešta.)

Bibliotekos direktorius dr. J. Marcinkevičius, kreipdamasis pirmiausia į žmoną, giminės, artimuosius, apgailestavo, kad atidaryme nedalyvauja „ne tik mūsų bibliotekos bet ir kitų Lietuvos kultūros institucijų mecenatas ponas Mykolas Giedraitis“. (Už paramą Lietuvai M. Giedraitis yra apdovanotas DLK Gedimino 4-ojo laipsnio ordinu.) Pabrėžė, koks stiprus genealoginis ir emocinis ryšys jį tebesieja su Lietuva, pateikė biografinių duomenų.

Mykolas Giedraitis gimė 1929 m. Lobzove, prie Derečino (dabar Baltarusija). Tėvas – teisininkas, Lenkijos senatorius, motina – Ana Šostakovska. Laimingas gyvenimas baigėsi 1939-aisiais: tėvas sovietinio saugumo organų suimtas ir po dvejų metų (1941) Červenėje (tokioje mums žinomoje...) sušaudytas. Motina su vaikais išvežta į Sibirą, iš kur 1942-aisiais su gen. V. Anderseno armija išvyko į Iraną, o iš ten (1946) – į D. Britaniją. Čia, Londono universitete, studijavo aeronautiką ir taikomąją matematiką, gavo aviacijos inžinieriaus diplomą. Londone sukūrė šeimą: vedė Rosemary Virginiją Aną Cumpton, su kuria išaugino sūnų ir tris dukras. 1979-aisiais persikėlė į Oksfordą, tapo universiteto Orielo koledžo nariu. Tuomet ir atsidedo istorijos studijoms, gilindamasis ypač į LDK istoriją. (Jo mokslinių straipsnių yra paskelbusi Anglijos, Lenkijos ir Lietuvos mokslinė spauda.)

Baigdamas kalbą, direktorius pasidžiaugė, kad dovana praturtins biblioteką, kad knygų viršelį puošiantis M. Giedraičio ekslibrisas skaitytojams primins garsios Lietuvos giminės palikuonį, ir visų darbuotojų vardu nuoširdžiai padėkojo jam, jo žmonai bei tiems, kurie padėjo įgyvendinti sumanymą: prof. A. Prašmantaitė, bibliotekos darbuotojai A. Venclovienei, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai.

Po direktoriaus žodžio pažinties su M. Giedraičiu išspūdžiais pasidalijo istorikas prof. M. Jučas. Kaip išsireiškė, „nedrąsu prisipažinti, kad mus net draugystė jungia“. (Pamini, jog dukterė Aurelija per stažuotę gyveno M. ir R. Giedraičių namuose Oksforde, o „būdamas Vilniuje, M. Giedraitis gyveno pas mane Stiklių gatvėje“.)

Apie savo pažintį pasakojo ir matematikas prof. J. P. Banyš. Jis prisiminė, kaip dirbdamas Vilniaus Pedagoginiame institute, pirmą sykį atvykusiems (1989-aisiais, po to – 1990-aisiais) į Lietuvą M. Giedraičiui, jo artimiesiems, padėjo pamatyti kunigaikščių Giedraičių tevonią – Giedraičius, Videniškes, jų apylinkes, o Žemaitijoje – Kražius, Alsėdžius, Varnius, Palangą, grįžtant – panemunes. (O, kiek meilės Lietuvai, mūsų kraštui, žmonėms toji kelionė atskleidė!)

Pabaigoje kalbėjusi žmona R. Giedroyc pasakė: „Su dideliu malonumu atvykau ir esu čia savo vyro Michal-Mykolo pavedimu. Jis jau nebegali keliauti ir todėl prašo atleisti, kad negali dalyvauti parodos atidarymo iškilmėse“. Pristačiusi šeimos narius (žentą), bičiulį istoriką, padėkojo už nuoširdų ir malonų pakvietimą atvykti. „Mokslų Akademijos biblioteka iš tikrųjų yra tokia puiki ir išskirtinė, kaip mes ir tikėjomės,

išklausę pasakojimų“. Atkreipė dėmesį į dovanotų (kaupytų daugiau nei 60 metų) knygų vertę ir dėl pastabų parašėse. Baigė tokiais žodžiais: „Kaip Mykolo žmona ir bendramintė žinau, kaip jis mylėjo šią biblioteką ir praleido [joje] daug laimingų valandų [...]“. Jos dovanojimas „Tai yra jo meilės įrodymas savo tėvynei Lietuvai ir jūs ją matote čia, įgavusią naujus namus“.

Po oficialiosios dalies nemažas būrys atėjusiųjų įniko žiūrėti, kas dovanota, ieškoti savo srities idomųjų, nežinomų dalykų. (Pagal kalbas iš 1000 leidinių daugiausia anglų kalba (maždaug 500), lenkų (daugiau nei 400), o lietuvių, rusų kalbomis – vienodai (po 50); pagal pavadinimus biblioteka turėjo tik 170.)

Kaip minėta, kiekvieną dovanotą knygą puošia, skiria antroje viršelio pusėje ikljuotas ekslibrisas, kuriame pavaizduotas kunigaikščių Giedraičių herbas su heraldinėmis figūromis (kentauru ir rože), o tituliniam – antspaudėlis su minėtu įrašu: „Mykolo Giedraičio dovana“. (Kiek tam lipdymui, antspaudėlio dėliojimui idėta darbo! Jį nuveikė bibliotekos darbuotoja Ana Vencloviene, jos kambario bičiulės – Lidija Leonova, Sigita Malukienė; knygų atgabenimu rūpinosi Lietuvos ambasados Londone vyresnysis specialistas Ričardas Rickus – nereikėjo kreiptis į firmas, mokėti.)

Knygos išdėstytos lentynose temomis. Daugiausia jų skirtų istorijai – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (čia ir kunigaikščių Giedraičių istorija, jų inasas į Katalikų Bažnyčios istoriją); Europos krikščionybės istorijai; Napoleonui (pavyzdžiui, Anglijoje 1977 m. išleistas didžiojo korsikiečio testamentas faksimilinis tekstas arba knygos apie jo moteris: imperatorienę Žozefiną, mylimąją Pauliną); XX amžiui (čia ir lenkų kalba 1986 m. Paryžiuje išleistas Nijolės Sadūnaitės Dienoraštis; viršelyje – didžiulė jos nuotrauka; šalia – taip pat lenkų kalba 1992 m. Varšuvoje išleisti Barbaros Holub surinkti vilniečių prisiminimai apie Vilnių – keli sakiniai iš jų: „Vilnius – vienas gražiausių pasaulyje. Joks miestas Lenkijoje negali būti su juo lyginamas, nebent Krokuva“, „Visa tai, kas mano sieloje gražu, išugdyta Vilniaus“ (J. Pilsudskio prisipažinimas); Antrajam pasauliniam karui (čia knygos, skirtos ir Katynei, gen. Andersui, lenkams Londone, ir V. Landsbergiui – jo autobiografijai anglų kalba); memuarams, korespondencijai (tarp daugelio kitų – ir 1947 m. Londone išėjusi L. Trockio knyga (anglų kalba) – Stalinas); menui, architektūrai; lietuviškiems leidiniams (tarp dovanotų aki traukia Stasio Maziliausko Lietuvos kelias krikščionybėn (1989 m. Čikaga) su spalvota Jurgio Matulaičio nuotrauka, apsupta šūkio „Nugalėk blogi gerumu“ viršelyje; savininkui knyga turėjo būti maloni, nes prieš titulinį idėtas didelis vysk. Merkelio Giedraičio portretas; istorikų darbai – M. Jučo, F. Sliesoriūno (su autorių įrašais). 400 metų Vilniaus universiteto jubiliejui skirtas pirmasis tomas (su rektoriaus J. Kubiliaus parašu), 1998 m. trimis kalbomis (lenkų, lietuvių, rusų) išleisti A. Mickevičiaus Krymo sonetai (padovanoti su tokiu įrašu: „Nepaprastai malonu sutikti šlovingos Giedraičių giminės tradicijų tęsėjus Oksforde ir Londone – sėkmės Jums! Paleckis

Pal. Mykolas Giedraitis (1425-1485) spausdinama iš atvirutės

27.06.98“); V. Ališausko (anglų kalba 2004-aisiais) išleistas šv. Kazimierui skirtas darbas; albumai – Kryžių kalnas, Paknio leidyklos – Lietuva bei daugybė kitų (ir poezijos); bet kokios specialybės mūsų skaitytoją negalėtų nepatrakti lentynos su Jurgio Giedraičio (Ježų Giedroyc – Mykolo Giedraičio giminaičio ir bičiulio) leistuoju garsioju mėnraščiu „Kultūra“ (Kultūra), kurioje leidėjas skelbė: „Pagrindinė mūsų pareiga buvo sakyti žmonėms tiesą“. Laikydamasis jos, sakė: „reikia, nepaisant įvairių asmeninių dramų ir sentimentų, atiduoti lietuviams ir ukrainiečiams jų sostines [Vilnių – Lietuvai, Lvovą – Ukrainai] ir sunormalinti tarpusavio santykius. Visiems mano pažistamiems atrodė, kad tai visiška beprotėybė, kad mane nušluos nuo žemės paviršiaus. [...] Paašikėjo, jog tai netiesa“, paskutinės lentynos skirtos literatūrai (čia daug Ivlyno VO (Evelyn Waugh) knygų, kurias dėl autoriaus kandžios pašaipos taip mėgo abu); žodynams bei žinynams, religijai-teologijai ir Oksfordui, kuriame, kaip minėta, R. ir M. Giedraičiai gyvena jau 30 metų; veikiausiai čia atėjo, sutvirtėjo mintis padovanoti biblioteką Lietuvos MA bibliotekai, todėl tegyvuoja Oksfordas, tegyvuoja jame įsikūrę senųjų Lietuvos kunigaikščių palikuoniai Rosemary ir Mykolas Giedraičiai!

P. S. Beje, Rosemary Giedroyc daugelį metų bendradarbiavo (pasirašinėjo slapyvardžiu Virginija Barton) prestižiniame Kanadoje leidžiamame literatūros žurnale „Chesterton Review“.

Juozas Vercinkevičiaus nuotr.

Muziejus laikraštyje Nr. 41 (93)

F. de Witto žemėlapis „Magni Ducatus Lithuaniae“

Olandų graveris, kartografas ir leidėjas Frederikas de Vitas (Frederik de Wit, Fredericus de Witt, gimęs 1610 ar 1616 m., miręs – 1698) 1648 m. Amsterdamo atidūrė spaustuvę „De Witte Pascaert“. Ilgainiui spaustuvė virto didele leidybine kompanija, kurios darbą tęsė ir Frederikas de Vitas jaunesnysis (1630-1706). Per beveik 60 veiklos metų de Vitų firma išleido eilę atlasų ir keletą šimtų atskirų žemės bei jūrų žemėlapių. Žymiausi iš jų – apie 1660 m. pasirodę išpūdingi pasaulio žemėlapių atlasai „Nova Orbis Tabula in Lucem Edita“, „Nova Totius Orbis Terrarum Tabula“. Maždaug 1670 m. išleisti mažasis ir didysis Belgijos atlasai, o 1675 m. – jūrų atlasas. Taip pat de Vitai išleido Flandrijos miestų planus, 124 žemėlapius ir 27 jūrų žemėlapius ant atskirų lapų. Kai kurie iš jų – net 140 x 190 cm dydžio.

Apie 1670 m. Frederikas de Vitas jaunesnysis pradėjo leisti Abiejų Tautų Respublikos žemėlapi. Jis pasirūpino ir atskiru LDK žemėlapiu, tačiau žemėlapis nėra originalus. Iš tikrųjų apie 1690 m. Amsterdame F. de Vito išleistas LDK žemėlapis tėra kito žymaus olandų kartografo Joano Blau (1596-1673) žemėlapių perdirbiny. Savo ruožtu šis žemėlapis yra 1613 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos išleisto ir 1631 m. Joano tėvo Willemo Janszoono Blau perbraižyto žemėlapių perdirbiny.

J. Blau siekė labiau pritaikyti kunigaikščio M. K. Radvilos 1613 m. žemėlapių formatą atlasams. Apie 1648 m. jis perbraižė

kunigaikščio M. K. Radvilos žemėlapi mažesniu formatu (44x52 cm), apie M 1:2 000 000 masteliu, tik be Dniepro žemupio schemas. Kad atrodytų originaliau, žemėlapi orientavo ne į šiaurę, bet į vakarus. Jeigu įprastuose žemėlapiuose šiaurė yra viršuje, o vakarai – kairėje, tai J. Blau žemėlapyje – viršuje vakarai. Pasukę žemėlapi prieš laikrodžio rodyklę, pamatome akiai įprastą vaizdą, tačiau daugelį užrašų tokiu atveju tenka skaityti iš apačios į viršų, o kai kurie apskritai apsisverčia. Jeigu žemėlapi laikome taip, kad užrašus galėtume skaityti patogiai, tenka sugaišti laiko, norint susiorientuoti kur kas yra. Nepatogu ir tiek, tačiau originalu, to nepaneigsi.

Žemėlapi kartuše apie jo autorių toks pat įrašas, kaip ir 1631 m. leidime: „LDK ir gretimų sričių tikslus atvaizdas išleistas kunigaikščio M. K. Radvilos darbu, rūpesčiu ir lėšomis“. Po to padarytas priedas: „dabartinio nauju pavidalu išleistas J. Blau“. Žemėlapi apatiniame kairiame kampe įrašas „Joannes Blau. Excudebat“ (Joano Blau iškalts). Taigi nei W. J. Blau, nei jo sūnus M.K. Radvilos autorystės nesisavino.

Kadais garsi Blau kartografinė ir leidybinė firma XVII a. antroje pusėje ėmė smukti. Didelį smūgį jai sudavė 1672 m. gaisras, kurio metu sugėdė didelė dalis kartografinės medžiagos. Laimė išliko vario plokštės. Po J. Blau mirties išlikęs firmos turtas atsidūrė aukcionuose. 1674 m. LDK žemėlapi vario plokštę, išraižytą Joano

Blau, įsigijo Frederikas de Vitas, tačiau išleido jį tik apie 1690 m.

Leidamas šį žemėlapi, F. de Vitas padarė nemažai pakeitimų: viršuje pakeistas kartušas ir įrašas; kairėje aukščiau centro dekoratyvinis Blau rėmelis pakeistas dvigubu rėmeliu;

Baltijos jūroje pavaizduotas burlaivis pakeistas vėju rožė; netoli žemėlapi centro buvęs kartušas su Polesės aprašu išskustas ir pakeistas kartografinio turinio elementais. Pastarasis pakeitimas – vienintelis teigiamas de Vito įnašas į LDK žemėlapi. Kiti pakeitimai arba ne

Žemėlapis. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Leidėjas F. de Witto. Amsterdamas, apie 1690 m. Nuotr. V.Neliubino.

esminiai, arba slepiantys tikruosius žemėlapi autorius. Žemėlapi kartuše nebliko M. K. Radvilos ir J. Blau pavardžių, o įrašyta, kad žemėlapis išleistas „per De Witt“ (su Vito pagalba).

Po F. de Vito mirties žemėlapi leidybą perėmė kiti leidėjai M. K. Radvilos taip pat nebeminėjo. Tai ir Pieter Mortier (1661-1711), ir Vincenzo Coronelli (1650-1718) bei kiti.

Trakų istorijos muziejaus kartografijos rinkinyje saugomi 2 Frederiko de Vito Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapiai, vienas iš jų turi rankraštinę atlaso paginacijos žymą „74“. Būtent šis žemėlapis ir pristatomas. Datavimas gali būti tik apytikslis, nes autorius nei ant vieno žemėlapi nėra nurodęs išleidimo datos.

F. de Vito LDK žemėlapi istorija primena lietuvių liaudies mįslę: „pramuši ledą - rasi sidabrą, pramuši sidabrą - rasi auksą“. Šiuo atveju auksas – Lietuvos sūnaus Mikalojaus Kristupo Radvilos darbas.

Trakų istorijos muziejaus direktoriaus pavaduotojas V. Narvidas

Mykolas Giedraitis. *Kraterio pakraštys (Crater's Edge)* atsiminimų rankraštis

Ištrauka iš 5-ojo skyriaus „Nikolajevka“, p. 147–150

Mykolas Giedraitis

Mykolo Giedraičio ekslibrisas

Savo vyro Mykolo Giedraičio vardu pranešimą skaito Rosy Giedroyć. Iš kairės į dešinę – Ben Morris, Rosy Giedroyć, LMAB direktorius dr. Juozas Marcinkevičius

Svečiai parodoje

Masinė balandžio 13-osios deportacija – dar vienas sklandžiai įvykdytas tarptautinio gangsterizmo aktas. Nurodytą dieną net keli šimtai gyvulinių traukinių unisonu ėmė riedėti į rytus, veždami trečdalį milijono senolių, moterų ir vaikų pasitikti savo likimo. Rašydamas šiuos žodžius 2001 m. spalį sunkiai galiu išvengti palyginimų su rugsėjo 11-osios Manhetenu. Tik sovietinis 1940 m. variantas numatė ne tūkstančių, o šimtų tūkstančių nekaltų žmonių sunaikinimą.

Rytų Lenkijos integravimo į Sovietų Sąjungą greitis buvo lygiai toks pat išpūdingas. Jau už 50 kilometrų į rytus nuo Slonimo pamatėme, kad geležinkelio bėgiai pritaikyti prie sovietinės plačios vėžės ir gyvulinis traukinys jau laukia mūsų Baranovičių stotyje. Traukinys buvo visai toks pat, kaip ir tas, kuriuo iki šiol važiuojame, su vieninteliu patobulinimu: grindyse buvo angos gamtiniais reikalams atlikti. Du traukiniai stovėjo greta vienas kito ir žmonės iš kiekvieno vagono tiesiog pervarė per bėgius. Dauguma iš mūsų pešėsi dėl vietų ant vagono grindų, manau, jie tikėjosi, kad susigrūdus, bus šilčiau. Mano motina pasielgė priešingai: ji mums keturiems užėmė viršutinę vietą prie mažyčio langelio. Nors ten buvo šalta, bet oras geresnis ir vietos daugiau. Šalia mūsų įsitaisė trijų žmonių šeima – Naumovičiai. Šeimos galva jau sėdėjo kalėjime, kai jo žmona, švelnioji ponia Nadzia su paaugle dukra Zosia buvo suimtos. Sūnus Vlodekas, geležinkelininkas, buvo išvykęs darbo reikalais, namo grįžo tik dieną prieš, tad nebuvo įtrauktas „į sąrašą“. Bet jis primygtinai norėjo dalytis tuo pačiu likimu, kaip ir jo šeimos moterys – išpūdingas sūnaus ir brolio pareigos jausmo pasireiškimas. Kiti žmonės apačioje, kuriuos aš prisimenu, buvo ponia Bazilevsksa su gitara, labai senas rabinas, kuris pasinėręs į maldą atrodė visiškai abejingas aplinkai, ir žydų berniukas, nepaliaujamai – veltui reikalavęs koge-ge-mogele mit monchkes – plakto kiaušinio trynio su cukrumi.

Mūsų kampelyje man leido užimti „vietą prie lango“, tad galėjau stebėti išorinį pasaulį. Ties maža Neharelajės stotele – senąja siena tarp Lenkijos ir Sovietų Sąjungos – mes įvažiuojame į Proletariato Tėvynę, kuri iš karto padarė man siaubingo neturto išpūdį. Prieškario Lenkijos pasienis, palyginti, atrodė linksmas, tvarkingas, na gal šiek tiek kuklus. Balandžio 15-ąją pasiekėme Minską, Sovietinės Baltarusijos sostinės, centrinę stotį. Priemiesčiai buvo smarkiai apgriauti. Stotyje buvo pilna kitų gyvulinių traukinių su tremtiniais. Kai sargybiniai pašaukė savanorius atnešti vandens, mūsų vagono vardu pasiūliau savo paslaugas. Tai suteikė man galimybę prasimankštinti ir truputį apsižiūrėti. Žinojau, kad mano tėvas kalinamas Minske, tai paklausiau sargybinių, kur kalėjimas. Jie parodė į didžiulę tvirtovę, metančią šešėlį virš stoties. Kažkas paaiškino, kad tai buvusi Sapiegu pilis – Sapiegu iš Derečino. Supratau, kad mes su tėvu akimirksniui priartėjome vienas prie kito vos per kelis šimtus metrų. Jam taip ir nebuvo lemta sužinoti, kad žmona su vaikais pravažiavo taip arti paskutinio jo kalėjimo sienų.

Antrą dienos pusę traukinys vėl išjudėjo į Rytus, vis dar tebevažiuodamas buvusios Lenkijos ir Lietuvos valstybės teritorija. Prilipęs prie savo stebėjimo posto, sugebėjau iššifruoti pavadinimus, taip gerai pažįstamus Senkevičiaus trilogijos skaitytojams. Riedėjome per Borisovą iki Oršos, kur 1514 m. LDK kariuomenė sustabdė Maskvos plėtrą į Vakarus... Balandžio 17-ąją pasiekėme Smolensko miestą. Ši vietovė mums, Lobzovo Giedraičiams, svarbi, nes būtent čia XVII a. buvo

sutvirtinti giminės ryšiai su Polubinskiais. Mums buvo keista, kad traukinys nestojo Smolensko stotyje. Šiandien šios skubos priežastys, žinoma, yra aiškios.

Prieš atvykstant į Smolenską pravažiavome mažą Chatynės stotelę, kuri yra apie šešiolika mylių nuo miesto į vakarus. Iš karto po to tik per 2 kilometrus priartėjome prie Kozogorų miško. Būtent tą dieną, balandžio 17-ąją, 1940 m. šis miškas buvo masinės 420 lenkų karininkų egzekucijos liudininkas. Tos dienos įvykiai toli gražu nebuvo vienkartinis barbariško protruškis. Tarp balandžio 4-osios ir gegužės 12-osios dvidešimt Raudonosios armijos į nelaisvę paimtų lenkų karininkų grupių – iš viso 4143 žmonės – buvo atvežti iš karo belaisvių stovyklos Kozelske, netoli Kalugos, į Kozogorų mišką. Čia kalinius attempė prie bendro kapo duobės pakraščio ir patyręs NKVD karininkas šaudė juos į pakaušį. Pasaulyje šis pasibaisėtinas nusikaltimas šiandien žinomas kaip Chatynės miško žudynės. Panašios žudymo akcijos, pareikalavusios dar dešimties su puse tūkstančių aukų gyvybių, buvo įvykdytos Charkove ir Mednojęs kaimelyje netoli Tverės. Taip buvo sunaikintas lenkų tautos žiedas, taip Sovietų Sąjungos Centro Komitetas ir jo generalinis sekretorius Josifas Džiugašvilis, taip pat žinomas kaip Stalinas, atkeršijo kariuomenei, kuri 1920 m. vasarą sustabdė sovietų agresiją Vakarų Europoje.

Šias detales sužinojau iš knygos Chatynės nusikaltimas („Zbrodnia Katyńska“, London, 1962, trečias leidimas). Knygoje pasakojama, kaip visą 1940 m. balandį Smolensko geležinkelio stotis buvo pilna vagonų su mirčiais pasmerktais lenkų karininkais. Nenuostabu, kad sovietų valdžia nusprendė, kad protingiau būtų neleisti lenkų tremtiniais pamatyti savo akimis tiesioginius šio bjauraus nusikaltimo įrodymus.

Už Smolensko įvažiuojame į istorinės Maskvos žemes. Geografiniai pavadinimai buvo man nebepažįstami, o kaimai už lango visi panašiai apgriuvę, nebenorėjau žiūrėti pro grotuotą langelį. Pastebėjau, kad visi kiti vagone nutilo dar anksčiau už mane. Nervinė energija išseko, išgalėjo gynybinis pasyvumas – gerai išbandyta išgyvenimo formulė. Štai kokiais žodžiais po trejų metų, būdamas keturiolikos, aprašiau tą savo kelionę lenkų emigracinės valdžios institucijų Teherane prašymu: Dvi savaites keliavome krovininiais vagonais (pritaikytais gyvulių ir žmonių transportui – M. G.). Kiekviename vagonė buvo apie 40 žmonių. Stotyse mūsų į lauką neišleisdavo. Per sustojimus mus apsupdavo ginkluota sargyba. Kartais (kelionės metu) mums duodavo vadina-mąją „sriubą“ arba „košę“. Viena sykį per dieną budintieji iš kiekvieno vagono, lydimi ginkluotų sargybinių, atnešdavo vandens. Mūsų vagonė žmonės kentėjo nuo nešvaros, oro stygiaus ir vietos trūkumo. Žmonės sirgo. Medicinos pagalbą sudarydavo jodas ir „valerijonas“ (raminantis vaistas). Kažkas, netekęs vilties, nusižudo (po kito traukinio ratais). Kiti išlieka abejingi. Mel-džiamasi (kolektyviai) – kas rytą ir kas vakarą. Turiu pridurti, kad dalijo ir duoną, tiesa, tik du kartus! Kovoje už išgyvenimą buvo tik tiek, kad bandyta taupyti maistą (duoną ir kumpį), kurį geri Slanimo žmonės balandžio 13-ąją sugebėjo slapta perduoti į vagonus. Tai reikalavo geležinės disciplinos, nes nežinojome, kiek truks kelionė. Bet greitai paaiškėjo, kad mūsų padėtis gal kiek ir geresnė, negu žmonių, gyvenančių tose vietovėse. Kai kuriose stotyse badaujantys vaikai ir moterys prasiverždavo prie vagonų ir maldaudavo mūsų

sušelpiti juos maistu. Jaučiuosi priverstas oficialiai pažymėti, kad nemažai mūsų, tarp jų ir mano motina, rado širdyse pasiryžimo pasidalinti su nelaimingaisiais savo „geležiniais Slanimo racionais“.

Balandžio 22-ąją, ar panašiai, mes persikėlėme per galingą Volgą netoli Kuibyševo (dabar vėl Samara). Šis įvykis vėl pažadino manyje susidomėjimą išoriniu pasauliu. Netrukus atsiradome baškirų žemėje, ir mano dėmesį patraukė egzotiškai skambantis Ufos, Baškirijos pagrindinio miesto, pavadinimas. Mūsų „transporto vienetą“ laikėsi nuošaliau nuo Maskvos, ir šiandien, naudodamasis sovietų geležinkelio (apie 1940 m.) tinklo žemėlapiu, galiu pabandyti atkurti mūsų kelią tarp Smolensko ir Ufos. Esu gana tvirtai įsitikinęs, kad mes turėjome pravažiuoti per Viazmą, Kalugą, Tulą ir Penzą. Mūsų kelionės nuobodulį tik retkarčiais trumpam prablaškėdavo susitikimai su kitais traukiniais, vežančiais tremtinius iš Lenkijos. Kai mūsų traukiniai stovėdavo greta atsarginiuose keliuose, mažai tegalėdavome vieni kitiems papasakoti naujienų. Bet vis tiek galėjome nors apsiukeisti informacija apie mūsų suėmimo ir išvykimo į Sibirą punktus. Po kelių tokių susitikimų pradėjome įsivaizduoti didžiulę operacijos, kurios aukomis mes tapome, mastą ir suprasti, kiek daug buvo iškeldinta žmonių. Iš šių susitikimų spontaniškai gimė solidarumas tarp visų, jėga pervarytų per Rytų Europos lygumas neaiškaus likimo link.

Tačiau toks draugiškas bendravimas per langų grotas baigėsi dėl įvykio, kurio pasekmės buvo ir tragiškos, ir kartu gal kiek tragikomiškos. Dramatis persona buvo – taip, jūs atspėjote – mūsų putlioji gitaristė. Ji, nesupratusi, kad geriamojo vandens kibirai, skirti kitam traukiniui, pastatyti (labai neprotingai, turiu pasakyti) tiesiai po mūsų „tualetu“ angą, užsimanė pasinaudoti minėtais patogumais. Ir ką gi, nesant plovimo ir dezinfekavimo priemonių, šalia stovintis traukinys neteko savo brangiųjų ir neįkainojamųjų vandens atsargų. Jiems tai buvo siaubingas smūgis. Veltui vargšė gitaristė atsiprašinėjo. Kitas traukinys, šnekant perkeltine reikšme, atsuko mums nugarą, ir daugiau mes gandaiš besidedalijome...

Po Ufos prasidėjo ilgas kopimas Uralo link. Niekada anksčiau nematęs tikrų kalnų, vėl, nepaisydamas šalto rytų vėjo, grįžau prie savo stebėjimo posto prie lango. Žinoma, Uralas negali susilyginti su snieguotomis Altajaus ar Elbruso

Eksponuojami leidiniai

kalnų virtinėmis, kurios šmėkstelėjo kiek vėliau. Bet man užtat padarė išpūdį žinios, gautos iš vieno mūsų šio tremtinio, kad mes, pasirodo, perkertame vieną didžiausių pasaulio aukso ir platinos šaltinių, net neminint tokių trivialių produktų, kaip geležies rūda ir nafta. Čeliabinskas, mūsų kitas sustojimas, buvo niūrus industrinis miestas, uoliai „pridedantis“ šių fantastiškų žemės resursų „vertę“ proletariato labui. Po Čeliabinsko ėmėme leisti Vakarų Sibiro lygumos link, balandžio 25-ąją (ar 26-ąją?) įvažiuodami į mūsų pirmą stambų Centrinės Azijos miestą. Ėmiausi jo pavadinimo – Kurgan – iššifravimo, paskui paskelbiau jį motinai. Tai ją paveikė tiesiog kaip elektrošokas. Ji tarė: „Kaip tik čia buvo ištremtas mano tėvas, o motina pas jį atvažiavo...“

Balandžio 27-ąją pasiekėme mažą Petuchovo stotelę, apie 200 kilometrų už Kurgano ir 3000 kilometrų į rytus nuo Slanimo. Čia mums liepė išlipti iš traukinio ir įsitaisyti ant žemės šalia bėgių. Pagaliau atvykome. Mūsų vagonui pasisekė. Kelionės metu nebuvo mirčių. Kitur, žinojau, jų buvo daug. Tokiais atvejais sovietų laidotuvių apėigos buvo paprastos. Du sargybiniai nustumdavo į šalį šeimą ir, pageidautina, traukiniui važiuojant, išmesdavo kūną iš vagono. Vaikui užtekdavo ir vieno sargybinio. Tie, kurie pasiekė Petuchovą gyvi, gulėjome, susigrūdę, kad būtų šilčiau, po žvaigždėtų Sibiro dangumi. Ankstyvą rytą miegančių žmonių kūnus padengė šerkšnas, paslėpęs po savo kerinčių blizgesių mūsų kančias.

*Iš anglų kalbos išvertė Ana Vencloviėnė
V. Kulikauskienės nuotr.*

Iševijos istorija

Julijonas Kumpikevičius ir prarastoji karta

Aušra KUSAITĖ, Vilnius

Atsiversti enciklopediją ar žinyną, pasitikslinti datą ar faktą monografijoje – toks įprastas veiksmas, jog kartais net primirštame, kad istoriją galima pažinti iš įvairių šaltinių, įvairiai galima apie ją kalbėti. Ypač įtaigu, kai tai atskleidžiama per konkrečius asmenis, konkrečius faktus. Tai priminė Niujorke gyvenančios lietuvės Lietuvos bajorų karališkosios sąjungos narės dokumentinis filmas „Sparnams prisiminti“...

Iš Mažeikių kilęs Julijonas Kumpikevičius (vėliau sutrumpinęs savo pavardę ir pasivadinęs Kumpiku), savo jaunystės svajones siejo su technika, su aviacija. Deja, dabar tegalime tik spėlioti, kaip galėjo susiklostyti šio Žemaitijos sūnaus likimas, jeigu ne lemtingasis Ribentropo-Molotovo paktas ir po jo sekęs karas.

Kaip ir daugelis jaunų, išsilavinusių žmonių, Julijonas Kumpikevičius-Kumpikas kartu su šeima traukėsi nuo Raudonosios armijos „išvaduoja“ ir, praleidęs pirmąjį pokario laikotarpį Vokietijoje (jį šeima nebuvo DP stovykloje), gavo teisę emigruoti į JAV. Deja, norint išgyventi ir išmaitinti šeimą, jam teko atsiveikinti su, regis, gana sėkmingai pradėta lakūno karjera. Laukė nelengva kova dėl būvio, dabar jau ateities planus siejant su dukters išsilavinimu. Sekdami vieno žmogaus likimą,

tarsi regime visos pokario kartos tragediją, kai žmonės, priversti dėl karo palikti savo namus, turėjo atsisakyti ne tik gimtinės, bet ir visko, ko jau buvo pasiekę, visų savo svajonių ir lūkesčių.

Filmo paveikumą tarsi didina gausiai naudojama archyvinė medžiaga: tarpukario Lietuvos vaizdai, nuotraukos, ištraukos iš straipsnių. Dokumentiką pagyvena dviejų garbaus amžiaus mažeikiškių pokalbis, jų prisiminimai iš savo, kartu ir Julijono Kumpikevičiaus-Kumpiko jaunystės. Tuo pat metu šių kadru komponavimas „išduoda“, kad autorė nėra profesionali režisierė, tik mėgėja, kuri ėmėsi papasakoti savo tėvų istoriją, siekdama per vieną konkretų likimą parodyti visos pokario iševijos tragediją. Kino kritikai, be abejonės, atrastų ir daugiau momentų, dėl kurių būtų galima su autore diskutuoti (pavyzdžiui, dokumentikos panaudojimas, kai buvo laukiama Kumpikevičiaus paskrendant iš Čekijos). Atidesniam lietuvių žiūrovui kino dokumentika matyta, tačiau jaunimui, kaip parodė pasisakymai po filmo demonstravimo, tai buvo naujas potyris. Tiesa, jaunimui būtų galima priminti, kad 2000 m. LTV buvo sukurtas filmas šia tema „Lietuvių charta“ (režisierius J. Sabolius, scenarijaus autorė A. Kalinauskienė, kurį galima susirasti LRT

tinklapyje). Ir apgailestauti, kad pastaruoju metu tokio pobūdžio darbų mažėja.

Sunkmetis? Vertybių perkainavimas?

Kaip matyti iš to, kaip filmas buvo vertinamas užsienyje, dokumentikos žanre jis taip pat buvo naujiena. Antai balandį Hiūstono dokumentinių filmų festivalyje „WorldFest“ Giedrės Kumpikas filmas „Sparnams prisiminti“ buvo apdovanotas aukščiausiu – platininiu – prizų „Biografijų ir autobiografijų“ kategorijoje. Ir tuomet, ir dabar jau Vilniuje Giedrė Kumpikas sakė, jog kinematografija nėra jos profesija, todėl reikėjo daug laiko parašyti scenarijų, o vėliau ir sėkmingai jį įgyvendinti. Pasak autorės, jis ne kartą buvo perrašomas, koreguojamas, kol pagaliau stojo prieš žiūrovo vertinimą, jau prabilęs vaizdų kalba.

„Man tai buvo ypač įdomus ir magiškas potyris,“ sakė Giedrė Kumpikas.

Na, o filmą žiūrėjusiems – dar vienas patvirtinimas, jog kiekvienas žmogus yra savita istorija ir tos istorijos dalelė. Ypač – jeigu jam teko gyventi didžiųjų istorijos lūžių metais. Prabilęs į naująją kartą literatūros ar kino kalba kiekvienas iš mūsų senolių galėtų tapti reikšmingu savo laikmečio liudininku.

Galbūt iševijoje gyvenantys lietuviai tai suvokia itin aštriai, todėl ir turime nemažai

Balandį 42-ajame tarptautiniame Hiūstono dokumentinių filmų festivalyje „WorldFest“ G. Kumpikas filmas „Sparnams prisiminti“ buvo apdovanotas aukščiausiu – platininiu prizų „Biografijų ir autobiografijų“ kategorijoje

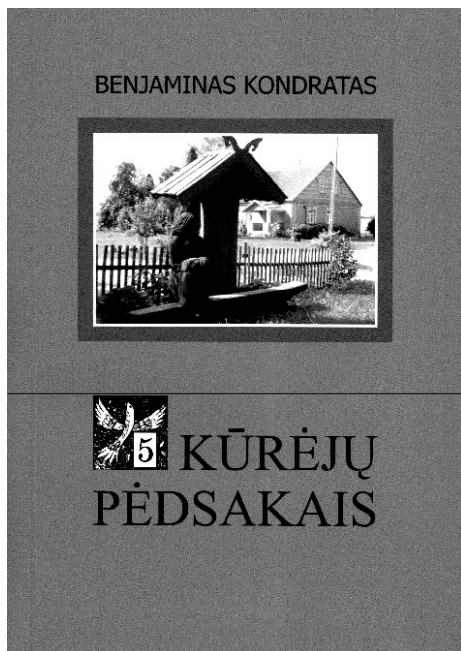
biografinio ir autobiografinio turinio knygų.

Prasideda tokio pobūdžio filmų era?

Galbūt. Prarastoji pokario iševijos ir tremties karta turi teisę sugrįžti.

Knygos

Kūrėjų pėdsakai: tarp Lietuvos žemės ir dangaus

Regina NORKEVIČIENĖ, Vilnius

Knygos viršelis

Jau trečią dešimtmetį pedagogas lituanistas Benjaminas Kondratas varo gilią vagą eidamas kūrėjų pėdsakais. 1981 m. paskelbęs lituanistinį kraštotyrinį darbą kuklia knyga, pavadinta „Kūrėjų pėdsakais“, joje pateikęs tris literatūrinių ekskursų maršrutus po Dzūkiją, Sūduvą, Žemaitiją ir Aukštaitiją, adresuotus daugiausia moksleiviams, po dviejų dešimtmečių užsimojo labai plačiai. Pradėta išsami literatūrinės kraštotyros knygų serija. Jau išleisti penki stambūs leidiniai. Trys pirmieji skirti Sūduvos Suvalkijai, Užnemunei (2006 m.). Jie aptarti ne viename kultūros leidinyje, sulaukė deramo dėmesio ir įvertinimo.

Pastarųjų metų darbas – vėl dvi knygos: ke-tvirtoji – *Marijampolėje* (2008) ir tais pačiais metais penktoji – *Marijampolė. Marijampolės savivaldybės kaimuose ir miesteliuose*. Pratarmėje autorius pedagogo, auklėtojo požiūriu rašo apie literatūrinės kūrybos reikšmę, cituoja žymių rašytojų, literatūrologų mintis. Svarstoma literatūrinės kraštotyros knygai svarbi problema: ką tikslinga vadinti rašytoju, kuriuos tekstus laikyti literatūra? Demokratiškoje visuomenėje laisvai atsivėrus kūrybinės saviraiškos galimybės, susikūrė ne viena rašytojų sąjunga, subūrusi šimtus rašančiųjų. Reiškiasi ir jokiems susivienijimams nepriklausantys žmonės. Tai mėgėjiškoji kūryba, kurios vertė ir reikšmė gal tik laikas parodys. Tokiame kontekste cituojamas kaimo rašytojų manifestas: „Mes nepriešiname savo veiklos kūrybinių sąjungų veiklai. Tegu kuria tūkstančiai kūrėjų, visiems užteks žemės ir dangaus“. („Kūrėjų pėdsakais“, 4 kn., p. 9). Būtent tokiais principais vadovaujasi knygos autorius,

pateikdamas žinių ne tikrai apie žymius rašytojus, bet stengdamasis kuo išsamiau pristatyti Marijampolės žemės kūrėjus, gyvenusius ar gyvenančius po tuo pačiu Suvalkijos dangum.

Aptaręs esminius medžiagos atrankos dalykus, apsirėžęs plačią kūrėjo sampratą, autorius nurodo, jog kūrėjais laiko visus literatūros darbininkus – literatūrologus, kritikus, vertėjus, skirtingų literatūros rūšių bei žanrų rašytojus – poetus, prozininkus, dramaturgus, memuarų autorius, eiliuotojus mėgėjus, religinių knygų sudarytojus. Paliečiami ir reikšmingesni kitų meno sričių kūrėjai – muzikai, dailininkai. Tad knygos objektas labai išsiplėčia ir išlaikyti proporcijas, gradaciją tikrai nėra lengva. Griežtai apsiriboti vien literatūrine kūryba taip pat nebūtų tikslinga – sugriūtų vientisesnis krašto kultūros vaizdas.

Pratarmėje paliesti ir kai kurie daugiau techninio pobūdžio dalykai: biografijų, moterų pavardžių pateikimas ir kt. Griežtai apibrėžti knygoje aprašomų kūrėjų gyvenamąją vietą taip pat nėra paprasta: ankstesnės inteligentų kartos dažniausiai ateidavo iš plačių apylinkių kaimų mokyti į miesto gimnaziją. Nedaugelis liko Marijampolėje ar grįžo į ją – dauguma išsibarstė po visą Lietuvą ar svetimus kraštus. Tad su Marijampole juos sieja neretai keleri metai, tačiau labai reikšmingi, palikę ryškų pėdsaką asmenybės brandai, tolimesniam gyvenimo keliui. Tad atsivertę vieną ar kitą personalią, tik dalimi gyvenimo, mokslo ar profesinės veiklos susijusią su Marijampole, atrandame informacijos apie visai kitomis aplinkybėmis sutiktus žmones, kolegas, pažįstamus, knygoje sušvytinčius naujomis spalvomis. Antai buvęs Marijampolės žemės ūkio technikumо direktorius, žymus žemės ūkio specialistų mokytojas Gustavas Gontis. Kilęs nuo Šiaulių, vadovavęs Joniškėlio, Rietavo technikumams, savo gyvenimo rudenį išleidęs eilėraščių rinkinį, idomiu memuarinės beletristikos knygų. Iš Marijampolės kilęs ir Vytenis Grabauskas, daug metų dirbęs Pedagogikos institute, „kietas“ kalbininkas profesionalas ir kartu – lyrikas, buvęs Mordovijos lagerių kalnys, kelių poezijos rinkinių autorius. Tad knygos apie Marijampolę – ne tik marijampoliečiams, bet visos Lietuvos skaitančiajai visuomenei, pateikiančios kartais netikėtos informacijos apie gyvenime sutiktus žmones.

Daug naujo, įdomaus randame apie ryškias mūsų kultūros asmenybes ir neatsiejamas nuo Marijampolės krašto, ir čia neilgai buvusias, bet palikusias ryškų pėdsaką. Plati, išsami Petro Kriaučiūno gyvenimo ir veiklos apybraiža. Vien jai parašyti reikėjo perversti kalnus medžiagos, daugybę atsiminimų, mokslo darbų, kad iš daugiau ar mažiau žinomų fragmentų išryškėtų įdomi, daugiaabiraunė asmenybė su ryškiais polėkais ir dvasinio nuovargio momentais..

Apie Vincą Kudirką, Žemaitę rašyta daug, išleista ne viena monografija. Tačiau B. Kondrato knygoje siekiama mažiau žinančiam pateikti gyvenimo, veiklos visumą ir susikonsoliduoti būtent į Marijampolės laikotarpį. Rašant apie Žemaitę,

žinomi dalykai nekartojami – susikoncentruojama į apybraižos pradžioje suformuluotą klausimą: „Kodėl taip atsitiko, kad rašytoja Julija Žymantienė–Žemaitė gyvenimo kelią baigė Sūduvos žemėje ir ilsisi Marijampolės kapinėse?“ Autorius detalai paseka paskutiniuosius rašytojos gyvenimo mėnesius bei dienas, pateikdamas įdomių detalių, prisiminimų fragmentų.

Plati, išsami apybraiža apie visuomenei gerai žinomą monsinjorą Vaclovą Aliulį, besiremianti jo paties tekstais: vaikystė Dzūkijos kaime, tėvų šeimos gyvenimas, mokymosi Marijampolės Marijonų gimnazijoje metai. Atsiskleidžia šios mokymo įstaigos, reikšmingos mūsų kultūrai, atmosfera, pagarbiai rašoma apie mokytojus, didžiausią išpūdį palikusius filologus. Natūralu: rašant apie Monsinjorą – daugiausia dėmesio Marijampolės metams, vėlesnio gyvenimo – tik reikšmingiausi faktai, išleisti kūriniai.

Įdomiai pasakojama apie literatūroje mažai žinomą poetą, mokytoją, tremtinį Juozą Gražulį, kilusį nuo Alvito, mokytojavusį Žemaitijoje, Sūduvos krašte, eilėraščius rašiusį nuo vaikystės, tačiau ryškiausius – tremtyje. Savitai, neretai komiškomis situacijomis atsiskleidžiama kalėjimo, tremties aplinka, kartu kalėje žymūs žmonės – poetas Antanas Miškinis, operos solistas Antanas Kučingis, kiti. Savo atsiminimuose apie J. Gražulį rašė Antanas Dambrauskas, Vytautas Girdzijauskas, tad ši apybraiža – dar viena ryški kalėjimų, tremties istorijos atkarpa. Tais atvejais, kai nėra įdomesnės memuarinės medžiagos, kūrėjų pristatymas oficialėmis, paremtas esminiais enciklopedinio pobūdžio faktais (pvz., pedagogo, literato, visuomenės veikėjo Juozo Ambrazevičiaus–Brazaičio ir kt.).

Penktosios knygos pabaigoje – skyrius „Marijampolės savivaldybės kaimuose ir miesteliuose“. Medžiaga dėstoma išvardijant didesnes ar mažesnes gyvenvietes, iš jų kilusius, jose gyvenusius žymesnius kūrėjus, pradedant XIX, baigiant XXI amžiaus pradžia. Iš Navasodų kaimo kilęs tragiško likimo partizanų kapelionas Juozas Lelešius–Grafas, kūręs partizanų spaudą, rašęs dienoraštį, vėliau rastą KGB archyve. Kaimynai dar žino jo gimtąją sodybą – Lelešynę. Minima daug kunigų, kūrusių religines knygas, rašiusių savo parapijų istorijas. Čia daug mokytojų, kaimo bibliotekininkų, kitų švietėjų, kūrusių ir tebekuriančių ir mėgėjišką, ir profesionalę literatūrą. Saviesiems jie įdomūs. Kiekvienas kraštiečių, paėmęs knygą į rankas, pirmiausia ieško savo kaimo, savo miestelio girdėtų ar pažįstamų žmonių, skaitydamas pajunta jiems didesnę pagarbą. Juk iš tų kaimų, lyg iš mažų upelių, einama į platesnę kūrybos tėkmę.

Prie kiekvieno kaimo, kiekvieno miestelio trumpa informacija: prie kurio jis kelio, už kelių kilometrų – kad kiekvienas besidomintis galėtų viską rasti realybėje ar bent žemėlapyje.

B. Kondrato knyga yra ne iš tų, kurios perskaitomos ir atidedamos. Ji iš tų, prie kurių nuolat sugrįžtama, skaitoma dalimis, ieškoma pažįstamų, žinomų žmonių, kai norima užsukti į

Žemaitės kapas Marijampolės kapinėse

vieną ar kitą vietovę, pasigilinti, pasitikslinti. Tai savotiška Sūduvos enciklopedija, tik artimesnė, ne tokia oficiali, todėl natūralus autoriaus siekis ne tik informuoti, bet sudominti, patraukti.

Dirbta vieno žmogaus: pats redaktorius, pats korektorius, sudarytojas, leidėjas, pats sau patarėjas. Be atidaus, profesionalaus kito žmogaus žvilgsnio sunku išvengti redakcinių netikslumų, korektūros klaidų, pasikartojimų, abejotinos atrankos bei proporcijų. Tačiau pagalvojus apie realią kultūros knygų situaciją aišku: visa tai pareikalautų papildomo laiko ir svarbiausia – išlaidų. O juk lėšos kaupiamos sudėtingais keliais, kuklių rėmėjų inaisais – be jokių fondų, valstybinių kultūros įstaigų paramos. Tad reikia džiaugtis autoriaus išradingumu, atkaklumu ir palinkėti ištvermės.

Džiugina autoriaus ir dailininkės Birutės Matijošaitytės sėkmingo bendradarbiavimo rezultatas: knygos gražios, patrauklios, abiejose randame didelį pluoštą kokybiškų spalvotų fotografijų. Tai rašytojų tėviškes, paminklai, bažnyčios, būdingi Sūduvos peizažai. Nuotraukos paties autoriaus ir jo talkininkų – Onos Danutės Kupčinskienės ir Elenos Tušinskienės. Laukiame susitikimų su kitais kūrėjais – visiems užteks mūsų žemės ir dangaus.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija

Vytauto Didžiojo įvaizdis

Giedrė Mickūnaite pasakoja LR Prezidentui Valdui Adamkui, kardinolui Audriui Juozui Bačkiui apie Trakų bažnyčios freskas 2007 m. liepos 23 d.

Trakuose gimęs Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Kęstučio ir jo antrosios žmonos Birutės sūnus (kiti Kęstučio vaikai yra šie: Butautas, Žygimantas, Ringailė, Danutė). Vytautas yra garsiausias Lietuvos valdovas, jam lietuvių istoriografijoje skirta ir skiriama daug vietos. Todėl praėjusių metų pabaigoje Lietuvos knygynuose pasirodžiusi ypač vertinga Lietuvos istorijai monografija „Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis“. Knyga sukėlė didelį Lietuvos visuomenės susidomėjimą. Jos autorei Vilniaus dailės akademijos Dailės istorijos ir teorijos katedros vedėjai dr. doc. Giedrei MICKŪNAITĖI ir pateikėme keletą klausimų.

Pirmiausia norėčiau paklausti, kaip Jūsų gyvenime ir moksle atsirado Vytautas Didysis ir Trakai. Nuo ko viskas prasidėjo, nes minėtoji knyga lietuvių istoriografijoje yra reikšmingas indėlis į Vytauto Didžiojo epochos tyrimus.

Vytautą „sutikau“ studijuodama magistrantūroje Vidurio Europos universitete, Budapešte. Darbo vadovui prof. János M. Bak paskatinius stoti į doktorantūrą ėmiau ieškoti temos disertacijai. Tyrinėjant Lietuvos praeitį ne Lietuvoje, ypač krito į akis „Vytauto aukso amžius“, lietuviškoje istoriografijoje tapęs tarsi praeities vertinimo atskaitos tašku. Nors šiandien tokį vertinimą priskiriam romantizmo dvasiai, tačiau ir romantiškas požiūris nebūna be pagrindo. Taigi, pasidarė įdomu, kodėl iš keleto kraštui nusipelnusių valdovų, vienintelis Vytautas vadinamas Didžiuoju. Tyrimo hipotezė suformulavau pastebėjusi, kad Vytauto valdymas įsitinka tarp dviejų propagandinių kūrinių – 1390-ųjų „Skundo prieš Jogailą ir Skirgailą“ ir 1430-ųjų „Vytauto pagyrimo“. Tai ir paskatino klausti kiek Vytauto valdymas, ir kiek jo valdžios propaganda nusipelnė, kad jis būtų vadinamas „Didžiuoju“. Kadangi Vytauto biografija yra gana gerai iširta, tai disertacijoje, kurios pagrindu parašyta knyga, tyrinėjau ne didžiojo kunigaikščio veiklą, bet jo įvaizdį. Na o ėmus nagrinėti Vytauto įvaizdį, Trakų išvengti niekaip nepavyktų. Juk Salos pilies rūmų tapyba – vienintelis didžiojo kunigaikščio dvaro vizualiosios kultūros dokumentas.

Skaitytojai ieško apčiuopiamų ar pastebimų Vytauto Didžiojo įvaizdžių palyginimų, tai: paveikslų, paminklų ir mums norėtusi paklausti apie tuos įvaizdžio dalykus Trakuose, ten, kur Vytautas gimė ir mirė (apie 1450–1430 m.), juo labiau, kad ir jo materialinės veiklos ženklai – pilys, bažnyčios atvėrė savo paslaptis. Taigi Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia, kiek joje Vytauto įvaizdžio pėdsakų?

Vytauto gimtinėje, Senuosiuose Trakuose, jo atminimu rūpinosi tėvoninėje pilyje įkurdinti benediktinai. Naujuosiuose Trakuose, kuriuose nuo XV a. antrojo dešimtmečio dažniausiai rezidavo, 1409-aisiais įsteigė ir Švč. Mergelės Marijos ir šv. evangelisto Jono parapinę bažnyčią. Žinome, kad Vytautui teko ne sykį pakovoti už savo krikščioniškąją reputaciją ir net savo valdymo pabaigoje, priešiška nusiteikę rusų metraštininkai nevengdavo didįjį kunigaikštį pravardžiuoti daugadiėviu. Tad bažnyčių ir vienuolių steigimas yra ir viena krikščioniškojo valdovo priedermių, ir būdas savo krikščionybei pabrėžti.

Atsakant į klausimą, kaip Trakų bažnyčia saugojo ir skleidė savo fundatoriaus atminimą, tenka prisiminti, kad XVI a. lenkų istorikas Martynas Kromeris teigia matęs Vytauto portretą ant Trakų bažnyčios sienos. Manytina, kad šį atvaizdą nutapė meistrai bizantinio stiliaus sienų tapyba dekoravę bažnyčios vidų. To meto atvaizdo sampratą tiksliausiai perteikia Leonas Batista Albertis, anot kurio portretas nesantį padaro esan-

čiu, o mirusįjį atgaivina. Taigi Vytauto atvaizdas bažnyčioje primindavo tikintiesiems apie didįjį kunigaikštį ne tik reguliariai aukojamų mišių už jo sielą metu. Reikia pabrėžti, kad nepaisant bažnyčios perstatymų ir interjero pertvarkymų, ji iki šių dienų išsaugojo fundatoriaus atminimą ir jo atvaizdą.

Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčioje kabo vadinamas Vytauto Didžiojo paveikslas – portretas, istoriografijoje vadinamas abejotinu, su netikru Vytautu. Jūsų monografijoje išsamiai kalbama apie visus žinomus Vytauto paveikslus. Gal galima būtų paaiškinti skaitytams apie turimus Lietuvoje Vytauto Didžiojo portretus ir tų paveikslų problematiką.

Kiek man žinoma, viešose kolekcijose Lietuvoje yra keturi XVII–XVIII a. nutapyti Vytauto portretai. Du iš jų – kone identiškai visafigūriai atvaizdai iš Vilniaus katedros ir iš Lietuvos Brastos augustinų bažnyčios – vaizduoja Vytautą su didžiojo kunigaikščio mitra ant galvos ir mantija ant šarvų. Manytina, kad šis vaizdavimas turėjo ankstesnius prototipus ir vėliau plito grafinių atspaudų pavidalu. Šiandien, abu portretai laikytini kanoniniais Vytauto atvaizdais. Lietuvos Nacionaliniame muziejuje saugomas Vytauto portretas vaizduoja tik jauno kunigaikščio biustą, bet ir šis atvaizdas atitinka kanoną: Vytautas bebarzdis pusilgiais, ant pečių krentančiais plaukais.

Irašas Trakų bažnyčioje esančio portreto apačioje teigia, kad jame nutapytas didysis kunigaikštis Vytautas, įsteigęs šią bažnyčią 1409-aisiais. Jei ne šis paaiškinimas, kažin ar barzdota, skustagalvį XVII a. bajoro kostiumą vilkintį vyrą būtų galima pavadinti Vytautu. Nors nėra rašytinių liudijimų, manytina, kad šis bajoras Vytautu buvo paverstas XVIII a., ankstesnio bajoro portreto fone buvo nutapytas didžiojo kunigaikščio mantija užklotos staltiesis su ant jo padėta mitra, o apačioje įkomponuotas identifikacinis įrašas. Visgi, toks perdirbinyš nėra visai atsitiktinis. Atkreipčiau dėmesį į ant trakiško Vytauto krūtinės kabantį medalioną su Dievo Motinos atvaizdu. Senojoje Lietuvos dailėje pavyko rasti tris paveikslus, kuriuose portretuojamieji vaizduojami su Dievo Motinos medalionais – ypatingo pamaldumo į Švč. Mergelę Mariją ženklais. Taigi, manytina, kad perdirbinį paskatino ženkliškioji nežinomo bajoro portreto pusė, mat Trakų bažnyčioje, Vytauto atminimas neatsiejamas nuo Dievo Motinos kulto. Ne tik stebuklingasis Trakų Marijos paveikslas laikomas Bizantijos imperatoriaus Vytautui atsiųsta dovana. 1718-aisiais metais surengtose šio paveikslo vainikavimo iškilmėse, vienuose iš triumfo vartų, pro kuriuos ėjo procesija, buvo pavaizduotas Vytautas, o šalia jo įkomponuotas įrašas teigė, kad karūna, kuria nespėjo vainikuotis didysis kunigaikštis, buvo išsaugota Dievo Motinai ir ji bus karūnuota Lietuvos valdove. Nemažiau svarbu ir tai, kad Trakų paveikslas perdirbtas iš bajoro atvaizdo. Žinant žmogaus polinkį tapatintis su regimuoju portretu (mūsų laikais, ši savybė yra vienas iš vaizdinės reklamos variklių), galima spėti, kad kilmingieji Trakų parapijiečiai bei kiti bažnyčioje apsilenkę maldininkai žvelgdami į Vytautą-bajorą, mintyse regėjo save prilygstančius garsiausiam Lietuvos valdovui.

Lietuva praturtėjo viduramžių freskomis, kurios 2007 metais atidengtos Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčioje. Kas Jūsų tyrimais nustatyta ir patvirtinta apie freskų atsiradimą ir kiek jos susietos su Vytautu Didžiuoju?

Visų pirma, prisipažinsiu, kad bažnyčioje rastų freskų tyrimai kol kas tik prielaidų stadijoje,

todėl „patvirtintas ir nustatytas“ tik bizantinės stilistikos sienų tapybos egzistavimo faktas, o jų turinio ir funkcijos analizei prireiks ne vienerių metų. Šiuo metu, galiu pristatyti tik mąstymo gaires, kurios, stokojant rašytinių šaltinių, grindžiamos istoriniu kontekstu, o ne faktais. Pagrindinė prielaida iš kurios rutuliojasi tolesnė hipotezė teigia kad bažnyčios vidus pirmą kartą buvo ištapytas iškart baigus statybą, o visas interjero dekoras vadovavosi tais pačiais principais, kaip ir tuometinių stačiatikių bažnyčių vidaus tapyba: sienos buvo suskirstytos į registrus, kurių apatinis vaizdavo kabančias draperijas, virš jo buvo visafigūrių pranašų ir šventųjų eilė, virš kurios, būdavo komponuojamos pasakojamojo pobūdžio scenos (Trakuose trečiojo registro tapybos nerasta). Kaip įprasta, dekoru turinys perteikdavo fundatoriaus idėjas, o forma atitikdavo to meto madas ir fundatoriaus išgales. Manytina, kad Trakų freskos, kaip ir bažnyčiai suteiktas Apsilankymo titulas teigė senojo ir naujojo tikėjimų susidūrimą ir pastarojo pergalę, o bizantinės stilistikos pasirinkimą lėmė jos populiarumas didžiojo kunigaikščio aplinkoje. Pažymėtina ir tai, kad bažnyčios pietinėje navoje yra du bizantinės tapybos sluoksniai – po vakariniu langu esantis barzdoto vyro, laikancio i ritinį susuktą raštą figūra yra vėlesnė, nei kiti navose esantys tapybos fragmentai. Šiuo metu daugiausia įmanoma pasakyti apie patriarcho Jokūbo atvaizdą nutapytą ant šiaurinės navos vakarų sienos. Rojaus sode sėdintis patriarchas glėbyje laiko išrinktąsias sielas. Tradiciškai tokia rojaus scena yra vienas Paskutiniojo teismo siužetų. Dar negaliu paaiškinti, kaip ši kompozicija – iš katalikiškos dailės išnykusi pačioje XIV a. pradžioje, o stačiatikių kraštuose nežinoma iki pat XVII a. – atsirado Trakų bažnyčioje.

Įdomu tai, kad XVI a. sumūrijus dabartinę presbiteriją ji buvo išpuosta tapyba, kurią 1645 metais išspausdintojo Trakų bažnyčios istorijoje Simonas Mankiewiczus taip pat pavadino „graikiška.“ Tačiau labiausiai šioje istorijoje intriguoja tapybos uždažymo kalkėmis motyvai. Mankiewiczus rašo, kad navose buvusi tapyba uždažyta po to, kai apie 1600-uosius buvo pristatytas priebažnytis. Tačiau tai, kad kai kurių atidengtų figūrų veidai yra suniokoti, liudija samoningą atvaizdų naikinimą. Žinoma kova su atvaizdais nėra naujas ar nuostabą keliantis reiškinys, tačiau Trakų bažnyčios paradoksas yra tai, kad maždaug tuo metu, kai sunaikinama bizantinė sienų tapyba, Trakų Marijos atvaizdas pertapomas imituojant bizantinę manierą ir imama skleisti jo kilmės legenda. Tokia vaizdinės ir žodinės tradicijos kaita yra vienas esminių mano tyrimo klausimų, į kurį atsakymo kol kas neturiu.

Trakų Vytauto Didžiojo bažnyčia ir Trakų Salos pilies freskos regis vienalaikės. Kiek jos turi bendrumo, tradicijos, istoriškumo ir meninės vertės Lietuvos viduramžių dailėje? Bent jau apie Salos pilies freskas Jūsų knygoje išnagrinėta labai išsamiai...

Ir pilies rūmų, ir bažnyčios navų sienos ištapytos maždaug tuo pačiu metu, naudojant tokias pačias medžiagas ir technologijas. Abiejų freskų užsakovu laikytinas Vytautas, o bizantinė šios tapybos stilistika sietina su didžiojo kunigaikščio dvaro meninėmis madomis (prisimintina, kad tokios tapybos fragmentų rasta Vilniaus Žemutinės pilies griuvėsiuose, šiam stiliui priskirtina ir seniausia Lietuvoje laikoma Nukryžiuotojo freska Vilniaus katedros kriptoje). Nors ir fragmentiškai išlikusi tapyba leidžia kalbėti apie didžiųjų kunigaikščių dvare mėgiama dailę. Dar vienas svarbus faktas yra tai, kad visos šios freskos, skirtingai nei kilnojamieji dailės kūriniai, sukurtos Lietuvoje. Nors žinoma, kad freskas tapę keliaujantys meistrai, archaiški rašų rašmenys ir gana progresyvi ikonografija, leidžia teigti šiuos meistrus dirbus atsietai nuo to meto stačiatikių kraštuose vyravusių madų.

Salos pilies freskų kopijose galima įžvelgti keletą temų: didžioji menė buvo dekoruota idealia valdžios praktika vaizduojančiomis kompozicijomis; trečiojo aukšto vakariniame kambaryje spėju buvus rūmų koplyčia, mat jos sienas puošė šventųjų atvaizdai ir scena, vaizduojanti fundatorių, klūpančius prie savo įsteigtos bažnyčios. Atidengus freskas bažnyčioje, sužinota ir apie tapybos spalvinę gamą, o tai jau pakankama prielaida skaitmeninei Salos pilies tapybos rekonstrukcijai sukurti.

Šešis šimtmečius veikianti Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia garsėja stebuklinguoju Trakų Dievo Motinos, Lietuvos Globėjos, paveikslu, kurio legenda siejama su Vytautu Didžiuoju. Tačiau yra Senųjų Trakų Dievo Motina, kurios legenda irgi siejama su Vytautu.

Gal galėtumėte išaiškinti, kas sieja Senųjų Trakų ir Trakų Marijų paveikslus, kodėl atsirado tokia įvairovė ir kaip ją vertinti bei suprasti?

Šiame pokalbyje jau minėjau, kad vaizdinė ir žodinė tradicijos egzistuoja ir kartu, ir atskirai, o tai ir lemia, kad kūrinių, turinčių panašias ar net identiškas kilmės legendas, yra ne vienas. Ankstyviausias rašytinis šaltinis apie Bizantijos imperato-

Vytauto Didžiojo portretas Trakų bažnyčioje

riaus Vytautui dovanotą ikoną datuojamas XVIII a. pradžia. Visgi, nepaisant itin vėlyvo užrašymo, dovanojimo istorija gali būti tikra. Tikėtina, kad dovanotai ikonai sunykus, pasakojimas apie ją buvo priskirtas Trakų Marijos atvaizdui, galbūt ši legenda ir paskatino gotikinę madoną perdirbti taip, kad ji panašėtų į bizantinę ikoną. Panašiai, legenda buvo pritaikyta ir Senųjų Trakų Marijos Danguaus Karalienės atvaizdui, kurio kitoje pusėje ji buvo įrašyta 1859 metais, paveikslą patikėjęs Vilniaus katedrai. Beje, manoma, kad ankstyviausias atvaizdas ant šių lentų buvo nutapytas XV a.: to laiko temperos likučius slepia paveikslo negotikinis rėmas. Šiandien matomas vaizdas nutapytas aliejumi XVIII amžiuje.

Svarstant apie šių paveikslų kilmę, svarbu prisiminti, kad viduramžiai neturi kopijos sąvokos. Tuomet, atvaizdas ir jo kartotės laikyti identiškais ne tik forma, bet ir turiniu, o neretai ir stebuklingomis galiomis, todėl „Vytauto ikonų“ klausimas yra ne tiek dailės, kiek mentaliteto istorijos tema.

Jūsų monografija, galima sakyti, paskutinis žodis Vytauto Didžiojo istoriografijoje. Jūs viską žinote... Ir todėl negalėčiau nepaklausti paslaptlingiausio dalyko – apie Vytauto Didžiojo palaidojimą ir jo palaikų paieškas. Ar galėtumėte atsakyti į klausimą, kur ieškoti Vytauto palaikų?

Ačiū už pagyrimus, ištis, ši knyga turbūt yra naujausia publikacija skirta Vytautui, tačiau ji neišsemia nei didžiojo kunigaikščio biografijos, nei jo atminimo tradicijos, todėl vilnuosi, kad mano tyrimas taps paskata diskusijoms...

O Vytauto palaidojimo vieta man neatrodo tokia paslaptinga, kaip tai kartais bandoma parodyti. Rašytiniuose šaltiniuose aiškiai užfiksuota didžiojo kunigaikščio valia būti palaidotam Vilniaus katedroje šalia kunigaikštienės Onos palaikų. Po dešimtmečio greta buvo palaidotas ir Vytauto brolis Žygimantas. XV amžiuje kapo vietą ženklinio vadinamoji Vytauto vėliava, o atstačius katedrą po 1530 metų gaisro, joje atsirado karalienės Bonos užsakytas ir Krokuvoje padirbtas Vytauto antkapis. Visą tą laiką, Vytauto kapas turėjo būti po katedros transepte stovėjusiu Šv. Kryžiaus altoriumi, kuris net kapitulos dokumentuose neretai vadinamas tiesiog Vytauto altoriumi. 1573-aisiais Vytauto palaikų poilsį sudrumstė vyskupas Valerijonas Protasevičius, kuris, kaip teigia įrašas Vytauto paminklinėje lentoje, didžiojo kunigaikščio kaulus perkėlė į garbingesnę vietą. Vytauto antkapis nukentėjo per 1610-ųjų metų gaisrą, po kurio katedros kapitula rūpinosi nauju didžiojo kunigaikščio atvaizdu. Nežinia, kiek katedroje buvę palaikai nukentėjo per karą su Maskva, bet dar 1723-aisiais parašytoje nežinomo Vilniaus universiteto studento poemoje skaitome, kad „...slegiamas kapo akmens [lotyniškame originale – marmuro], / palaidotas po centriniu altoriumi / šlovingasis Lietuvos Makedonietis / Aleksandras Vytautas“ (*Vilniaus pasveikinimas* (2001), p. 379). Žinoma, ši poetinė frazė gali ir neatitikti to meto tikrovės, tačiau iki pat katedros rekonstrukcijos pagal Lauryno Gucevičiaus projektą (1782–1801), Vytauto kapo vieta klausimų nekėlė, todėl manau, kad didžiojo kunigaikščio palaikų reikėtų ieškoti Vilniaus katedroje.

Kalbėjosi Gražina ZALECKYTĖ ir Juozas VERCINKEVIČIUS Autoriaus nuotr.

Sveikinu VORUTOS

leidėją ir bendradarbius 20-ties metų sėkmingos veiklos proga.

Dėkoju, kad „Vorutoje“ randate vietos, šalia tautinių, kultūrinių ir istorinių reikalų, nušviesti žmogaus gyvenimo prasmės klausimus. Iškeliate iš užmaršties žmogaus gyvenimo paskirtį Dievo planuose,

jo atsakomybę šioje žemėje augti tikėjime ir meilėje.

Linkiu dar ilgai tęsti Jūsų kilnią ir prasmingą misiją Dievo ir Tėvynės labui.

Marija BAREIKAITĖ-REMIENĖ
JAV

Lietuvos tūkstantmečio paminėjimo 2009 metais

Prieš 70 metų ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė Vilnius teisėtai ir džiaugsmingai grįžo Lietuvos valstybei

Spalio 29 d. (ketvirtadienį) 15 val. žuvusių už Vilnių ir Lietuvą karių pagerbimas Rasų kapinėse.

Spalio 29 d. 17 val. Vilniaus grįžimo paroda, minėjimas ir koncertas Vilniaus Rotušėje.

Pranešėjai: hab. dr. K. Garšva

doc. R. Batūra

Seimo narys G. Songaila

Žygio į Vilnių karių pagerbimas

Vilniaus igulos Karininkų Ramovės folkloro ansamblio „Vilnelė“ koncertas

Vilniaus grįžimo Lietuvai 70-ųjų metinių minėjimo komitetas

Spalio 23 d. 11 val. Vilniaus žygio pamoka ir minėjimas Maišiagalos LDK kunigaikščio Algirdo mokykloje ir Vilniaus grįžimo ažuolyne.

Spalio 27 d. 13 val. konferencija Vilniaus apskrities viršininko administracijos salėje.

Spalio 27 d. 17-30 šv. Mišios Vilniaus arkikatedroje už Vilnių, Lietuvą ir jos žmones. Kviečiame dalyvauti.

Krašto apsaugos ministerija
Kultūros ministerija
Švietimo ir mokslo ministerija
Vilniaus miesto savivaldybė
Vilniaus apskrities viršininko administracija
Vilniaus Rotušė
„Vilnijos“ draugija
Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga

Sveikinimas VORUTOS dvidešimties metų sukakčiai paminėti

VORUTOJ atradau Lietuvos istorijos pamokas, kurias man teko praleisti Klaipėdos kraštą 1939 metais okupavus Hitleriui. Ne geresnis likimas ištiko ir Lietuvos jaunimą sovietams su kariuomene atėjus į Lietuvą neva ginti krašto nepriklausomybę. Mokyklose jaunimas garbino Stalino didybę, apie Lietuvos buvusiuosius valdovus neturėjo jokio supratimo. Tai mes supratome iš užsienyje pas gimines pasisvečiuoti iš Tarybų Lietuvos atvykusio jaunimo. Esame dėkingi likimui už Nepriklausomybę, už laisvą spaudą. VORUTAI linkiu sėkmės toliau keliauti pramintu taku, skleisti krašto istoriją ir gyvuoti ilgus, ilgus metus.

Pagarbiai
Ieva JANKUTĖ, Klaipėda

Mieli VORUTOS skaitytojai,

Sveikinu Vorutos 20-mečio leidybos proga Redaktorių, bendradarbius ir skaitytojus. Voruta 20 metų siekė stiprinti mūsų tautos istorinę sąvimonę. Tai padeda ir pilietiniam sąmoningumui, Tėvynės meilei ir atsakomybės už jos dabartį ir ateitį suvokimą. Linkiu VORUTAI ir jos skaitytojams sėkmės ateityje.

Prof. Antanas TYLA

Lietuvos istorijos laikraščio VORUTA leidėjui ir vyriausiajam redaktoriui Juozui VERCINKEVIČIUI

Nuoširdžiai sveikinu Jus, visus VORUTOS autorius, bendradarbius, skaitytojus, redakcijos darbuotojus, rėmėjus jubiliejaus proga. Per trumpą laiką laikraštis tapo laukiamu svečiu daugelyje šeimų ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje.

VORUTA, gimusi paskutiniaisiais tarybiniais metais, buvo Jūsų kūdikis, todėl, būdamas aktyvus to meto veikėjas, atgimstančios Lietuvos gyvenimo sukuriuose sugebėjote nukreipti laikraštį taip, kad daugumai Lietuvos gyventojų šalies istorija, jos raida primintų senosios Lietuvos galybę ir norą paversti ją vėl nepriklausoma valstybe.

Kiekvieną VORUTOS numerį perskaitau su dideliu susidomėjimu ir kas kart stebiuosi, kaip Jūs, remdamasis vien visuomeniniais pagalbinkais ir aktyvistais, randate tiek daug idomios ir naujos istorinės medžiagos, faktų, patvirtinančių lietuvių kovą už savo žemes, laisvę, kalbą, raštą, tikėjimą bei toleranciją kitoms tautoms. VORUTA tai skydas nuo visų, bandančių perrašyti mūsų garbingą istoriją.

VORUTOJE, skirtingai nei daugelyje mūsų leidinių, nesivaikoma sensacijų, kriminalinių aprašymų, o sakoma tik tiesa, atliekamas švietėjiškas darbas tarp tautiečių ir tu, kurie nėra abejingi mūsų istorijai, valstybės raidai, kurie sieja save su Lietuva. Čia mes dažnai rasime įdomaus apie garbingus ir savo kraštą mylinčius žmones, apie jų pasiekimus ir lūkesčius. Man dvigubai malonu, kad šiame laikraštyje randu daug įdomaus apie Rytų Lietuvą, taip pat geranoriškai išreikštą nišą išsakyti ir savus pastebėjimus.

Nežinau nei vieno leidinio, kuris tiek daug ir išsamiai pateiktų informacijos apie Europos Sąjungą, jos institucijas, jose dirbančius Lietuvos piliečius, apie narystės Europos Sąjungoje naudą ir galimybes, suteikiančias mūsų valstybei ir piliečiams viltį, ramybę ir gerovę.

Sveikindamas Jus su garbingu „VORUTOS“ dvidešimtmečiu, esu įsitikinęs, kad vis labiau plės šio laikraščio skaitytojų ratas, kad vis daugės neabejingų žmonių aprašomiems skaudiems faktams, kad pagaliau daugiau dėmesio skirs valstybės ir savivaldos institucijos, nes europietiško pilietiškumo ir tautiškumo ugdyme vargu ar rasime bent panašių analogų Lietuvoje.

Linkiu visiems sveikatos ir visokeriopos sėkmės

Pagarbiai

Gediminas PAVIRŽIS,
Vilniaus rajono savivaldybės tarybos narys
Europos Sąjungos Regionų komiteto narys

Kvietimas

2009 m. spalio 27 d. 17.00 val. Trakų Salos pilies didžiojoje menėje vyks tradicinis kasmetinis renginys, skirtas Vytauto Didžiojo mirties metinėms paminėti. Šio bene labiausiai Lietuvos istorijoje žinomo ir gerbiamo didžiojo kunigaikščio 579-ųjų mirties metinių minėjime vyks paskaita-diskusija **Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis.** Paskaitą skaitys Vilniaus dailės akademijos docentė dr. Giedrė Mickūnaitė.

Renginio metu koncertuos Trakų meno mokyklos moksleiviai.

Trakų istorijos muziejaus informacija

Voruta

Visos prekių ženklų teisės saugomos

9 771392 067018

Prenumeratos indeksas 0135

Redakcinė kolegija:

Dr. Arūnas Bubnys, habil. dr. Kazimieras Garšva, Vytautas Gocentas, archit. Dainora Juchnevičiūtė – Vaivadienė, dr. Viktoras Jencius, dr. Napoleonas Kitkauskas, dr. Kęstutis Petrulis, Gediminas Paviržis, akad. prof. habil. dr. Antanas Tyla, akad. prof. habil. dr. Zigmas Zinkevičius, Juozas Vercinkevičius (vyriausiasis redaktorius).

© Voruta 2009. Visa medžiaga (rašiniai), pateikta laikraštyje „Voruta“, yra VŠĮ „Vorutos“ fondo (įmonės kodas 181392738) nuosavybė. Laikraštį ar jo straipsnius kopijuoti ir platinti be raštiško sutikimo draudžiama.

© Voruta, 2009. Leidžiamas nuo 1989 m. spalio 24 d. Dvidešimties metų. Rengėjas (leidėjas) – VŠĮ „Vorutos“ fondas, įmonės kodas 181392738. Direktorių Aušra Virvičienė. Adresas: Naujoji g. 16, Trakai. Laikraštis išeina kas antrą šeštadienį. Apimtis – 4 sp. l. Rinko ir maketavo „Vorutos“ leidykla. Redakcijos adresas: Naujoji g. 16, Trakai, tel./faks.: (8 528) 5 53 31; (8 528) 5 12 66, mob. (8 605) 19 302. Vyriausiasis redaktorius Juozas Vercinkevičius, el. p. redaktorius@voruta.lt. Spausdino AB spaustuvė „Titnagas“, Vasario 16-osios g. 52, Šiauliai. Tiražas 1200 egz.

Ieva Jankutė, Lietuva
Tadas Stomma, JAV
Marija Remienė, JAV
Bronius Saplys, Kanada

Spaudos radijo ir televizijos remimo fondas
Vilniaus krašto lietuvių sąjunga išleido

Laiškams: „Voruta“, Naujoji g. 16, LT-21111 Trakai, LIETUVA. Tel. faksas: (8 528) 5 53 31; (8 528) 5 12 66. El. paštas: vorutosfondas@voruta.lt, voruta@voruta.lt. Interneto svetainė: <http://www.voruta.lt>

Redakcija: Auksė Kekytė, Daiva Sedlikovska (buhalterė), Viktorija Vaškytė (Klaipėda), Birutė Žemaitaitytė, Gražina Zaleckytė (Juozas Vercinkevičius (vyr. redaktorius))